•28502

JUGOSLAVENSKA AKADEMIJA ZNANOSTI I UMJETNOSTI

MARIJANA GUŠIĆ

ETNIČKA GRUPA BEZJACI

Poseban otisak iz knjige
»Zbornik za narodni život i običaje« — knjiga 43

Ogranak Matice Hrvatske u SI, Požegi sudjelovao u tiskarskim troškovima separata.

Tisak: izdavački zavod Jugoslavenske akademije - Zagreb, Gundulićeva 24

ZAGREB 1967

MARIJANA Gušić, Zagreb

ETNIČKA GRUPA BEZJACI

Etnologija tumači prošlo zbivanje i iznalazi historijsku zakonitost u razvoju agrafičnih društvenih organizama; dokumentaciju crpi iz predaje î materijalnog inventara. - Nadimci kao jedno od poglavlja dokumentarne etnografske građe; karakteristika nekih naših etničkih nadimaka. - Trostruka služba riječi b e z j a k • B e z j a k : 1) nadimak određenih grupa populacije, 2) cognomen (s odnosnim varijantama), 3) apelativ s pejorativnim značenjem. — Ilešičev pristup problemu imena B e i j a k; polemika sa Skokom. — Fluktuacija u sadržaju i ubiciranju imena Bezj a k; uporedna pojava imena B r a j a k. — Riječ b e z j a k - B e z j a k u našim rječnicima. - Služba imena **Bezjak** *i B e z j ači j a kod pisaca od 16. stol], dalje: u spisima protestantskih autora, kod S. Vraza, kod /. Krišanića. — Prostiranje imena* **Bezjak** *u* **Istri** *i F uri a-ni j i od Kociančića do danas; uporedo grupa* **Brici.** *— Područje* **Bezjaka na Kupi** *i* **Dobri.** *— Područje* **Bezjaka u Hrvatskom Zagorju.** *— Prezime* **Bezjak** *u okolici P t u j a. — Imena* **Bezjak** *i* **Horvát** *u slivu* **Sutle** *i* **Krapine;** *toponim Hrvatska u medijavalnoj Slavoniji. — Arhiđakonat U r b o c z u 14 stol;.: crkvene, društvene i ekonomske prilike; značaj ove crkvene oblasti kao torza neke ranije, izgubljene organizacione cjeline. — Seljačke bune u dolini Sutle. — Kolonizacija doseljenika iz južnih krajeva u Hrvatskom Zagorju od kraja 15. stolj. dalje. - Karakteristika bezjačkih naselja; materijalni inventar: kuča-hiza. pokućstvo, ladica-skrinja. — Osnovne djelatnosti i pribor: drvenarija, košare u tehnici spiralnih strukova, lončarstvo* u *Hrvatskom Zagorju.*

U središtu savremenih etnoloških istraživanja stoji problem postanka etničkih organizama od kojih svaki pojedini danas predstavljaju narode, nacije. Etnogenetski procesi, njihovi počeci, impulsi koji ih izazivaju, migracione sile koje ih pokreću, tok i ukrštavanje tih procesa, konačno njihove posljedice na osnovu kojih se narodi rađaju, nastupaju sa svojini

historijskim bićem i na kraju gasnu, nestaju i umiru, kao prestarjeli organizam, sve to stoji pred nama, izaziva našu naučnu radoznalost i nuka nas da zagledamo u dubinu tih procesa. Jer samo na osnovu poznavanja onog razvojnog procesa u toku kojeg se narodi pojavljuju u historijskom svjetlu, moći ćemo utvrditi osnovne početne impulse historijskog zbivanja uopće. Ali u pravilu etnogenetski su procesi u prošlosti proticali izvan kruga pismenosti. Pisani nas izvori ne obavještavaju dovoljno o kretanjima koja su se u davnini dešavala unutar etničkih cjelina, o njihovim dodirima i silama po kojima su se narodi zbližavali ili odbijali, kako su nadolazili u krug vidnog događanja ili kako su nestajali s historijske scene. Zato nam u rješavanju postavljenih zadataka ne će dostajati samo historijska metoda nego ćemo se u našem poslu poslužiti i pomoćnim sredstvima etnološke nauke.[1]

Kao i prethistorija tako i etnologija nastoji protumačiti razvoj i životni tok agrafičnih društvenih organizama. U tom će se poslu etnologija služiti vlastitom naučnom metodom i ići će svojim posebnim putovima u pribiranju svoje građe i u iznalaženju svojih izvora. Jedan od tih putova vodi do proučavanja tradicionalnih oblika, materijalnih i duhovnih. Postojanje i razvoj agrafičnih društvenih cjelina vrši se po zakonitosti produživanja tradicije u kojem se ustaljenom okviru vrednote stečene u toku razvoja i uključene u predaju kao trajno dobro prenose neposredno s pokoljenja na pokoljenje. Služeći se dakle etnološkom metodom u tumačenju anonimnih historijskih procesa, potražit ćemo izvore za taj posao u etnografskoj građi. Jedno od poglavlja te građe tvore i narodna imena te kolektivni i etnički nadimci, pa ćemo se koristiti i ovim podacima. Takvi nadimci još i sad postoje pored opće usvojenih nacionalnih i plemenskih imena gotovo u svakom kraju i narodu.

I u našem narodu ima mnogo takvih naziva od kojih neki služe i kao oznake pojedinih etničkih grupa. Takova su imena npr. *Šokac, Šijak, Bunjevac, Šop* i druga. U pučkoj upotrebi dobro se zna za pojmovni sadržaj svakoga od tih naziva, a zna se i za njihove bitne značajke. U književnom jeziku nisu svi ovi nazivi stekli puno građansko pravo pa ostaju manje-više samo u lokalnoj službi. O nekim od tih imena već se dosta raspravljalo, a upravo o imenu *Bezjak* razvila se svojedobno živa filološka polemika u kojoj se ipak nije došlo do jedinstvenih pogleda o porijeklu i sadržaju ovog imena.[2]

Pojmovni sadržaj tih naziva različit je. S nekim od njih služe se njihovi nosioci, čak u neku ruku kao da se ponose tim svojim posebnim imenom i po njemu sa svojim pozitivnim svojstvima po kojima se raspoznaju od svoje okoline. Tako npr. naziv *Šokac* služi starom ikavskom naseljenju u Slavoniji i Baranji, pa svoju zemlju *Šokci s* ponosom zovu *Šokadija* i dobro poznaju svoje *šokačke* značajke od govora i nošnje do običaja, pjesme i ostalih životnih manifestacija. Pozitivno je i ime *Bunjevac,* ali bez onog određenog regionalnog prostiranja koje je značajno za Šokce i Šokadiju. No zato je u imenu Bunjevaca očuvan svjež sadržaj o porijeklu ove grupe kao o doseljenicima s juga u Podunavlje. Neka su od tih imena prešla u složenu upotrebu kao npr. ime i naziv *Vlah* sa svim prolazima u apelativ širokoga značenja. Po analogiji pravih narodnih imena, koja osamljena u tuđoj sredini postaje vlastita imena, lična ili porodična, npr. Horvát-, i Hrvat-, Mađar-, TJgr-, Bugar- i dr. s odnosnim dočecima, dodacima i promjenama sve do udaljenih jezičnih likova, i etnički nadimci zadobivaju ovu širu službu prezimena bilo u svom prvotnom obliku kao već spomenuto ime Bunjevac, bilo prerađeno i preoblikovano (Šokčić, Vlašić i dr). No neki od tih nadimaka ne služe kao ime kojim bi se nosilac redovno služio ili čak njime i ponosio, nego ih tako zove njihova današnja sredina, njihovi susjedi, okolina i promatrači izvana, a sama grupa *zazire* od tog svog nadimka. Doista neki od tih naziva sadržavaju i dosta porugljivog s prizvukom prezirnog odnosa prema toj grupi, i ako u najviše slučajeva bez nekih težih ili ozbiljnijih negativnih značajaka. U takvoj službi nalazimo npr. nadimak *Lála* za Banaćanina. Ali neki od nadimaka toliko su zasićeni pejorativnim sadržajem da ga se nosioci klone, pa i tada kad je po spomenutoj analogiji ovo ime već zadobilo pravu službu građanskog prezimena. U toj fazi nalazimo danas ime *Bezjak, Bezjaki.*

Upada u oči da je većina tih naših etničkih nadimaka jednosložna riječ, kojiput čak i bez uobičajenih dočetaka (npr. *Šop, Ćić).* U tom kratkom obliku nalazimo takve etničke nazive i u tuđim, nama susjednim jezicima, kako Mađarima služe nazivi *Toth, Racz* i si. kao imena za pojedine slavenske narode ili grupe. Danas je takva jednoslpžna osnova obično proširena s udomaćenim završecima kako to pokazuju imena *Šok-ac, Šij-ak, Boć-ul, Pic-ok, Bez-jak.* Jednosložna osnova u svom veoma reduciranom obliku upućuje na zrelost takvih naziva, odnosno na njihovu starinu i dugovjeku službu. Mnoge od njih možemo uvrstiti u onu kategoriju naših imena, koja je Skok odredio kao neslavenski faktor u etnogenetskom zbivanju u najranijem razdoblju historije Južnih Slavena.[3]

Glavna značajka ovih naziva leži upravo u tom da je gotovo svaki od njih primarno bio karakteristika etničkog porijekla svog nosioca. Osim nekih novih porugljivih naziva *(Lala, Ero)* sva ostala takva imena označivala su neku određenu grupu naseljenja, odijeljenu od svog šireg ambijentu po njenom porijeklu i po onim sasvim određenim crtama koje su i same proistekle iz prvobitne etničke pripadnosti ovako nazivane grupe. Kao najbolji primjer za to da navedemo nazive Šokac i Cić, koja su oba dosljedno sačuvana u kategoriji određene etničke grupe, a da u njihovu sadržaju nije došlo do daljnjeg razvoja kako se to dogodilo s imenom Vlah, vlah.

Jedan je od takvih etničkih nadimaka i Bezjak. Opširno je tumačenju ovoga imena pristupio F. Ilešič, god. 1927. u svom radu »Bezjak i Bezjaci«.[4] Tu je on prije svega skupio svu građu o tom imenu iz historijskih

[1] Kos M., O nekaterih nalogah slovenskoga zgođovinopisja. POZČ. II-III, 1948/49, 137.

[2] O tom opširnije naprijed.

[3] S k o k P., Iz mojega »Glossariuma Međiae et Infimae Latinităti«, Regni Chroatiae«. VAHD L, Split 1932, 127; Za imena iz jednosložne osnove 138 itd.

[4] I l e š i č 73-91

tekstova, a zatim je na osnovu mnogih podataka pokušao utvrditi sadržaj ove riječi u vremenskom razvoju i geografskom prostiranju. Ali što je najvažnije, on je tu prvi put taj nadimak odredio kao etnografsku pojavu i s ovog je stanovišta pristupio tumačenju njegova značenja. Ne ulazeći u pitanje porijekla i samo usput dotičući se dotadašnjih pokušaja etimologije, Ilešič je uspio ukazati na to da se u ovom imenu krije neki stari etnikom[5] koji se tek sad u naše dane gubi i brzo zaboravlja čak i tamo gdje je još u prošlom stoljeću pa i do Prvog svjetskog rata bio u punoj upotrebi. Vjerojatno bi Ilešić nastavio taj koristan posao i u novom bi svijetlu razradio taj problem da ga u tom nije prekinuo polemički nastup P. Skoka. Koristeći se kako sam kaže, Ilešičevim bilješkama o imenu Bezjak još u rukopisu, Skok je i prije nego što je Ilešičev rad bio objelodanjen, iznio svoje mišljenje[6] da riječ bezjak po svom postanku nema diugog značenja osim pogrdnog nadimka, proisteklog iz opscene metafore kako je Skok pretpostavlja u svom etimološkom tumačenju ove riječi.[7] Ilešič se međutim ogradio od te Skokove etimologije,[8] na što je Skok žučno reagirao,[9] pa je i dalje ostao kod svojih semantičnih i etimoloških postava. Ali upravo u tom izlazi na vidjelo prigovor kojeg mu Ilešič s pravom kaže: »Skok operiie samo glasovnim lingvističkim aparatom, u kojemu je izvrstan stručnjak, ali ne vodi računa o istoriji reci, pa ni dosta o njezinoj geografiji.«[10] Skok naime uporno ostaje kod toga da je riječ bezjak kao ime i kao apelativ uopćena samo zbog tog svog ponižavajućeg značenja i da je mogla nastati jedino kao pogrdan nadimak.[11] U isto vrijeme lokacija te riječi kako je on sam donosi ukazuje na to da ta riječ u smislu pra%re etnografske oznake postoji još i u sadašnjosti na širokom i kontinuiranom prostoru i izvan granica kajkavskog jezičnog područja na donjoj Soči. Ilešič s pravom nastavlja: »Istorija reci, čini mi se, pokazuje da prvobitno »bezjak« nije bila reč za porugu nego ozbiljna etnografska jezična oznaka.«[12] Taj Ilešičev izvod, što ga on tada u cjelini još nije mogao dokazati pa ga zato vinkulira s opreznim »čini mi se«, Skok je nemilo izvrgao ruglu,[13] ali je kraj tog prešutio, - a to mu je moralo biti poznato, - da su već Kopitar, Gaj[14] i Jagić jednako oprezno, jer bez sigurne potvrde, u toj riječi naslućivali sadržaj nekog starog etnikona. Već Kopitar nalazeći tu riječ u obilatoj primjeni kod protestanskih pisaca, nastojao je odgonetnuti njen etnografski smisao.[15] A Jagić odbijajući Daničićevu etimologiju naziva *bezjak, g.* 1881. dovoljno određeno iznosi da bi u toj riječi moglo biti skriveno neko staro geografsko ime[16] pa se teško može zaobići ovu misao velikoga slaviste kako je to Skok olako učinio četrdesetak godina kasnije. Skok naime ukratko zaključuje da se u tekstu mletačkoga kroničara Sanuta ime Bezjačija odnosi samo na kraj oko Varaždina.[17] Pri tom se on Sanutovim podacima služi samo prema Klaićevu kratkom citatu, a da ne donosi kako Klaić već znatno ranije oba imena Bezjak i Bezjačija pozna kao nazive iz Istre. U svom klasičnom opisu naših zemalja Klaić se služi s oba ova naziva očito poznavajući njihov geografski i etnografski sadržaj.[18] Doista ne može se ni zamisliti da bi g. 1526. samo »kraj oko Varaždina« mogao dati vojsku od četrdeset hiljada vojnika, kako to donosi Sanuto da je ta vojska unovačena »solamente de la Besiachia«.[19] Kako je Sanuto ovu vijest primio iz Ljubljane, očito mu je poslužila kao naziv za dio tadašnje Slavonije. Služba imena *Bezja-*

[5] Ibid. 90: »O jednome pak se ne može, čini mi se, sumnjati, naime da je Bezjak prvobitno etnografsko ime te da se istom iz njega razvilo općenito označavanje čovjeka .. . «

• Skok, Tri etimologije.

[7] Ibid. 40.: »U semantičnom pogledu nesumnjivo je da je srp.-hrv. bezjak ... slov. bezjak ... riječ i po današnjem svom značenju i po postanju pogrdna. Kako se spolni organi upotrebljavaju često za pogrđivanje . . . izgleda mi da i bezjak može potjecali iz istog vrela pogrda: bez + jaje +ak bezjajak. haplologijom bezjak...«

[8] Ilešič u navedenu raspravu autor je na str. 92 i 93 dao Dodatak 93: »Upućivanje prof. Skoka na »kujóna« i »jajara« ne stoji, pošto to nisu nikakve etnografske oznake«.

[9] Skok Još o riječi »Bezjak« 66—67.

[10] Ilešič Dodatak 93.

» Skok o. c. 71. itd.

[12] 11ešič I. c.

** Skok o. c. 67. »Ne ću da šikaniram inače vrijednog nacionalnog radnika radi ovakvih logičkih kontradikcija kao što su pag. 90. »O jednome pak se ne može, čini mi se ... itd. (v. bilj. I 5). Ako se za jednu tvrdnju veli, da se čini, onda ne može on» biti u isto vrijeme izvan sumnje«.

[14] 11e5ič 89.

[15] Kopitarova opažanja *o* ovom imenu v. iscrpno Ilešič 84. bilj. 48.

"Jagić V., Ocjena Rječnika hrv. ili srp. jezika JAZU T.. 2 u A. S. Ph. V. IV, 1881, 681: »Noch unsicher ist die Zusammensetzung des bekannten Spottnamens *Bezjak* mit dem deutschen »fiess«. Dass ein fremdes Wort, dessen Nebenbedeutung ••schlau«, »Teufelskerl« deutlich genug hervorleuchtet, den slavischen Auglauf *ak* oder *iak* angenommen hätte, um eine local beschränkte spöttische Benennung »Tölpel« ausdrücken, das ist wohl kaum denkbar. Wenn nicht in dem Wort *bezjak* irgend ein alter geographischer Name steck, so muss man trachten den Ursprung aus dem Slawischen zu erklären ... «

[17] Skok, Tri etimologije 38, bilj. 2.: »Razlikovati se ima (se. Bezjačija kao ime kraja oko Pazina u Istri) od Sanudove Bezjačije, koja označuje kraj oko Varaždina ...»

[18] Klaić, Bezjačija 192.

[18] Kako Klaić b. c. navode iz dnevnika M. Sanuta donosi u najkraćem iz kojih se izvoda ne može dovoljno upoznati pisanje ovog kroničara, a za drugi se navod ni ne vidi iz kojeg Sanutova teksta potiče, to dajemo širi izvod ovih vijesti: I diarii di Marino Sanuto, Venezia 1895; vol. 43, col. 76: »Copia di una altra lettera, data in Lubiana, a di 9 Octubrio 1526. Prima, cerca la persona dél Turco, adesso se ritrova a Buda ... Circa ii vayvoda di Transilvania e Vallachia, loro stanno a guadar li soi paesi ét non si voleno niover di li, et piu, circa li signoři hongari, parte di loro sono vegnudi insieme in la Schiavonia, dicta Besiachia, et ancora dall' altra parte di Corvatia ě venudo ii conte Cristoforo cum oltri signoři Corvati, et hanno fato dieta insieme, in la quel dicti signoři cum dicti populi, zoě schiavoni et hongari hanno electo Io illustrissitno prencipe Ferdinando per re loro, et cosi ânno facto ancor capitano ii conte Cristoforo de tutti lor contra ii Turco de quella banda, et se intende ehe 'l potra far da 40 milia pcrsone solamente de la Bosiachia, li quali debenno star sempře in ordine ehe acerti segni ehe i fáráno siano tutti apparechiati. ..«. I$_z$ ovog se vidi da je do Sanuta ime zemlje *Bezjačija* došlo iz diplomatskih i vojnih krugova iz Ljubljane i da je tada ovo ime u Sloveniji služilo za širi pojam zemJ.^{c} P^{rc}ko istočne granice slovenskih zemalja. U staroj Slavoniji međutim tada je započinjala oscilacija starih regionalnih naziva. Po kolebanju u grafiji ovog imena u Sanutovoj vijesti vidi se da izvjestitelju nije bila jasna razlika između riječi *bezjak i bosjak,* a prema trećem Sanutovu podatku »terra« chiamata Varresdin, ehe e in la Jjysiachia« col. 340 moglo bi se zaključiti dia je paralelizam osnovnog vokala u ovom imenu tada već bio usvojen.

čija u Sanuta podudara se s analognom upotrebom naziva *bezjak, bezjački* i *Bezjačija* u etnografskom i geografskom smislu onako kako se lim izrazima služe protestantski autori.[20] Doista nije potrebno, kako to Skok ističe[21] ulaziti u ocjenu afekta s kojim se Trubar i ostali protestantski pisci odnose prema imenu *Bezjak,* a da se ipak može veoma dobro razabrati kako se u tim tekstovima oba imena *Bezjak i Bezjačija* izjednačuju s ostalim narodnim imenima i pokrajinskim nazivima etničkih grupa i krajevnih imena koja su služila tada jednako kao što još i danas služe mnoga od njih.[22] Tako je s ovim neopravdanim i naučno neodrživim izvodom jednog istaknutog autoriteta zaustavljen pokušaj da se našoj etnografskoj onomastici pristupi s modernog aspekta i da se pojave u narodnom životu nastoje osvijetliti i dalje od onih mogućnosti što ih pružaju pisani izvori, a samo tumačenje imena *Bezjak* svrnuto je sa Skokovom etimologijom na nedoglednu stramputicu. Premda Skok donosi da se riječ *Bezjak* kao prezime u pisanim, do tada izdanim, izvorima javlja tek g. 1562., dakle nešto kasnije od Sanutove vijesti a savremeno s protestantskim podacima, ipak se po tomu ni tada nije mogla poreći mogućnost da je ovo ime služilo i ranije u bilo kojoj svojoj službi. U produživanju agrafične kulturne racije, kako ona postoji u onom našem puku koji stoljećima ostaje udaljen od politički vodećih klasa, koje su ipak ostale veoma tanke nad znatno većorn množinom pozadinskog, proizvodno aktivnog pučanstva, — u toj agrafičnoj kulturnoj sredini sa svim njenim pozitivnim popratnim pojavama u što prvenstveno pripada postojana i živa usmena tradicija i u materijalnom inventaru vitalno tradicionalno oblikovanje, — pismenost postepeno zahvata tek mali krug političkih i crkvenih faktora. Naseljenje na selu i u poluurbaniziranim jezgrama slobodnih varoši i podgrađa s veoma malo pisanih vijesti ulazi u taj krug pismenosti i po tom u historijske pisane izvore, a to se u našim zemljama događa tek pri kraju srednjega vijeka. Ali baš zato dužnost je istraživača

[ao] Odnosna mjesta gdje ee u protestantskim tekstovima navode ova imena opširno Ilesić, služeći se pri tom svim publiciranim tekstovima i odnosnom opsežnom literaturom pa ćemo se u daljnjem služiti s njegovim navodima.

[21] Skok Još o riječi »Bezjak« 67: »Mi doduše više ne možemo da ispitujemo autore iz 16. i kasnijih stolj., da saznamo, u kakvoj afektivnoj vrijednosti oni upotrebljavaju Bezjak, Bezjačija, bezjački, da li im je to riječ pogrdna značenja ili nije, jer epiritizam još nije postao vrelo lingvističkog saznanja«.

[22] Ilešić 80. iz Trubarova predgovora Evanđ. po Matějů (1555 g.): » ... drigači govore z dostimi besedami Krainci, drugači Korošci, đrigači Štaierij inu Dolenci tar Beziaki, drigači Krašanci inu latriani, drigači Krouati...« (prema Sketovoj Slovenskoj slovstvenoj čitanki iz g. 1906.). — U njemačkom tekstu Novog Zakona (1557) »Windischer« je Trubaru »ein Krainer, Untersteyerer, Karner, Karstner, Histerreicher, Niederländer oder Bessyak.« — »Die Slaven die man sonst, Besiacken nennt, haben fast ungerische und crobatische Sitten«. — Konzul i Đalmatin u predgovoru Nov. Test.: ».. . najprvo vam Hrvatom i Dalmatinom, potom takajše Bošnjakom, Bezjakom, Srbljanom i Bulgarom«. U tim primjerima nema traga bilo kakvom afektivom odnosu prema ovom imenu. Konačno, Klombner iz Ljubljane g. 1958 šalje u Urach neki bezjački katehizam, » . . . koji bi se imao latinicom izdati, a razumiju ga Hrvati i Bezjaci«, pa ni tu ne može biti govora o afektivnom stavu, nego samo o tom kako zaključuje Ilešič 82: »Iz svega toga jasno se razabira da je »Bezjak« u 16. veku bio geografski i etnografski pojam koji se paralelno navodio 3 pojmovima: Istra, Bosna, Hrvat, Srbin, čak i Poljak, Čeh i Rus...«

naše narodne prošlosti da ne sprečavaju pristup u proučavanje agrafičnog zbivanja, nego obratno da s pomoću drugih dostupnih metoda osim uobičajenih filoloških ili historiografskih postupaka, a u prvom redu s pomoću etnološkog istraživanja, osvijetle tok prošlosti i iznađu one historijske sile koje su pokretale organizam proizvodnog pučanstva.

U daljnjem ne ćemo više podlijegali sugestiji ove polemike, naročito se ne ćemo više obazirati na promašeno Skokovo etimologiziranje. S obilatom i solidno skupljenom Ilešičevom građom služit ćemo se po potrebi i po mogućnosti dopuniti je s vlastitim podacima, sređujući pri tom njegove informacije u regionalne okvire.

Teškoća u determiniranju riječi *bezjak* leži u njenoj mnogostrukoj primjeni i u difuznom prostiranju. Nasuprot regionalno utvrđenim imenima (npr. Šokac, Ćić i dr.), ime *Bezjak u* prostoru izmiče stvarnom i regionalnom utvrđivanju. I pored široke apelativne upotrebe, kako je riječ *bezjak* danas ima u našem jeziku pa i pored toga da se ime *Bezjak* javlja u tri službe kao cognomen, kao toponim i kao naziv za određenu etnografsku grupu, ovu riječ ne možemo lako utvrditi u njenom mjesnom postojanju. Tako fluktuiraju i drugi neki etnički nadimci. Naziv *Brajak, Brojci* susreće se već sporadično u selima južno od Zagreba, ali tu se uvijek čuje kako su »Brajci oni tamo dalje«. Konačno nalazimo nosioce ovog imena u okolici grada Ozlja i dalje u selima kraj Ribnika do rijeka Dobre i Kupe, gdje u pobrđu postoji razasuto selo *Brajakovo Brdo. I* pored starine ovoga imena u njem nema traga nekom pejorativnom prizvuku, štaviše *Brajci* su poznati kao marljiv i vrijedan narod.[24] Nasuprot tomu u ovom se istom kraju na susjedne *Bezjake* gleda pomalo podrugljivo. Svatko tko zna da nije od ovoga porijetla prezirno govori o svom susjedu za koga se zna da je »oá *Bezjakov«.* Tako je to u ovom kraju na rijekama Dobri i Kupi, a slično raspoloženje prema Bezjacima naći ćemo i u Hrvatskom Zagorju. I u našem građanskom društvu na *Bezjake* kao na pripadnike jedne određene grupe gleda se s posmijehom. Dok npr. *Šokci* Bunjevci, Boduli* i tada kad iz pokrajine presele u grad ostaju i dalje povezani sa svojim zavičajem, a u gradu zadržavaju prisni kontakt sa svojim zemljacima, i to nesamo u prvom pokoljenju, pa u svoj gradski život unose tradiciju, navike i životni pogled naslijeđen od svoje etničke grupe, dotle *Bezjak* dolazeći u grad ne zna drugo nego da što prije zaboravi sve ono što je ponio od kuće. On se odriče svog prezrenog porijekla i brzo uraštava u novu sredinu kao njen kozmopolitski građanin bez tradicije. Taj prekid s tradicijom, strah od svog prezrenog etničkog porijekla, društveni stid pred ostalim grupama unutar svog naroda, nazadovanje i povlačenje pred jačim i moćnijim, sve to stvara trajnu frustacionu situaciju iz koje rezultira teško izranjena, introvertirana kolektivna fizionomija, otuđena od konkretnih pitanja svoje društvene sredine i njenih vitalnih potreba, kako su to u toku posljednjih stoljeća u naše mlado građansko društvo utisnuli potomci ove nekad znatne etničke kupine.

" Skok ibid. 66.
Lopásié 7 i 195.

Ipak ime *Bezjak* nije oduvijek moglo imati ovakav smisao zasićen i prezirom i porugom. Teško je zamisliti da bi se u toj konačnoj fazi moglo usvojiti kao cognomen široke upotrebe. Prezimena *Bezjak, Bizjak, Vizjak, Vesjak* i sl.[zs] nastala su od ovog etničkog nadimka i sigurno su mu po svom postanku ravnopravna. Mora dakle da je nekada ranije etničko ime *Bezjak, Bizjak* bilo s punim sadržajem povezano sa svojim nosiocem tako da se i zemlja koju su nastavali Bezjaci nazivala po ovom svom narodu, analogno nazivima Šokadija, Ćićarija i dr.

Tko su dakle *Bezjaki,* po kojima se nekada dio hrvatskih zemalja zvao *Bezjačija?* Već je Klaić upozorio na to da je ovo ime pod kojim se nekada kako on misli razumijevala »tadanja Slavonija između Drave i Save« služilo u 16. i 17. stolj. kao historijski regionalni naziv. To je Klaić zaključio, kako smo već naveli prema podatku mletačkoga kroničara Sanuta. Ovom svom izvoru Klaić uporedo stavlja navode protestantskih pisaca kojima kao i Sanutu nazivi *Bezjak, Bezjačija, bezjački* služe ravnopravno s ostalim našim narodnim imenima. Kao potvrdu da ova imena još služe u narodu on donosi jedino podatak o Bezjacima u Istri kako je to znao od Kocijančiča u Kukuljevićevu Arhivu,[26] a što mu je kako smo vidjeli već poslužilo u njegovu Opisu zemalja. Kao da ovaj naš veliki historiograf, koji je tako izvrsno znao protumačiti mnogi toponim s pomoću historijskih izvora koje je suvereno poznavao, nije nikad susreo ovo ime u živoj upotrebi kod kajkavaca, a sigurno je u njegovo doba ono tu postojalo jednako kao i u Istri pa čak i intenzivnije u svojoj trostrukoj službi, kao nadimak jedne etničke grupe, kao građansko prezime i kao apelativ sa širim značenjem.

Za najraniju pojavu ovoga imena u službi cognomena Skoku je poslužio jedini do tada objelodanjeni podatak iz g. 1562.[27] No u toj se vijesti nosilac ovoga imena javlja kao slučajni nalaznik u Turopolju pa se po tomu ništa ne može doznati o vremenskom i mjesnom postojanju ovog prezimena. Nasuprot tomu nedavno objavljeni dokumenti iz susjedgradsko-stubičkog vlastelinstva prezime Bezjak-Bezik donose u indigenoj sredini gdje je to ime bilo a još je i danas jedno od udomaćenih porodičnih imena među seljačkim rodovima.[28] Nema sumnje da se ovo ime kao i mnoga druga u Stubici nije pojavilo tek u šezdesetim godinama 16. stoljeća otkada potiču ovi urbari, nego da je ono živjelo tu i ranije, i ako u pozadinskom društvenom postojanju, u do sada poznatim izvorima nevidljivom. Ovo se dakle ime u službi cognomena, — ali ne kao slučajni nadimak, — javlja u pisanim spomenicima u isto vrijeme kad ga protestantski pisci donose kao ukupno ime nekoga naroda. U službi prezimena ovo ime po-

[sa] 11 e š i č 76.

[26] K o c i a n č i č 182 »Tukaj prebivajo prav za prav Taliáni, blizo 12.000 duž, ki se Bizjaki zovejo. Oni govore talianski, ali popačeno. Sicer pa se v nič ne ločijo od Furlanov«.

"L a s z o w s k i 6. Uz ispravu iz god. 1561 in margine 1562 između ostalih svjedoka: »Matthaeus Bezyak, officialis egregii Ladiszlay Kermchych in praedio Augustanovech«, 11, ponovo 1562 među svjedocima »Mathaeo Bezyak officiale egregii Lađielaj Kermchych de Bwsan«.

[ää] A d a m č e k 313 i kazalo imen s. v. Bezyak, Bezyek, Bezyk i Pezyak.

stoji i danas s varijantama koje sve ukazuju na zajedničko porijeklo svih variranih oblika. Za razliku od drugih etničkih nadimaka, koji su se stalożili kao vlastita imena, vlastita ili porodična, ime Bezjak prešlo je u široku upotrebu s apelativnim značenjem. Samo još etnikon Vlah ima široku apelativnu službu u značenju brđanin, stočar, pastir. No u apelativu riječi bezjak odlučan je onaj pejorativni momenat koji prati ovo ime. Tako se riječ bezjak javlja kao sinonim za »homo plumbeus«, »un huomo grossolano«, u prenesenom smislu »zoccolo«, kako to u 18. stolj. donosi Bella s napomenom da je »Beziak« »voce bassa *e* barbara.«[29] Iz drugih naših starijih rječnika ništa ne čujemo o ovoj riječi. Karakteristično je da ovu riječ ni u jednoj od njezinih službа nema bogati rječnik Belostenca. Ali Belostenec-Orlović uopće ne donose etničkih nadimaka kloneći ih se vjerojatno po onom u njihovo doba jedino opravdanom stavu humanista prema plebejskom govoru. Otud proističe proturječje u upotrebi riječi bezjak kod protestantskih pisaca i u šutnji o toj riječi u našim ranim rječnicima. Jer dok kajkavski pisci u sjevernoj Hrvatskoj po govoru i porijetlu i sami stoje blizu naziva bezjak, odbijajući ga od sebe kako to vidimo da se i danas događa, protestantskim je reformatorima stalo upravo do toga da društveno anoniman puk, potisnut duboko u pozadinu tadašnjeg političkog zbivanja pridobiju za se kao nosioca svoje propagande. Protestantima ovo ime nije došlo kao nešta novo i do onda nepoznato, nego je to njima bio naziv za određenu grupu kajkavskog naseljenja, koju su oni u svom nastojanju da obuhvate najšire pučke slojeve digli iz bezimenog, u pismenosti nevidljivog postojanja u kom ga je katoličko svećenstvo, povezano s društvenom elitom, šutke ostavljalo. Takav stav naći ćemo i kod Jurja Križanića.

U oba izdanja svoga Rječnika, Vuk riječ bezjak donosi samo u apelativu i tumači je kao »Tölpel, stolidus«.[30] On ne ulazi u daljnje tumačenje ove riječi kao etnografskog nadimka i ako ga očito poznaje u tom smislu iz Trubarovih djela kako to sam navodi. Znatno šire tumačenje dao je Daničić u Rječniku Jugoslavenske Akademije.[31] Tu on osim apelativnog značenja upozorava na to da je Bezjak »ime naroda u Hrvatskoj između Save i Drave, koji i sad tako nazivaju susjedi.«[32] Prema Vuku riječ *bezjak* donose Iveković i Broz.[33] Ali je za ove autore veoma karakteristično da oni riječ *bezjak* tumače samo u njenom apelativnom značenju, a ipak obojici moralo je biti poznato upravo iz njihovoga kraja i kao etnički nadimak. Pa dok naziv Šokac donose sa svim izvođenicama i kao ime za zemlju,[34] dotle kao da nikada nisu čuli za imena *Bezjak* i *Bezjačija.* No

[29] D e l l a B e l l a 784a, »Zoccolo, si diče ad un huomo grotsolano e da poco. Homo plumbeus. Tmpina, n. f.«: - 784 b; »Metaf. Beziák - âka m. Buza si diče alla donna. Voci arabe basse e barbare.^

[30] V u k col. 26: »Bezjak, m. Tölpel, stolidus. sagt z. b. der Vater zum Sohne, der etwas dumm gethan oder gesagt hat, (cf. Bezjak in den Truberischen Vorreden um A. 1560). U drugom izdanju 1872, 20: »Bezjak itd.«

[31] R j e č n i k JAZU I 1880/2, 269, 270 *e.* v. bezjáče do bězjaštvo.

[88] Ibid. s. v. bezjak.

[33] I v e k o v i ć - B r o z. 48 s. v. bezjak.

[34] Ibid. II 536 s. v. Šokac - gokadija

zato u tumačenju apelativnoga *bezjak* oni donose čak trideset i dva sinonima sva s pogrdnim značenjem za nosioca ovog naziva. Ovakav isti stav prema nazivu *bezjak* naći ćemo i danas u Hrvatskom Zagorju za one porodice ili kuće za koje se zna da potiču *»od Bezjakov«.*

Daničićevu definiciju da su »Bezjaki hrvatski kajkavci med Dravo in Savo« preuzeo je Pleterinik[35] proširivši je još s tim da je »Bezjak, ein Mann von der italienisch-slowenischen Sprachgrenze«, kako je to već ranije donio Kociančič. Pod natuknicom *bezjáča* Pleteršnik donosi iz različitih tekstova sadržaj za četiri značenja ove riječi. Po njemu je bezjača: »1) die Winzerin, ker so Štajerci iz Zagorja dobivali viničarnice, 2) die Bartaxt, die Schlichtaxt, das Bartbeil, ime za sekiro po kraju od kodar je prišla, 3) eine Art kroatischer Hirtenpfeife, 4) eine Art Pflaume«. U daljnjem određivanju naziva *bezjak* dobro će nam doći podaci koji svi potiču iz Štajerske.

Tek Mažuranić u svojim Prinosima ovom imenu posvećuje više pažnje i nastoji ga opširnije protumačiti služeći se pri tom Kociančičevim i Pleteršnikovim podacima.[36] Mažuranić kaže da je bezjak >>nadimak, svakako podrugljiv, kojim susjedni Hrvati, čakavci i štokavci, nazivaju kajkavce uopće, a kajkavci preko Kupe do mora kajkavce među Kupom i Murom.« Uz to on donosi svu do tada poznatu etimologiju ove riječi, a ujedno opaža da »riječ dolazi ipak ne samo u obliku bizjak, već i vezjak i vizjak, vrlo česta prezimena u Slovenaca i Hrvata kajkavaca«, i kod tog upozorava da je »nadimke vrlo teško protumačiti«.

Tako dakle Mažuranić udaljuje ovaj naziv s područja čakavskog govora i ograničava ga na kajkavske krajeve pa i na tom prostiranju sužuje ga na regiju između Kupe i Mure. No kad skupimo podatke o današnjem postojanju imena Bezjak, vidjet ćemo da je i ova Mažuranićeva definicija s jedne strane prostorno preširoka, jer u čitavoj Hrvatskoj Posavini, Moslavini, u kraju oko Čazme i Bjelovara te u Međimurju, dakle u izrazito kajkavskim krajevima, ime Bezjak kao etnički nadimak uopće nije poznato i samo izvedenice ove riječi služe tu u opisanoj apelativnoj službi. S druge strane međutim i pored tog što spominje Kociančičev navod o Bezjakima u Furfaniji, Mažuranić u svoju definiciju nije uvrstio širok areal prostiranja ovog nadimka u sjevernoj i srednjoj Istri. Kao ime jednog potoka u Prekomurju Bezlaj ime Bezjak izvodi iz nekog »stanovniškega vzdevka ali patronimika«.[37] I pored toga da je Bezlaj skupio svu literaturu o tom imenu od Kociančiča i Pleteršnika do Skoka i Ilešiča, njemu etimologija ove riječi predstavlja etimološke teškoće pa i ako kod Mažuranića nalazi tanku nit koju bi mogao voditi do nekog od prethistorijskih etničkih imena, on ipak srodna imena (toponim Bizeljsko, prezime Bezeljak) ne svrstava u istu imensku skupinu. Zato i sve ostalo mnoštvo hidronima i uopće toponima iz osnove bl>z on nastoji povezati s riječju

[sš] P l e t e r š n i k 24 6. v. bezjáča, bezjak, bezjáčki.

[34] M a ž u r a n i ć 54 s. v. bezjak.

[37] B e z l a j 59 i 60. »Bezjak tuđi Bizjak, 1. pritok Mure ... <

bezeg, bezga, bazga, sambucus,[38] *i* ako dobro opaža da su imena iz ove osnove »omeđena samo na istočno slovensko područje, nalazimo ih na Dolenjskom i u donjoj Štajerskoj«.[39]

Konačno je u Rečniku Srpske Akademije skupljeno sve što je do sada u našim štampanim tekstovima poznato o riječi *bezjak* i o njenim izvedenicama.[40] Iz te građe doznajemo da apelativna služba ove riječi dosiže daleko izvan kajkavskog područja. Etnografsko ime *Bezjak* potvrđuje se tu samo prema Ilešiču, a u službi prezimena donosi se jedan primjer iz Senja. Po ovoj obilatoj, i ako ne do kraja iscrpnoj građi vidimo da riječ *bezjak s* izvedenim likovima živi u našim literarnim tekstovima od 16. stolj. nadalje, ali da kao naziv za određenu etnografsku grupu dolazi samo kod autora iz slovenačkih i sjevernih hrvatskih krajeva. Navest ćemo najvažnije podatke iz ove građe.

S istim sadržajem regionalnog naziva za neku zemlju, njen narod i govor toga naroda, kako smo to našli u mletačkoj vijesti iz 16. stoljeća, nazivi *bezjak* i *bezjački,* vidjeli smo. služe protestantskim piscima,[41] Oni tako zovu kajkavsko stanovništvo izvan Slovenije pa nije teško u svim tim navodima razabrati da se radi o ustaljenom imenu određene grupe kajkavskog govora u najzapadnijem dijelu sjeverne Hrvatske.[42] Ponavljamo, reformatorska je akcija očito bila usmjerena na obuhvatanje ove grupe bez ikakva afektivnog odnosa prema nosiocima toga imena. Izvan sumnje moralo se raditi o naseljenju na većem prostoru, jer za neko neznatno ili osamljeno naselje reformatori nisu mogli pokazivati interes. Ipak određeniji geografski smještaj ove grupe iz protestantskih se tekstova ne može odrediti.[43]

Jednaka služba naziva *bezjak* produžuje se i kod slovenskih pisaca *i* u 19. stolj. kako to Hešič iscrpno donosi,[44] a koji su podaci poslužili ranije Pleteršniku. Za nas je poučno doznati kako se ta riječ reflektira u djelima Stanka Vraza, koji je i sam rodom iz štajerskog sela, otkud je ovaj naziv ušao u Pleteršnikov glosar. Poznato je da je Vraz jedan od naših

[ss] Ibid. 50 s. v. Bazovica; 58 Bazgovec; 59 Bezina; 65 Bizeljeki potok i đr. «M*j

[3t] Ibid. 58 s. v. valjda: vzhodno, umjesto, zahodno tj. u istočnim slavenskim predjelima.

[40] R e č n i k SAN I 406 i 407 s. v. Bezjak do bezjaštvo.

[41] Osim već navedenog u bilj. I. 22. donosimo iz ovog opsežnog gradiva samo nekoliko značajnijih primera kao potvrdu za etnografski sadržaj termina kod protestantskih pisaca. Hrvatska Postila (1526): »Bihu rimskim poganskim vladaocem ili gospodi podložni, kako tad jesu množi krstjani Türköm, koj v zdolnih ugrskih, bezjačkih, hrvačkih, v Bosne srpskih stranih prebivaju.« Prvi Del Novoga Testamenta (glagoljica, 1562): » ... takaiše Bosnakom, Đezekom, Srblanom i Bulgarom«. - Drugi Del Postile (1568): »Yere ovi yazici nissu bili tako razdilleni yz yednoga szamoga yazika, kakono Harvaczki va vnoga govorenya, to yess v Harvaczka, Bezyačka, Szarb. ska, Bossanska, Polaska, Tsesska, Russiana ...« i dr.; II e si č 81 s odnosnom literaturom. - Juraj Dalmatin 1584 daje »register nekaterih besed, katére krajnski. koroški, slavenski ali bezjački, hervacki, dalmatinski, istrianski ali kraški...« itd. Ibid. 82 i 83.

[is] **To se najbolje vidi kako Juraj Dalmatin n svom registru razlikuje krajnske od bezjačkih riječi; 11 e l i č 83.**

[43] Kako 11 e š i č 80 iz toga izvodi: »Bezjaci su dakle opet n vezi s »Dolenjcima« (u Kranjskoj ili Štajerskoj) dakle hrvatskim kajkavcima.«

[44] **Ibid. 84.**

najranijih zapisivača dokumentarne usmene tradicije, a i inače vrstan posmatrač narodnog života i našeg sela. Kad razgledamo sve navode u kojima Vraz donosi naziv *bezjak* i njegove izvedenice,[45] vidimo da Vraz ovu riječ pozna u dvojakom smislu i to kao ime neke etničke skupine i kao apelativ sa širim pa i pejorativnim značenjem. I ako u svojim putopisnim zapisima Vraz ne donosi ime *Bezjak* direktno iz Pokuplja gdje to hne i sada postoji, ipak za dio naselja na Kupi njemu ovo ime služi kao izrazita etnografska oznaka bez pogrdnog prizvuka. Ali u drugim navodima Vrazovim teško ćemo razabrati da li on naziv bezjak donosi iz vlastitog opažanja ili se njime služi po Trubarovoj liniji kojeg je spise dobro poznavao. Na svaki način kad je govor o jeziku, — a za taj elemenat nacionalne manifestacije ovaj je genijalni vizionar bio bolno osjetljiv, — on *bezjačkim* zove onaj »patois« od kojeg se s prezirom odvraća.[46] To je razumljiv stav mladog romantičnog književnika koji sa svojim brižno stečenim i širokim humanističkim obrazovanjem pripada kolu zanosnih Iliraca. I pored toga dakle što Vraz s naučnom ozbiljnosti utvrđuje i skuplja usmenu pučku predaju, njega u prvom redu privlači poetičnost narodnog izraza, a u samom poslu vodi ga želja za podizanjem i oplemenjivanjem »ilirske« narodne zajednice. Uostalom takav stav prema najnižem sloju seljačkog staleža naći ćemo i kod humaniste Križanića, a naslućujemo ga još ranije kod učenog pavlina Belostenca. no o tom kasnije. Ne bismo se dakle mogli saglasiti s Ilešičem da Vraz slijedeći u tom Trubara svekoliko »provincial-horvatsko narečje« zove bezjačkim.*[7] Koliko on razlikuje kajkavski govor tadašnjeg višeg društva od prezrene bezjačine, dobro se može vidjeti iz njegova pisma od 11. VIII 1841 god., gdje živo govori o tom kako je uživao u sočnom kajkavskom govoru jednog starine, hrvatskog aristokrata.[48]

[45] Ibid. 85 bilj. 50. Donosi navode iz Vrazovih tekstova, ali s nekim nesigurnostima u siguaturama. Děla Stanka Vraza I, Zagreb 1863, 223 u napomenama uz pjesmu br. 11, bilj. 120: »Hrvati (Bezjaci) oko Kupe poju još dan danas od Duhovah do sv. Ivana krst. ...« — Děla S. Vraza V, Zagreb 1877, 27 iz pisma datiranog u Ljubljani 28. IV. s. a. (objelodanjeno u Danici g. 1841., 757): » . . Gramatici su po jednoj prilici narečje kranjsko u onakav kalup, hoćeš* nećeš, skučili, u kakav provincial-horvatski svoje domaće, koje ovděšnji Trüber nazivlja Bezjačko. — Zlo je po znanju onih učenih glavah, koji s tolikom opredělјenostju (bez záměre govoreć) hoće da govore o kranjskom i bezjačkom naréčju. Govor je pučki Horvatske i Kranjske za one Quintiliane, koji se samo po sobah oko knjižnog praha muče, nova zemlja ili bolje rekne, terra incognita«. Str. 223: Iz pisma datiranog u Kranju nešto poslije 14. IV 3.841. ». . . Mi se zdravo nasmejasmo . . . Nu bez vina ni reci. Tako se i ovdě Iliri dsžu. Ni'kakav glasoviti kralj, koji je s Iliri bojak bio, kazao je: Zlatan ključ svaka vrata otvori. Bolje bi bio kazao: Vinski ključ sve otvara. - Nu s druge strane ne slažu ee Kranjci s Hrvati (Bezjaci). Kranjska je kuća sva lepa, sva čista...« Str. 365 iz pisma datiranog u Zagrebu 2. IV 1845.: ». . . Ovdčšnji Madjari radi bi, da se književni jezik iz izpita sasvim izključi, i sama trula bezjačina urine i tako da njihov kandidat izpane .. .«

[46] L. c. Osim toga Ilešič s pravom ukazuje na to da je »Bezjaczina« označena kao »patois« pod Vrazovim uticajem ušla u poljsku publicistiku (str. 35 i bilj. 51).

[47] Ibid. 85 bilj. 50.

[48] Děla S. Vraza V, 268 iz pisma datiranog u Zagrebu 11. VIII 1841. gdje opisuje svoj susret u Gredicama s »jednim starinskim Hrvatom sa starcem Jelačićem iz Ratkovca čovekom prioris temporis, mi pritom dosta dosětnim. Njegov je jezik čisti

Etnografski sadržaj imena Bezjak bio je poznat i Lj. Gaju, koji je bež sumnje tu riječ poznavao iz svog zavičaja. Ali Gajevi se navodi odnose samo na jezik, očito na kajkavski govor Hrvatskog Zagorja pa se o njegovu odnosu prema nosiocima tog imena ne može ništa reći.[49]

Ako se vremenski vratimo unatrag, naći ćemo da je od ranijih autora najbliži realnom sadržaju imena Bezjak onako kako to ime i sad živi u sjevernoj Hrvatskoj, Juraj Križanić, kako to doznajemo iz podataka u njegovoj Gramatici.[50] Potěkavši iz kraja gdje i sad postoji oštra razlika između Bezjaka i onih koji to nisu, Križanić je i u dugim godinama sibirskog progonstva ostao trajno povezan sa svojim zavičajem u kom je proveo djetinjstvo. U svom je nemirnom životu upoznao širom svijeta slavenske narode i jezike, a ipak po njegovu uvjerenju jedini čist i nepokvaren hrvatski jezik sačuvao se samo u njegovu zavičaju »v jedinom malom kutu zemlji: okolo Kupi riki, vo ujezdu Dubovca i Ozlja i Ribnika oštrogov«,[51] pa i izgovor i naglasak hrvatskog jezika ispravno se čuje, tvrdi on samo »medžu Kupoju i Vunoju rikami, vo ujezdeh Bihšća grada napače okol Dubovca, Ozlja i Ribnika«.[52] Ali upravo zato je njegova domaća ikavština zauvijek ostala osnovom njegovih nedosežnih težnja za jedinstvenim jezikom svih Slavena, on pamti da Hrvati ovaj govor, kojeg on osjeća kao nakazni, zovu »bezjačskim od Bezjakov nikojih Ijudev, koji prevratno govoret.«[53] Taj nakazni bezjački jezik to je njemu očito ono kajkavsko narječje iz njegova zavičaja kako i danas u istom kraju govore Bezjaci. To je i sad ona grupa naseljena u zaleđu Dubovca, na koju njihovi susjedi koji se zovu Hrvatima a nikako nisu Bezjaci, gledaju s istim prezirom kako ga je i Križanić iznio prema *bezjašćini* jednako kao i prema fcnxeíšéira,[54] tj. ne samo prema jeziku nego i prema svemu onomu što ovaj bespravni puk stavlja duboko ispod ostalih žitelja u Križanićevu rodnom kraju.

Ovaj Križanićev stav prema *bezjašćini* direktno nam otvara pogled u današnju situaciju oko ovog našeg problema. Danas ime Bezjak u službi pravog etničkog nadimka živi u.tri područja najzapadnije Hrvatske i dijelom na tlu Slovenije: 1. u dijelu Istre i Slovenskog Primorja; 2. u Prigorju od Karlovca do Samobora i 3. u najzapadnijem dijelu Hrvatskog Zagorja nad Sutlom. Ipak i u ova tri područja zateći ćemo postojanje imena Bezjak u različitim fazama.

Provincialski, kao što se govori po varoših i plemićkih dobrih, nu kod njega je živ, národními poslovicami i priréčji tako hitro izkitjen, da priznati mogu, da nitkogo još u tom jeziku toli rado slušao nisam kao baš njega.«

" 11 e š i č 85.

[50] D a n i č i ć Gj., Gramatika Gjurgja Križanića. Rad JAZU XVI, 193.

" L. e. bilj. 1.

[51] Ibid. 197.

Ibid. 193: »bezjašćina . . . besida ili rič kako koli skažena bez obzora na tudžij jezik«.

.„. L, c.: »kmetšćinoju zovut kogda kto govorit grabije ili zastareni i otviknjefti "ci, i selskim kmetom a ne plemenitim Ijuđem obični«. Str. 194: »kmetšćina... kmetski ili i$_z$ vsego naroda otviknjeni i pogubljeni riči.«

Već je, našli smo g. 1853. Kociančič zabilježio da se na lijevoj obali Soče u okolici Tržiča jedna brojna skupina, tada 12.000 stanovnika, zove Bezjacima,[55] Po njegovu ovi Bezjaci govore »izopačeno talijanski«, tj. svojim lokalnim idiomom furlanskog i smatraju se Furlanima. Ali i s ove strane današnje granice u području Kopra, Novigrada, Izole, Poreča do Rovinja i Vodnjana prezime Bezjak s varijantama tako je često da je to očito jedan od indigenih imena u onom domaćem naseljenju koje je ranije tvorilo cjelinu s furlanskim Bezjacima. U ovom je kraju težište ovog imena u srednjoj Istri, gdje se hrvatsko kajkavsko stanovništvo nazivlje imenom *Bezjaki u* opreci prema svojim susjedima *Uskocima-Vlasima*.[56] Istarski Bezjaci smatraju sebe starincima u ovoj zemlji, pa na Vlahe gledaju kao na nedavne pridošlice, ma da su se, kako je poznato, seobe uskočkog stanovništva u Istru izvršile u toku 16. i 17. stolj. Dobro limitirano područje kajkavskih Bezjaka u srednjoj Istri graniči s uskočkim naseljenjem na Dragi Pazinskog potoka[57] i zahvata stare općine Oprtalj, Draguč, Sv. Petar u Šumi i dijelom okolicu Pazina. I ovdje ime Bezjak često služi kao prezime i to u ovom svom kajkavskom liku, ali je to u ovom kraju ujedno široki etnografski nadimak ovoga puka koji se i sam tako naziva smatrajući se superiornijim ili bar pitomijim narodom od Uskoka. Preko sporadičnih nalaza prezimena, iz srednje Istre nastavlja se područje Bezjaka dalje na istok, gdje se u Kastavštini ponovo javlja kao skupni nadimak. U čitavom kraju od Soče do Rječine bezjačka sela i zaseoci smjestili su se na niskom pobrđu. Sve su to nevelika naselja, neka svega od nekoliko kuća. Neka od tih sela nose ovo ime kao svoj toponim pa i po njima možemo uočiti cjelinu ovog etnikona od Soče do podgorine nad Kastvom kao jedinstvenu etnografsku oblast, izuzevši iz te cjeline pojedina uskočka naselja i visoku regiju Ćićarije. Već nablizu onom kraju gdje je Kociančič našao Bezjake furlanskog govora, u slovenskom naseljenju Gorice na Soči, tri sela nose ovo ime: selo Bizjak u općini Levpa,[58] zatim zaselak Bizjaki kraj Kamberškog[59] i zaselak istog imena u općini Rihemberk.[60] Dalje u Istri u katastarskoj općini Oprtalj selo *Bazjaki* imalo je nakon rata god. 1946. sedam porodica od kojih je šest nosilo ovo prezime,[61] dok je u staroj općini Draguč zaselak sela Bregi s imenom *Bazjaki* imao svega četiri porodice,[62] a ni u zaseoku *Bezjaki* kraj Sv. Petra u šumi šest porodica više ne nosi ovo prezime.[63] O nekad širem postojanju ovog imena svjedoči i historijski toponim kako ga je utvrdila V. Ekl u jugozapadnom dijelu općine Rijeke. Danas je to sastavni dio grada u kom se ovo staro ime izgubilo, a još g. 1842 označen je pod imenom *Besiaki* u katastarskoj mapi teren s pašnjacima i oranicama. Isto ime *Bezjaki* sad još nosi zaselak na glavnoj cesti od Rijeke za Kastav, a i stanovnici mu nose ovo prezime.[64]

U daljnjem vidjet ćemo da se razmještaj ovih toponima pokriva u Istri s prostiranjem prezimena Bezjak[65] zahvatajući istu regiju od Furlanije do Riječkog zaljeva, a isključujući u tom Ćićariju. Uz najčešći oblik Bezjak uporedo javljaju se u službi cognomena i obje varijante *Bizjak*[&e] i *Bazjak*.[67] Okupljeno u selima okoline Kopra,[68] susreće se u selima katastarske općine Oprtalj[69] otkuda u južnom dijelu Bujštine[70] dopire u Primorje do Novigrada.[71] Zadržavši se u srednjoj Istri kao etnografski naziv, u službi prezimena javlja se okupljeno i na podnožju Učke u selima kod Voloska i Opatije.[72] Kao osamljen slučaj postojalo je do nedavno i u okolici Pule.[73] U regiji prostiranja ovog imena uzeli smo u promatranje gamo temeljni lik s varijantama osnovnog vokala. Oblik Bazjak prevladao je ovdje, čini se kao recentna promjena domaćeg prezimena s vokalima e i i tek u vrijeme između dva rata s prisilnim potalijančivanjem imena, iz čega je uslijedila postojana dvojnost varijanata sela. kao Bezjak-Bassiacco,[74] a to nam daje pravo da i u liku Bazjak gledamo isto ime. Iz na» leg posmatranja izuzeli smo sva ona prezimena koja po obliku i sazvučju stoje blizu temeljnom liku,[75] ali ih bez posebne filološke obrade ne smijemo uvrstiti u istu imensku kategoriju. Već po prostiranju temeljnog lika koji kako vidimo na zapadu bezcezure prelazi Goricu i dalje na donjoj

»[s] V. bilj. I. 26.

[59] Obavještenje zahvaljujem prof. Josipa Miličevića, asistentu Institut« za narodnu umjetnost u Zagrebu.

[57] I ove podatke pahvaljujem prof. Josipu Miličeviću.

[88] I. M. 1951.

•• Ibid.

<"> Ibid.

[61] C NI 54: selo Bazjaki, sedam porodica, 46 hrvatskih stanovnika; 56: a istom selu imena: Bazjak (Đasioco) 6 porodica.

[82] Ibid. 479.: zaselak Bazjaki, 4 porodice, 21 stanovnik Hrvat.

[63] Ibid. 215 i 216: Bezjaki, 6 porodica, 26 stanovnika Hrvata.

[M] Ekl V., Historijska toponomastika građa Rijeke i distrikte. Starine JAZU Zagreb, 49, 1959, 250 i 225: »Bezjaki (g. Bezjaki) - lokalitet na jz dijelu općine. U Rijeci je naziv nestao. Postoji prezime i selo uz glavnu cestu za Kastav, na križanju kolnim putem iz Diraka«. Str. 256: »kat. m. Koz. iz g. 1842. ima naznačeno »Besiaki« >. od *x*. dijela ulice Belveder«, (danas u izgrađenom dijelu grada, tada): topografskim znacima označeni *tu* pašnjaci i oranice.« Dalje citati iz Skoka i Ilešiča. IM 1951 i IM 1960.

« I P 17: Beziak (Basiaco).

[18] Ibid. 17: Bisiach (Bisiani); Bisiani; Bizjak, id. (Bisiacchi); id. (Biziacchi).

•[7] Ibid. 14: Bazjak, id. (Baziaco) 2 puta.

[68] Prezime Bizjak: u Kopru jedna porodica (C N I 389), a u okolini Kopra u selu Osp 6 por. (ibid. 420), u selu Tinjanu (Koperskom) 5 por. (ibid. 400), u selu Borit jedna porod. (ibid. 415).

[69] Prezime Bezjak-Basiaco u selu Sv. Silvestar jedna pór. (ČNI 58), prezime Bazjak-Basiaco u mjestu Oprtalj jedna por. (ibid. 56), u selu Krajići 5 por. (ibid. 56.), u selu Bazjaki 6 por. (ibid. 56), u selu Livade 2 por. (ibid. 57), po 1 porodica u selima iete katarske općine: Gržići (ibid. 24), Foškići (ibid. 56), Kaligarići (ibid. 56), Lubjani (ibid. 57), Mavretići (ibid. 57). U istoj općini prezime Bizjak po 1 por. u selu Ivši (ibid. 56) i u selu Tasići (ibid. 58).

[70] Prezime Bezjak-Basiaco u selu Kršin opć. Novigrad 1 pór. (ČNI 16); prezime Bazjak-Basiacco po 1 por. u selima Baredine Dolinje (ibid. 8), Krasica (ibid. 8) i n selu Gržići, katast. opć. Završje (ibid. 24).

[71] Prezime Bazjak-Basiacco u Novigradu 2 por. (C N I 16).

" Prezime Bizjak-Đisiachi po 1 por. u Opatiji, Lipovici (C N I 384) i Šapjani (ibid.

[73] U selu Ližnjan u okolici Pule 1 pór. (ČNI 143).

Osim primjera n bilj. 67 i 68 još i prezime Basiacco 5 por. u selu Lozari, opć. Krasica (C NI 8) i prezime Basiaco po 1 por. u selu Monte, opć. Kostajnica (ibid. 18) u Kaldiru (ibid. 41) i Labinu (ibid. 175).

[75] Upor. I P 16 Besić-Bessich, *»ti.* 17; Bestjak-Bestiacco, Beštjak-Bestiaccbi, Bisiani, Bisai i dr.

Soči u područje Bizjaka s furlanskim govorom, a na istoku seže do pođ-torine Gorskog Kotara, vidimo da se oblast ovog imena s njegove tri službe, kao etnografski nadimak, toponim i antroponim, na istarskom poluotoku izdvaja kao područje određene etničke grupe. Taj je etnikon ranije sa svojim naseljenjem i imenom manje više kontinuirano pokrivao prag nevisokog prisojnog pobrđa od donje Soče do planinskih strana u Hrvatskom Primorju.

Uporedo ovoj etničkoj cjelini u istom kraju živi još jedan arhaičan etnički nadimak. To je ime *Brojci, Brajki,* koje u ovom obliku i u varijantama iste osnove također tvori često prezime u sjevernoj Istri i dijelom u Furlaniji.[76] Ali iz kompleksa ovih međusobno sličnih prezimena najprije ćemo odvojiti sve one jezične likove koji bi mogli poticati od ličnog imena Brajan, Brajko, odnosno od patronimika, kao što je npr. poznato prezime Brajković, za koje se zna kad su ga Uskoci donijeli u Istru.[77] Odvojit ćemo dakle i spomenuti oblik Brajci-Brajki, koji u Istri stoji preblizu grafiji Braico,[78] pa ćemo iz ovog kruga uzeti samo onaj raspon likova, koji sa sigurnošću možemo odijeliti od ličnog imena Brajko. To su mjesna imena sela *Brc*[79] i *Brački Brig*[80] u okolici Pazina, pa ime sela[81] i često prezime *Brečevići,*[82] veliko selo *Brič* u Bujštini,[83] a i ime sela *Bričanci.*[84] Kao plastičan etnički nadimak, ime Brici (žen. *Brike)* nosi jedna etnografski veoma jasna grupa, pa je to sigviran izvor ovih toponima a i prezimena.[85] Brici nastavaju onu podgorinu što se kao opsežan amfiteater diže na desnoj strani Soče nad Goricom do oko 500 m. nadm. visine. Taj se kraj zove *Brda.* To je ono plodno, prisojno prigorje koje predstavlja bogato zaleđe našoj Novoj Gorici, a koje je bilo nadaleko poznato po svojim specijalnim vrstama vina, sve dok pred stotinu godina nisu počeli nestajali stari vinogradi. Brici, koji se kako Kociančič kaže, sami zovu Slovincima[86] i u jeziku imaju ikavskih elemenata, nastavaju kao staro naseljenje ovaj kraj, pun historijskih mjesta, gradišta i crkvina od kojih se neki lokaliteti mogu u dokumentima unatrag pratiti sve do stabilizacije velikih feuda akvilejske patrijaršije u 11. stolj.[87] Ali ma da se etnikon Brici prostorno poklapa s fiziogeografskim nazivom regije Brda, ne bismo mogli slijediti Kocijančiča u njegovoj etimologiji po kojoj on ime Brici izvodi iz pojma brđani, stanovnici Brda.[88] Porijeklo

[76] Kociančič.
"IP 20.
[78] L. c.
[78] C N I 227: Zaselak Bre 8 l por. u katast. općini Vranja, Boljunšlina. Upor. i prezime Brce u selu Boljunec i u selu Boršt u okolici Kopra, (l P 414 i 415).
[80] C N I 208: selo Brački Brig s 4 por. katast. opć. Jasenovik, Plominština.
[81] Ibid. 211 i 212: selo Brečević n katast. opć. Tinjan s 15 porodica.
[82] I P 21 oko stotinu porodica najčešće u varijantama Brečević, (82 pór.), Brečevac (6 por.), Breccia kao talijanska dubleta.
[83] C N I 4: selo Brič s 21 porodicom u katast. općini Brda.
[84] Ibid. 131: selo Bričanci u staroj općini Svetvinčent s 18. por.
[65] Kociančič 188 i d.
[86] Ibid. 192: »Brici sami svoj jezik slovenski kličejo, in sebe Slovinci«.
[67] Ibid. 188, npr. Kožana g. 1041. »villa de Cosano«. - Kos Gradivo III 1911, 224: god. 1086 među ostalim i »in Collibus .. . (selo) Cosana«.
[88] Kociančič 186.

imena Brici naći ćemo u analognoj pojavi u sličnom vinogradarskom kraju, gdje se u pozadini Ozlja nad Pokupljeni nalazi selo *Brajakovo Brdo* sa širim prostiranjem naziva *Brajci.*[sg] Tim se ujedno otvara mogućnost u iznalaženju pojedinih varijanata iz iste arhaične osnove, koju danas tražimo u imenu naroda Breuci, BpsvKOÍ antičkih izvora.[90] Tako u ovom kraju na Soči nalazimo pojavu koju možemo u analognom vidu pratiti u prostiranju etničkih nadimaka u sjevernoj Hrvatskoj.

Tim prilazimo promatranju našeg drugog područja imena Bezjak u pobrđu nad rijekama Kupom i Dobrom. Već smo rekli kako u ovom kraju uporedo postoje dva etnička naziva *Brajci i Bezjaki.* Uz njih naći ćemo da se neka sela ne pribrajaju ni jednima ni drugima nego se zovu jednostavno Hrvatima. Počevši od Ozlja u dolini rijeke Kupe gdje ova rijeka čini svoju veliku okuku, zatim uz grad Ribnik i Novigrad sve do Mrežnice su brajačka sela, a i sam kraj zvao se do nedavna *Brajci.* Ali usred tog područja ima sela koji nisu Brajci, a to su od starine plemenitaši kao npr.Netretići.U razasutom selu naDobri koje se dijeli *naGornje i Dolnje Stative* dio pučanstva čine *Bezjaki.* U Gornjim Stativama ima danas osamnaest kuća s ovim prezimenom, a u Dolnjim jedna porodica nosi ovo ime.[91] Zaselak *Zadobarje* koji pripada u Gornje Stative (si. 1) ima dvije kuće s ovim imenom, ali se za ovo sitno naselje od pet kuća i sad čuje skupni naziv Bezjaki kao toponim, kako je to kao *Bedziak* uneseno u specijalnu kartu.[92] I niska kosa nad rijekom Dobrom nosi ime *Bezjakovo Brdo,* analogno već spomenutom *Brajakovom Brdu* nešto niže od crkve na Završju i Tropčić-Brdu, kako se danas zove jedna skupina kuća u Gornjim Stativama s istini prezimenom. Ipak i pored sigurno utvrđenih podataka u selu Stativama, u čitavom ovom kraju ime Bezjak kao toponim i kao etnički nadimak danas nestaje i brzo se zaboravlja onako kako je to opazio već Ilešič o nestajanju ove riječi u naše dane.[93] Ali po svemu ovo je ime tu u kraju na rijeci Dobri do nedavno postojalo u živoj upotrebi i to u sve tri službe, kao etnički nadimak, kao toponim i kao porodično prezime, a i.na šireni prostiranju nego što se danas nalaze ostaci tog naziva. Po svemu dakle Bezjaki su ovdje indigeno pučanstvo pa se uporedo s Brajcima i s plemenitašima Hrvatima smatraju starincima, nasuprot onim porodicama za koje se zna da su potomci doselje^nika iz vremena turskih ratova. Ma da se u tom kraju govore sva tri narječja[94] od kojih se sa štokavskim služi pravoslavno žiteljstvo kao najkas-

[88] Lopašić 1. c.
[90] Mažuranić 82, g. v. Brajac.
[81] Podatke iz knjige Status animarum župe u Završju zahvaljujem župniku Ferdinandu Vražiću.
[82] IM 1951 s imenom Bezjaki. — U ovom kraju na Dobri ne čuje se izgovor Bedziak, ali to možda odgovara liku kako je zabilježen u Žumberku. istočno od Vivodine. Skok P., Mundartiches aus Žumberak ASPh XXXII, 3-4 373: »Bedak, Dorf, welches amtlich Bezjak heisst«. - Popović M., Žumberački dijalekt. Zagreb 1938, str. XIX: »U Žumberku se jedno rimokatoličko selo zove Bezjaki - izgovarano tamo Beđaki. . .«.
[93] 11ešič 86 i 87.
[84] Strohal 78 i d.

niji sloj doseljenika s juga, čakavci i oni ikavci sa čakavskim i kajkavskim jezičnim oblicima posmatraju Bezjake, koji su kajkavci ekavskog govora prezirno, onako kako je to prije tri stoljeća rekao Križanić. I ono spomenuto sitno naselje u Žumberku, očito je starinačko.[95]

Na području samoborskog prigorja ime Bezjak nalazimo u dva sasvim zabitna naselja. U zaleđu Samobo.ta u Gorjancima, Bezjakima zovu se stanovnici sela Mali Vratnik. To je selo od osam kuća na prelazu iz doline potoka Lndviča u Breganicu s kotom od 386 m nadm. visine. Ovo neveliko naselje po strani od svakog važnijeg puta i sad još daje sliku potisnutog zbjega, kako se sklonilo usred šume a s dobrim pogledom na sve prilaze koji se iz dolina strmo dižu do ovog osamljenog položaja. Jednako je tako zabačen i drugi sitni lokalitet u ovom kraju koji nosi ime *Bezjakov Melin*. U zaleđu brda Giznik kraj Samobora na potoku Rakovici, podno kote 449 stoji i sad mlin s četiri kuće koje se zovu *Bezjaki.*[96]

Daljnje prostiranje imena Bezjak naći semo u Hrvatskom Zagorju. Ali samo za dio ove regije moći ćemo utvrditi da naziv *Bezjáčija* služi kao ime kraja. Tako naime stanovnici Krapine i srednjeg Zagorja zovu dolinu Sutle od Dubravice, odnosno od Kraljevca do Zagorskih Sela, no u samom tom kraju ne ćemo mnogo doznati o tom imenu. Ma da riječ bezjak postoji kao apelativ u čitavom Zagorju sa sasvim određenim pejorativnim značenjem, - kao antroponim ili toponim ne ćemo ga lako locirati. Stanovnici većih zagorskih naselja tako npr. Klanjca, Desinića i Pregrade sebe smatraju *purgarima,* dok seljački svijet u svojoj okolini od reda zovu *bezjakima.* Ali i na selu u najviše slučajeva seljaci se ograđuju od toga naziva. Redovno se čuje da su *»bezjaki oni tam dalše«,* a to znači u udaljenim selima, u zabačenim naseljima na pobrđu Hrvatskog Zagorja. To su ona brojna rasuta mala sela i zaseoci što u gustoj hiperpopulaciji napučuju brdovit teren Hrvatskog Zagorja. U tim se zabitim selima sadržaj naziva bezjak izjednačuje s bijednim i nazadnim životom ovoga seljačkog puka. Iz ovog širokog apelativa izdvaja se ponegdje ime Bezjak kao prezime i ujedno oznaka porijekla. Analogno kao na Dobri i tu je ime Bezjak staloženo u obje službe: kao toponim sitnih zaselaka i kao prezime stanovnika u njima. U pravilu, ti su zaseoci uklopljeni u veće seoske cjeline koje ih svojim imenom tako pokrivaju da ih ne bilježe ni specijalne karte ni imenici mjesta. Ovakvi se zaseoci sastoje od nekoliko kuća koje sve nose isto prezime. Očito su te nevelike skupine domova nastale iz negdašnjih zadruga na položaju kmetskih selišta.[97] U nekoliko slučajeva naći ćemo da se takav zaselak zove imenom *Beziki-Bezjaki-Bezaki.* Međutim u susjednim se zaseociina pamti da su i stanovnici u široj okolini ranije nosili isto jme pa je bez sumnje ovo ime nekada zahvatalo širi prostor u krugu svog današnjeg postojanja i tek se postepeno suzilo u službi cognomena pojedinih kuća. Nasuprot tomu što šira okolina na bezjake gleda, kako vidjesmo *e* prezirom, u selima gdje postoji prezime Bezjak, odnos prema ovom imenu je konvencionalno ustaljen, kako o tom svjedoče i podaci iz 16. stoljeća.

Navest ćemo za to nekoliko primjera. Rekosmo da se cognomen Bezjak *6* varijantama veže uz naselja u najvišem dijelu zagorskog pobrđa. To su one sitne seoske naseobine koje su se postepeno dizale zauzimajući sve udaljenije krčevine na laporastim obroncima.[93] Na stranama zabačenih dolina, u slivu ili u povirju brdskih potoka, na slaboj oranici ali uvijek s dobrim vinogradima ovi zaseoci tvore karakterističnu mrežastu strukturu u današnjoj prenaseljenosti čitave regije.

Najbolji primjer za to pruža nam onaj kraj gdje smo ovo ime našli u 16. stolj. kao jedno od domaćih prezimena." To je sjeverno podgorje gore Medvednice u području Gornje i Dolnje Stubice. Ovo prezime tu danas ima oblik Bezik, kako se uostalom kao jedna od varijanata u grafiji 16. stolj. javlja kao Bezyk.[100] U okviru Gornje Stubice u selu Hižakovcu koje je najdalje pod gorom, od četrdeset i pet kuća danas su četiri kuće s imenom Bezik.[101] Još pred nepunih stotinu godina ovo je brdsko seoce imalo šezdesetak kuća od kojih je njih dvanaest bilo Bezikovih.[102] Kao u cjeloj sjeverozapadnoj Hrvatskoj tako se i tu u zadnjih pedeset godina zaseoci na najvišim položajima raseljuju, jer njihovi stanovnici odlaze što u grad što u najbliže atraktivne tačke na prometnim cestama i uz industrijske pogone. Tako se i Dolnja Stubica pod uticajem blizih Stubičkih Toplica danas brzo mijenja u moderno naselje, pa se u lijepoj i pitomoj kotlini uz rijeku Toplicu negdašnja zagorska sela brzo urbaniziraju i broj njihovih kuća sve više raste, a to se vrši na račun negdašnjih podgorslcih zaselaka, koja s propadanjem vinograda gube uslov svog postojanja, na položajima gdje je i tako gotovo nemoguće ostvariti savremene životne potrebe.

Podgorsko selo Hižakovec u 16. stolj. među ostalim .prezimenima ima i članove porodice *Gubec* pa je bez sumnje Malija Gubec rodom iz ovoga sela.[103] Od ovog sela prezime *Bezik* nastavlja se dalje na zapad tako da i rasuto selo Podgora, koja se kao obično ovakva sela na potočnim stranama dijeli na Gornju i Dolnju Podgorn, od svojih 277 domaćinstava njih sedamnaest ima s ovim prezimenom.[10]* U ovom je selu

[95] Skok I. c. - Popović 1. c.

[96] Podatke zahvaljujem prijatelju Nikoli Bošnjaku n Samoboru, vrsnom poznavaocu ovoga kraja.

[97] U Hrvatskom Zagorju nema riječi *zaselak*. Najmanja naseobinska jedinica nosi ntiziv *selo,* a cjelina koju sačinjava nekoliko takvih sela zove se *opičina,* npr. sela *Bezjaki, Maslotepi i* dr. spadaju u opščinu *Dolnja Šemnica.* U daljnjem ćemo se ipak služiti uobičajenim nazivima pa ćemo naseobenn cjelinu zvati *selo,* a njene dijelove *zaselak, zaseoci,* kako ne bi došlo do nejasnoća u upotrebi ovih termina. Vidi Car 306 i d.

** Taj se proces dobro vidi n aktima snsjedgrađsko-stubičkog vlastelinstva za seljačke bune. Adamček 12, 32 i bilj. 9, te str. 338 i Stvarno kazalo *e.* T. Extirpaturae.

[8]» **V. bilj. I 28.**

[100] Adamček 84: G. 1567 Martinas Bezyk; str. 103 iste g.: Mathias Bezyk i 135: g- 1574 Andreas Bezyk.

[101] Podatke iz knjige Status animarum (sadašnje stanje) župe n Gornjoj Stubici »"uvaljujem župniku Adamu Šimeckom.

."** Status animarum iz god. 1852/70 iste župe.

j™ Adam5ek 79 bilj. 55.

_ Ove i daljnje podatke iz Statusa animarum (sadašnje stanje) župe u Donjoj »tvituci zahvaljujem župniku Stjepanu Rađoševićn.

cognomen Bezik okupljen u zaseoku Selnica, a pod vlastitim imenom *Beziki* tvore skupinu kuća pod samom gorom. Od ovih Bezika iz gornjeg sela nedavno su se nosioci ovog prezimena naselili u zaselak Haric u selu Pustodol na pragu nad ravnim stubičkim poljem. Gotovo u središtu rasutog sela Pustodol ove kuće danas nose prezime Bezik-Haric, a njihovi mlađi članovi koji odavde iseljuju u pravilu zadržavaju ovo svoje drugo nedavno usvojeno ime kao građansko prezime. U ovom stubičkom selu Podgora rod Bezika susrećemo već u 16. stolj. God. 1567 kmet-inkvilin *Martin Bezyk* iz sela *Reka* drži mlin na potoku istoga imena, a njegovo prezime dolazi jednom kao *Bezyk,* a drugi put kao *Bezyek.*[105] Iste godine *Mafija Bezjak* kao gornjak drži vinograd s istim imenom JRefea,[108] a god. 1574 kmet kunovnjak *Andrija Bezyk* iz istog je sela.[107] Ime *Reka* za naselje izgubilo se, ali je ostalo kao hidronim. I danas potok Reka koji ima široko gorsko povirje na osoju Medvednice ispod izvora Mrzlaka u do nedavna prašumskom kraju Koprivnjaka i Pepelačke, protiče selo Gornja i Dolnja Podgora i niže od Dolnje Stubice utiče u potok Toplicu. Očito je ime *Podgora,* koji je naziv čest na sjevernom pobrđu Medvednice, potisnuo raniji naziv sela po potoku.

Još jedno treba istaknuti. Kako vidimo spomenici 16. stolj. donose ovo prezime u istom selu pa čak i za istog čovjeka sa različitim nastavcima, možda još tada nestabilnih imenskih likova, od kojih se staložio današnji lik na -ik. To nam daje pravo da u svim tim varijantama gledamo isti cognomen izveden iz osnove *bez.

Podgorska sela Hižakovec i Gornja Podgora bila su do nedavna na glasu sa svojih izvrsnih vinograda, od najboljih u stubičkom kraju koji je obilovao dobrim vinom. Na golemom susjedgrađsko-stubičkom vlastelinstvu gdje su glavnu naturalnu rentu odbacivale upravo gorice-vinogradi,[108] među mnoštvom kmetova-gornjaka javlja se prezime *Bezjak* i na širem prostoru izvan stubičkih sela. Tako npr. u jednom selu s danas izgubljenim imenom na donjoj Sutli,[109] pa i u vinogradima sela Hruškovec kraj Pušće.[110] Uoči seljačke bune u god. 1573, već god. 1565 jedan *Bezyak* sudjeluje kao predijalac Heningovih u sukobu između ove vlastelinske porodice i Tahijevih pristaša,[111] a nakon tragičnog udesa god. 1574. među opustjelim selištima na ovom vlastelinstvu susrećemo i ovo prezime [112]

[105] A d a m č e k 84: G. 1567. inquilin Martinus Bezyk zadužuje se novim podavanjima na krčevinu; str. 88 isti drži mlin na potoku Reki: »Molendina in fluiiio Rcka existentia . .. Martini Bezyek in eodem fluuio habitům ...«. V. i bilj. I, 100.

[109] Ibid. 103: G. 1567 u regestu granice donjostubičkog posjeda u vinogradima Mons Reka od 62 gornjaka jedan je Mathias Bezyk. V. i bilj. I, 100.

[107] Ibid. 135: God. 1574 »in fcwnis ... Andreas Bezyk«. V. i bilj. I, 100.

[108] Ibid. 11 i 14.

[loi] Ibid. 114: G. 1574. inqnilin u »villa Otthowechko« Gregorius Bezyak.

[110] Ibid. 158: God. 1574. u vinogradima Pušćanskog Hruševca »desertům Petri Pezyak.

[111] Ibid. 185.: God. 1565. među predijalcima iz eela Prigorje na Sutli je i Bedek Dezyak.

[118] V. i I, 110.

Tako smo našli kontinuirano postojanje cognomena *Bezjak* u južnom dijelu Zagorja bar od onoga vremena otkada posjedujemo najranije pisane vijesti o seljačkim rodovima u ovom kraju. Sporadično naći ćemo varijante ovog prezimena i u toku 17. stolj. otkada potiču crkvene knjige nekih zagorskih župa. U različitoj grafiji kao *Bessiak,*[113] *Beziak,*[lu] *Busiak,*[115] ovo se ime javlja na zapadnom i sjevernom obodu Hrvatskog Zagorju od Sutle do podnožja Strahinjčice i Ivanjčice.

Kao prezime domaćeg stanovništva, varijanta *Bezjak* danas postoji u onom kraju koji se i sad u narodu zove *Bezjačija.* To je u najširem smislu dolina rijeke Sutle, a u užem kraj od Kraljevca na ovoj rijeci do Zagorskih Sela. U kompaktnom sastavu ovo se ime tu susreće u slivu potoka Škrnika nad Kumrovcem. U selu, koje nosi ime po svom potoku, a koje je rasuto kao G o r n j i i D o l n j i Š k r n i k, zatim u susjednom zaseoku Kladniku, prezime *Bezjak* još je i sad u živoj upotrebi. Osim toga zna se da su i nosioci nekih drugih prezimena potomci ovog cognomena i da su raniji nadimci (npr. *Krajcar, Sporiš* i dr.) ne mnogo vremena unazad prevladali nad negdašnjim zajedničkim imenom. Još se pamti koje su kuće *bezjačke* ako i ne nose danas to prezime pa se po svemu vidi da su sela na povirju potoka Škrnika i na susjednom brdu Kladniku ranije nosila ovo ime u znatno širem prostiranju. Danas u zaseoku Kladniku (si. 2) od četrdeset domaćinstava ima šest porodica s imenom Bezjak, u Dolnjem Škrniku od šezdeset i četiri kuće samo ih je sedam s ovim imenom,[116] u Zagorskim Selima jedna kuća nosi ovo ime. Približnu sliku naći ćemo i na drugom nalazištu ovog prezimena. U nekad rudarskom kraju oko Radoboja na južnim obroncima gore Strahinjščice, u slivu potoka Šemnice, rasuto selo nazvano je *Gornja i Dolnja Šemnica.* Između zaselaka Donje Šemnice na obroncima brda Komor jedna skupina kuća nosi ime *Bezjaki.*[117] Od šezdeset i osam kuća Dolnje Šemnice ovaj zaselak ima šest kuća od kojih je pet s ovim prezimenom, ali i šesta je porodica tek nedavno primila prezime svog priženjenog zeta. Susjedni zaselak nosi ime *Tumpi,* a ovo isto ime služi zaseoku *Bezjaki* kao nadimak, ili kako se to u Zagorju kaže »Bezjaki se pišu, a zovu ih Tumpi«, kako je to često u ovomu kraju gdje se i sad još vrši odvajanje građanskih prezimena od negdašnjih starih grupnih imena.[118] Drugi blizi zaselak nosi danas prezime *Cvetko,* ali i tu se zna da su se ove kuće zvale *Maslotepi,* sve dok se nije oko god. 1830 ovamo .priženio jedan Cvetko, pa su to danas *Cvetki-*

[113] Npr. među prezimenima iz g. 1750. u knjizi bratovštine Album Sacrae Confraternitatis SAP u župnoj crkvi u Klanjcu.

[114] Npr. u Liber Baptisatorum iz g. 1670 župe u Tuhlju.

[115] Npr. u Matricula Baptizatorum iz g. 1671 župe u Bednji.

[118] Ove i daljnje podatke za sela na području crkvene župe u Tuhlju imam iz Status Animarum ove župe. Zahvaljujem pok. kanoniku M a r c e l u N o v a k u, da mi je u nekoliko navrata omogućio iscrpan rad u arhivu ove župe, a prof. P a u l i G a b r i ć, višem kustosu Etnografskog muzeja u Zagrebu idr V e s n i K o n s t a t i n o v i ć - Č u l i n o v i ć, naučnom suradniku Etnološkog zavoda JAZU za pomoć u tom radu.

[117] Zahvaljujem prijateljima prof. K r i s t i i prof. Ş t i p i F i l i p o v i ć u Krapini da su me upozorili na ovaj podatak, koga smo zatim zajedno u selima Donje Šemnice mogli i provjeriti.

[118] Car 307.

Maslotepi (si. 6). Ali i za ime *Maslotepi zna* se da je taj nadimak zamijenio neko starije, danas zaboravljeno ime. Sad se još jedva razabire porugljiv smisao pojedinih nadimaka, a i sva prezimena pa i *Bezjaki* i *Tumpi,* izjednačena su s ostalim porodičnim imenima. No već samo preslojivanje imena Bezjak s nazivom *tumpa, tompa* govori za raniji odnos šire sredine prema nosiocu ovog imena po kojemu su to tupani, zaostali glupači, što znači ova mađarska riječ, prvotno slavenskog porijekla.[110]

Kao ime zaseoka i u isto vrijeme kao prezime susrećemo ime *Bezak* još dalje u podgorini Ivančice. U području sela Lobora, u užem središtu ovog na daleko rasutog naselja, u Loborskoj Purgi između starih zadruga u selu Vinipotok dva zaseoka nose ovo ime kao *Gornji* i *Dolnji Bezaki.*[120] I u okolini Lepoglave prezimena *Bezjak, Bizjak, Bezak* i *Bizak* susrećemo se češće. Međutim u selima na Varaždinskom Polju i u samom Varaždinu nema znakova o tom da bi ovo prezime tu bilo indigeno. Po tipu naselja tu su već velika okupljena sela s imenima na -već i -vci kako se dalje nastavljaju u Međimurju i u Podravini. U okolini Varaždina riječ *bezjak* poznata je samo u običnom apelativnom smislu.

Dalje preko Drave ovo ime još se jednom intenzivno javlja kao prezime oveće grupe stanovništva, koje je do nedavna nastavalo jedan predio na pragu Ptujskog Polja. I u Ptujskom Polju velika sela nose većinom imena na -ovci, -vci, kako smo to našli u okolini Varaždina, dok naselja u vinogorju koje se diže nad poljem pružaju sliku pojedinih rasutih domaćinstava, okupljenih u zaseoke bez jače jezgre, kako se to nastavlja dalje u brdovitom zaleđu. *Bezjaki* su kao grupa nastavali dio ovog vinogorja, koji je kraj i danas poznat po svom izvrsnom vinarstvu. Sredinom prošlog stoljeća tu je bilo više stotina nosilaca ovog imena[121] koje se međutim već tada izravnalo s ostalim prezimenima. Nema podatka o tom da li je to starinačko naseljenje ili su tu vinogradari pod svojim karakterističnim imenom naseljeni u vrijeme đoseoba s juga ispred Turaka.[122]

Po svim tim nalazima imena *Bezjak,* ipak ne bismo sa sigurnosti mogli odrediti pojmovni sadržaj ove riječi, kad sam naziv ne bi tu postojao doista kao etnička oznaka jedne grupe onako kako smo to našli i na rijeci Dobri i kad se u narodu samom ne bi razlikovalo pripadnike ove etničke grupe od njihove šire sredine.

U ova dva područja, u prigorju nad rijekama Dobrom i Kupom te u Hrvatskom Zagorju, pokušat ćemo utvrditi karakteristične crte u sadržaju ovoga imena. Naš zadatak počet ćemo rješavati tako da najprije odvojimo iz sadržaja imena *Bezjak* one značajke koje nosiocima ovog imena ne pripadaju niti se vežu s njegovim značenjem, a koje normalno pripadaju onom kajkavskom stanovništvu u sjevernoj Hrvatskoj koje se ne priznaje Bezjacima.

[118] V a k a r e I s k i H., Das Studium der ungarischen Volkskuhur. EH 372.

[120] K o t a r s k i J., Lobor. ZN20 XXI, 1917, 46.

[121] 11 e i i £ 76, bilj. 14.

[129] K o s Zgodovina 233 stavlja ime Bezjak među imena ostalih bjegunaca iz hrvatskih i srpskih strana: »Hrvat, Vlah, Lah, Bošnjak, Uskok ali Skok, Smigovc, Bezjak, Prebeg, ali Beg in *ie* drngače«.

Prije svega kod nas danas Bezjaka nema u onim selima gdje postoji ma kakav trag o negdašnjim društvenim pravima seljaka kao društvene klase ili gdje još živi makar i tanka tradicija seljačkih rodova o njihovom negdašnjem društvenom položaju, regulirinom običajno ili s kodificiranim potvrdama. Sve je to izgubljeno, ali se odrazuje još u dalekoj uspomeni bar neki trag o starim društvenim pravima. Ne ćemo dakle Bezjake naći među seljacima plemenitašima ni među potomcima slobodnjaka ni onih seljaka kojih su preci u feudalnoj hijerarhiji bili ma kako izdvojeni iz najnižeg reda kmetova. Takvu situaciju doista nalazimo na Dobri i Kupi. U svom donjem toku rijeka Dobra protiče brdovitim krajem. To je prag onog bregovitog područja što sa zapada zatvara močvarnu nizinu na stjecištu Kupe i njenih nizinskih pritoka. Od ovoga praga dalje nastavlja se pravo Prigorje među kojim je nevisokim brdima rijeka Kupa usjekla svoj veliki zaokret na sjever. To je tlo starih crkvenih župa novogradske, završke i lipničke s nekad spornim područjem oko novogradske crkve sv. Marije na granici dviju biskupija, zagrebačke i krbavske.[128] Od dvije prometne arterije, to su Lujzinska cesta i Karolina, što su u doba najvećeg prometa na Kupi vezale Karlovac s Primorjem, utrti putovi vode do seoskih naselja, razasutih na zelenim kosama ovog pobrđa. Gajevi pitomog kestena izmijenjuju se sa stablima starog cera koji je tu nekad tvorio moćnu dubravu. Između ovih bukctnih šumaraka na nagnutim su padinama u posljednjih pedesetak godina obnovljeni vinogradi, a na blagim stranama *zelene* se mekana djetelišta i osrednje njive s malo žita, a više krumpira i kukuruza. Kako to poznamo iz ovakvog našeg prigorskog pejsaža, sela su tu nepovezane strukture, razbijena u zaseoke u kojima pojedine kuće sa svojim *stanjem* i neograđenim *dvorištem* prelaze u voćnjak. To je *trnac,* šljivik, dok na kraju sela rastu orasi. Kuća je tu još i sad onakva drvena katnica kakvu poznamo iz Plješivičkog Prigorja. Ali u nekim zaseocima nalazimo i malu brvnaru građenu na zasijek (si. 7) dvostaničnu ili s jednom prostorijom, pravu nisku *mazánku* onako kako je takva kuća bila udomaćena sve do naših dana na padinama Medvednice, u Prigorju sjeverno od Zagreba i dalje u Hrvatskom Zagorju (si. 8). Na prvi pogled ovaj čitav kraj na Dobri i Kupi daje impresiju našeg poznatog prigorskog pejsaža *s* jedinstvenom životnom slikom sitnog seljačkog gospodarstva.

Ipak i pored te jedinstvene životne osnovice osnovice narod u ovom kraju u svojem etnografskom sastavu nije homogen. Već smo ukazali na pojedine grupe kao što su Brajci, Bezjaki i ostale, a Lopašić je letimično upozorio na razliku između seljaka Novograđana i onih u dvije susjedne fare, u Završju i Lipi, a i na to da bi se plemenitaški rodovi u Gornjim Stativama i Netretiću mogli smatrati ostacima neke stare gentilne cjeline.[124] U sukobu s feudalnim sistemom seljaci plemenitaši uspjeli su održati tradiciju o svojim negdašnjim pravima. U pojedinim slučajevima ostatke tih starih, ali znatno preoblikovanih prava uspjeli su zaodjeti u tada aktuelne feudalne forme i bilo kojim putem pribaviti za to pismene privi-

"» L o p a š i ć 184, 185.

[124] Ibid. 19, 20 i 184.

legije. Osim toga u ovom kraju nalazimo još svježom pojavu da se naselje izjednačuje *s* rodom, što je ranije bila gotovo opća značajka seoskih naselja u medijevalnoj Slavoniji. Žitelji pojedinih sela toliko se poistovjetuju sa samim naseljem da *u* tom smislu čine zaokruženu društvenu cjelinu u odnosu na stanovnike susjednog i katkada sasvim blizog naselja. Tako npr. selo *Belavići* podno Završja i jesu samo Belavići prema sususjednim Tomašincima ili nešto udaljenijim Brajcima na povišem, ovećem selu Brajakovu Brdu. To nas navodi u onu arhaičnu fazu društvenog razvoja kad je rod bio nosilac društvenih prava, a ujedno je i svijest o porijeklu i etničkoj pripadnosti proisticala iz ove osnovice. U selu Netretići ova je faza ugrađena u feudalni okvir kako to analogno imamo u mnogim slučajevima u našim prigorskim i nizinskim selima (npr. Krašići, Pribići i dr. u Plješivičkom Prigorju). To su sve ona imena koja svršavaju na -ići i -ovci i koja već po svom patronimičnom obliku pa ako i po imaginarnom pretku ukazuju na svoje gentilno porijeklo. Iz tog proizlazi i društveni nastup ovakvog plemenskog organizma kao pravno i etnički jedinstvenog tijela. Iz ovog kompleksa izdvajaju se imena s dočetkom na -ak ili na -šćak. Premda i ovakva lična imena i toponimi ukazuju na porijeklo svog nosioca, ipak ona ne sadržavaju u sebi pravnu normu o rodu kao o nosiocu društvenih prava. S takvim je imenom redovito nastupao pojedinac odnosno pojedina kuća sa svojim najbližim članovima, ali bez pripadnosti jednom većem naselju kao gentilnoj cjelini. U ovu kategoriju pripada ime Bezjak koje tu na Dobri, kako vidjesmo, postoji kao toponim i prezime. Pa ako se i u tom slučaju ime naselja izjednačuje s imenom njegovih stanovnika sadržaj tog imena i pored crte o zajedničkom porijeklu ničim ne govori o ranijoj gentilnoj strukturi svog nosioca.

U gornjem Pokuplju i na rijeci Dobri ova nas pojava uvodi u složene odnose kakvi su tu morali postojati ranije, kad je u toku dugih stoljeća dolazilo do kontakta i do preslojivanja različitih grupa u naseljavanju ovog kraja. Ali to se dešavalo u velikim vremenskim razmacima. Tako se npr. seljaci slobodnjaci pojavljuju kao onaj kasniji priliv pučanstva, koje u doba turskih osvajanja pritiče s juga, a koje migracije u to kritično vrijeme dobro dolaze kao obnova u naseljavanju naših sjevernih, ekonomski i populaciono veoma iscrpenih zemalja. Ipak mnoge društvene i etnografske pojave u ovom kraju potiču iz ranijeg vremena prije ovih doseoba. Što više kao da bismo u krajnostima koje su na ovom malom prostoru do nedavno postojale između seljaka plemenitaša (npr. Netretića) i bespravnih *tlačnih* kmetova[125] (npr. Bezjaka) mogli zagledati u složene odnose u ranijem naseljavanju ove regije. Možda će se to pitanje moći osvijetliti s pomoću podrobne jezične analize koju bi trebalo provesti napose za svaku etničku grupu u stanovništvu ovoga kraja. Iz Strohalovih radova znamo da se tu dodiruju preslojuju oba govora, kajkavsko-ekavski i čakavsko-ikavski.[126] Danas je usvojeno mišljenje Račkog i Jagića da su čakavski govori elementi i s njim usporedo i glagolica kao

[125] Ibid. 183: ». .. samo u Plemenitim (Gornjim) Stativama oko crkvice ev. Marka, dok síi se doljnje Stative zvale za razliku »tlačne«.

[126] Strohal 78 i d.

crkveno i notářsko pismo u Pokuplje dospjeli s južnim prilivom, što je moglo započeti najranije tek nakon bitke na Krbavi. No već je Mažuranić opazio da osim sličnosti imena upravo trag ikavskog govora zbližuje goričku skupinu Brici s Brajcima na Kupi i na osnovu toga hipotetski nagovijestio da bi se tu moglo raditi o jednoj od ranih etnografskih značajka, ili kako on kaže da su »Brici ... po narječju sudeći možda Hrvati.vc[127] Sigurno je međutim to da su obje grupe Brajci na Kupi i Brici na Soči indigeno stanovništvo koje u oba ova zavičaja nije došlo tek kasnije s juga. Ma da o tom šute pisani izvori, - jer historijskih dokumenata o etnogenetskim pokretima prije humanističke pismenosti u nas nema, — po strukturi naseljenja u donjem Pokuplju vidimo da se u ovom pobrđu na Kupi i Dobri održala situacija u kojoj se još odrazuju tragovi o međusobnom kontaktu između pojedinih etničkih grupa različitih po porijeklu, a i po svom historijskom razvitku koji je rezultirao s određenim društvenim položajem. Otuda potiče razlika i u donedavnoj društvenoj strukturi ovog naseljenja. Tek kasnije, nakon dovršenog procesa asimilacije i nakon postepene društvene nivelacije ove su se. grupe izjednačile u jeziku i u cjelokupnoj životnoj slici. Ipak i u tom konačnom zbiru još uvijek se u pojedinostima mogu razabrati prvotne komponente koje su sudjelovale u tvorbi konačne populacione fizionomije. Jednu od tih komponenata, vjerojatno stariju od ostalih, tvori grupa s imenom *Brajci,* nekad na većem prostranstvu, kako to znamo iz tragova toga imena u Gornjoj Posavini. Ostale dvije komponente ostavljamo za sada još neodređene u vremenu. To su prvo, jači i kompaktniji plemenitaški rodovi i njihove aberacije, i drugo, nevelika grupa s imenom *Bezjaki.* Konačno pod kraj srednjeg vijeka i kasnije za turskih ratova u ovaj kraj nadolaze svježe migracije u kojima se dobro vide dva glavna priliva, jedan raniji iz Bihaćke Krajine i Pounja i drugi kasniji iz južnih Dinarskih planina. Ali te su doseobe već dobro vidne u pisanim izvorima.[128]

U Hrvatskom je Zagorju drugačija struktura naseljenja. Ma da i tu postoji veza između sitnih naseobenih jezgara i rodova koji ih naseljuju, ipak su u manjini mjesna imena na -ec, -već, a gotovo ni nema onih na -ci, -vci, -ovci, pa uglavnom prevladavaju imenski oblici na -ak, -ik i -šćak.

Sadržaj imena Bezjak u ovom ćemo području najbolje moći utvrditi u kraju nad Sutlom. Tu je do nedavna bilo najaktivnije naselje *Klanjec,* prije trgovište, a sad središte općine. Na svom prvotnom položaju na prelazu iz središnjeg dijela Zagorja u dolinu Sutle, ovo je mjesto preodređeno kao straža na raskršću putova, ali se javlja kasno tek g. 1463. među pripadnostima nedalekog tvrdog Cesargrada.[129] U 1. pol. 17. stolj za turskih ratova, i ovaj je kraj primio nov priliv stanovništva s juga, pa se pod kolonizacionim djelovanjem tadašnjih zemaljskih gospodara Erdödija Klanjec razvio u oppidum, kako se naziva poslije g. 1630. kad je tu osnovan franjevački samostan kasnije sa službom crkvene župe.[130] S po

[127] Mažuranić I.e.

[128] Lopášié 32 i d.; 71 i d.,; 252 i d.

[129] Klaić Sutla, 126 i 135. - Szabo Izvještaj I 228.

[130] Klaić Sutla 126.

četka 18. stolj. postoje knjige bratovština iz kojih vidimo da su se bospites-purgari u Klanjec doseljavali iz susjedne Štajerske a i iz daljnih krajeva. Tako npr. u zaseoku *Cesarska Ves* na podnožju Cesargrada ima 1 sad nekoliko kuća koja po predaji i po prezimenima potiču iz Furlanije.[131] Ali sve to nisu *Bezjaki.* A nisu Bezjaki ni oni seljaci s domaćim hrvatskim prezimenima za koje se zna da su kao slobodnjaci pridošli s juga naseljeni na Erdodijevskim i Ratkajevskim imanjima od 16. stolj. dalje. Ne smatraju se Bezjacima ni stanovnici one široke doline s onu stranu brda na kojima su bezjačka sela, a kojom protiče potok *Horvacka,* pritok rječice Krapine. I dolina se zove *Velika Horvacka,* a tu je prije osnutka župe u Klanjcu stara crkvena župa u Tuhlju obuhvatala ovo čitavo područje.[132] Spomenute god. 1463. uz Klanjec u Cesargradski posjed pripada i *Tuhelj* pa i sela *Risvica, Kumrovec* i *Kraljevce* koja se tada prvi put spominju.[133] Isto ime *Horvacka* nosi i centralno smještena kurija, nekad feudalno središte ove plodne doline.[184]

Dok se prezimena kao Horvát, Horvatić, Horvatek i si. u knjigama tuheljske župe javljaju sporadično kao prezimena pojedinih porodica, u kompaktnijoj množini ime *Horvát* javlja se u nedalekoj Pregradi i okolnim selima. Poznato je kako prezime Horvát u našim sjevernim krajevima označuje došljake s juga pa se iz pojave ovoga imena mogu izvesti samo opći zaključci o naseljavanju Hrvatskog Zagorja s populacijom iz južnih krajeva od kraja 15. stolj. dalje. Ipak toponim *Velika Horvacka* potiče iz vremena prije ovih doseoba. Kao ime sela (villa) u posjedu grada Vrbovca ovaj se toponim javlja god. 1397. i to u grafiji *Herwachka,*[135] dakle u obliku koji bi mogao biti bliži kajkavskom izgovoru, nego današnji lik ovog imena s mađarskim prizvukom. U darovnici kojom kralj Žigmund Luksemburgovac daje svom tastu Hermanu Celjskom grad Vrbovec na Sutli sa svim pripadnostima, od trideset i dva lokaliteta Klaić je odredio njih petnaest. Od preostalih u imenu *Scrilnik* prepoznajemo današnje *Skarnik-Škrnik,* to više što se i tada navode dva sela s ovim imenom kako i danas postoji *Gornji* i *Doluji Škrnik.* O starini

[191] Npr. po tradiciji sačuvanoj u porodici Medija jedan je predak kao zidar naseljen u 2. pol. 18. stolj. - u Albumu Confr. SAP župe u Klanjcu između g. 1740. i 1764. prezimena: Fascholin (Facholin), Florini, Gasparotti (danai u Kumrovcn GaŠpert).

[182] S z a b o IzvjeStaj I 233.

[183] KI a i č Sutla 140.

"* S z a b o Izvještaj I 225. - B e l o ž e v i ć 34 i 35.

[189] K l a i ć Krapinski gradovi 19. bilj. 3. »... 1397. aug. 17. kralj Sigismund dariva Hermanu, celjskom knezu, »castrum Orboch...«. Kao pripadnici »castri Orboch« izbrajaju se ova sela (villáé): libera villa sub Castro, superior Zopoch (Sopot). inferior Zopoch, Zpitisane, Herwachka, Heichkouchy, Jalsewech, Scrilnik, Stela superior, Scrilnik, Milyanholm (Miljana), Staraves, 'Wolkomerich, Borizlauich, Bidruzech, Tkomasenki, Symonouchy, Desstenike (Desinić), Laděnye zelo, Clewechne, Zbylia, Goztewo, Martinuseua waz, Gaber, Oresya, Otrochkouchy, Prisnina, Pricapele, Naporedi, Gerdancichi, Bresna, Prilusenchi, Rustinchy, Brachech et Brachekouch. Fejer X, 2 ... Kotaru grada Vrbovca pripadale su dakle poglavito današnje upravne općine Hum na Sutli (Březno, Orešje, Poreče) i Desinić (Bidružica, Jalševec, Šimunci, Horvatska, Žbilj, Goštenje, Stara ves, Gaber, Martiša ves), a n jedan dio Pregrade (Sopot).«

imena Velika Horvacka za potok, dolinu i naselje govori i toponim *Banska Gorica* kako se zove rasuto selo sa svojim vinogradima na prisojnom pobrđu nad kurijom Horvacka. Nasuprot ovim goricama, sela na suprotnoj strani doline na pobrđu između potoka Sopotnice i gornjeg toka Horvacke nose skupno ime *Žbilj-Zbilj s* potokom *Žbiljica* i s nekadašnjom plemićkom kurijom istoga imena.[136] Isti toponim kao *Veliki* i *Mali Žbel* nalazi se na donjoj Sutli, gdje su nad njenim ušćem više sela Ključ vinogradi *Veliki Žbel,* a jugoistočno od Vukova Sela lokalitet *Mali Zbel.* U grafiji 16. stolj. ova oba imena dolaze kao *Maior* odnosno *Minor Sbeel, Sbyl, Sbyly* ali i *Bezel,*[137] što nas dovodi do nomneske osnove *bez. Gornji tok Horvacke dijeli pobrđe Žbilj-Zbilj od opisanog predjela sa selima Škrnikom i Kladnikom i ostalim podjednakim zaseocima.

Odnos između ovih toponima uvodi nas u drevnu etnogenetsku situaciju. Nešto prije g. 1397 kad se javlja ime Horwachka u Zagorju, nalazimo analognu pojavu na širem području grada Zagreba. God. 1346. n međašima posjeda Rakitovca u Turopolju navodi se i *rivus Horuachka* kao jedan od potočnih tokova,[138] a jedna od njiva na tom posjedu je *terra arabilis Bzouicha.*[139] Ako ovaj toponim protumačimo kao izvedenicu iz osnove *bi>z, *bez, mogli bismo i ovdje naći opreku između dviju etničkih grupa i imena njihovih lokaliteta u onom smislu, kako to danas nalazimo u pobrđu nad Sutlom i Krapinom. Mora da *su* ovi stari lokaliteti s etničkim imenom hrvat- povezani s naseljenjem, kojemu je ime nosilo i oznaku porijekla, a tako su ovo naseljenje nazivali susjedi koji očito nisu bili istog porijekla ni imena. Nad dolinom Velika Horvacka koju njen potok obilato navodnjuje i gdje se pruža ravno polje sa sočnim livadama, s obje strane diže se pobrđe, gdje se u sitnim rasutim selima susreću porodice s porijeklom *»od Bezjakov«.* U opreci između ova dva imena, *Hrvat* i *Bezjak* leži ujedno opreka između dva etnička sloja u prvotnom naseljavanju ovoga kraja,

U Hrvatskom Zagorju nema onih razlika u društvenom sastavu seljačke klase kako smo to našli na Dobri. Već se u poodmaklom srednjem vijeku u ovoj regiji gube razlike koje su nekada tvorile veoma složenu strukturu seljačke klase u feudalnom društvu. Kako u susjednim slovenskim zemljama,[140] tako i s ovu stranu Sutle svi napori seljaka da sačuvaju bar ostatke svojih naglašenih društvenih prava, - svoje *»stare pravice«.,* — pismeno utvrđenih u urbarima ili održavanih po sili običajnog prava, svi ti napori nestaju pod novim teretima i sve većim obavezama kasnog feudalizma. U tom ujednačenom društvenom sastavu i u gustoj napučenosti zagorskih *»muža«* još se samo po tankoj predaji izdvajaju potomci onih doseljenika koji su pred turskim osvajanjima tu našli novi

"* S z a b o Zagorje 40. U grafiji Zbylia ovo ime g. 1397. v. bilj. I 135 . - *o* e I o š e v i ć o. č. 36.

[137] A d a m č e k. 150 bilj. *6* i 151 bilj. 7.

[138] S m i č i k l a s XI, 303/4: god. 1346, 12. V u Zagrebu »... ab hine procedit (se. possessionis Rakitouch) in riunm Horuachka dictum . . .«

[139] Ibid.: »item quedam terra arabilis Bzonicba vocata . . .«

[140] K o s Zgodovina 232.

zavičaj. Većinom su ti naseljenici sjeli na dobru zemlju, kako je to npr. zeselak *Staro Brezje,* sjedište jake slobodnjačke porodice Brozovih, potomaka onoga uskoka Ambroza, koji se tu naselio u 2. pol. 16. stolj.[141]

Ovakva društvena situacija označuje završetak dugog i teškog historijskog puta. Za razliku prema našim ostalim krajevima srednjovjekovni spomenici pružaju nam sasvim oskudne vijesti o zbivanju u Hrvatskom Zagorju, a posebno se historijska šutnja nadvila na područjem Bezjaka od ušća Sutle do gore Ivančice.[142] Tek u 14. stolj. doznajemo za imena pojedinih naselja, otkađa je tu zavladao velikaški rod Celjskih. Pa čak o takvom velikom i moćnom gradu kao što je Cesargrad, koji kasnije stoljećima vlada nad ovim krajem, do kraja 14. stolj. nema vijesti. Samo po tlocrtu i po elementima u građevnoj konstrukciji vidi se da je taj grad podignut u 14. stolj. po tadašnjim fortifikacionim principima po kojima su već napuštene potrebe medijevalnog burga.[143] Tek u posjedu Celjskih Cesargrad sa svojim dijelom Zagorja na srednjoj Sutli ulazi u vidno historijsko zbivanje. Ranije kao da tu kroz stoljeća nije bilo nekog višeg društvenog života ni važnijih političkih događaja o kojima bi kakva vijest iz duboke tame doprla do nas.

A ipak kroz sve to vrijeme tu je živio onaj puk koji je znao uporno i žilavo zadržati pravo na svoje postojanje. Zabačen na periferiji evropskog zbivanja ovaj kraj ni u najbolje doba ekonomskog uspona seljačke klase u visokom srednjem vijeku nije izašao iz historijske anonimnosti. Dok su naše ostale zemlje, u predtursko vrijeme doživljavale razvoj uporedan ostalim evropskim narodima, kako se to vidi u etnografskoj građi gdje su se u mnogome održali kasnogotički i ranorenesansni refleksi,[144] dotle Hrvatsko Zagorje prima jače razvojne impulse tek s protureformacionim barokom. Kriza koju na izlasku iz medijevalnih odnosa izazivlju unutrašnji sukobi kasnog feudalizma u zapadnoj i srednjoj Evropi, u ovom se zabačenom kraju dvostruko teško slegla na njegov puk. U vrijeme kad se u općoj evropskoj konstelaciji s prvim prelazom na nove društvene odnose u mladim nacionalnim državama naglo javlja i nova ekonomska situacija sa svim neriješenim pitanjima novčanog gospodarstva, u isto vrijeme na naše zemlje sručila se katastrofa osmanlijske najezde. Kad su u 16. stolj. naši sjeverni krajevi već široko otvoreni turskom osvajanju, i ovaj naš kraj na Sutli preživljava teške dane za turskih pohoda na Štajersku.[145] Kakvo je stanje tada bilo u ovom kraju, o kojem nemamo drugih vijesti osim o tim pojedinačnim događajima, možemo prosuditi po susjednim štajerskim zemljama preko Sutle, gdje u to vrijeme naglo opada populacija i sela ostaju pusta.[146] U isto vrijeme, među seljacima ž obje strane Sutle sve više vrije teško nezadovoljstvo koje konačno izbija u poznatim seljačkim ustancima. God. 1573. seljačka buna doživljava teški poraz upravo u ovom kraju na Sutli, kad je kod Sv. Petra na Sutli Ilija Gregurić sa svojom seljačkom vojskom do kraja slomljen.

I nakon tragičnog udesa, u Zagorju ostaje živom spomen na *muške pravice,* a *muška punta* ostavlja duboko usađen otpor protiv društvene potlačenosti, pa dok postoji feudalna povezanost Hrvatsko Zagorje nemirno je područje svagda ponovno potresano dubokim buntom bespravnog seljaštva. U tom se teškom društvenom neskladu formira lik zagorskog *muža,* uvijek spremnog na otpor i raspru za svoj jul i *pravicu.*

Kad se u 14. stolj. kraj na Sutli javlja u spomenicima, rijetko je naseljen i veoma siromašan. Za ovo granično područje gotovo nema interesa ni u crkvenoj administraciji pa po tomu zaključujemo da je to morala biti veoma siromašna zemlja. To je područje arhiđakonata *Urboucz,* u kojem Ivan Gorički zna svega za tri crkve, dok kako on kaže ostale treba nanovo podignuti.[147] U poređenju s ostalim oblastima zagrebačke biskupije, ova crkvena oblast na Sutli od svih ostalih daleko je najmanja, tu su crkve najslabije, a prilike u naseljenju ovoga kraja mora da su bile tako slabe i nazadne da je očito tu bilo teško snalaziti se i za najosnovnije crkvene dohotke. Izduženi teritorij ovog arhiđakonata zahvatao je tada lijevu obalu Sutle i desni dio doline Velika Horvacka s opisanim niskim pobrđem između ova dva toka, gdje smo našli sitna naselja sa starim imenima i s naseljenjem Bezjaka. Kroz stoljeća teren ovog arkiđakonata ukliješten je s jedne strane, sa zapada, s onim vikarijatom akvilejske patrijaršije, koji je svoje središte imao u nedalekom trgovištu Pilštajnu i koji je doživljavao različite organizacione promjene,[148] i s druge strane, s istoka, s krapinskim dekanatom koji se dalje normalno prostirao u svom dijelu zagorskog arkiđakonata. Gotovo kao da se tu radi o nekom torzu, o fragmentu neke organizacione cjeline, koja je razbijena u nama nepoznatim događajima. Takvo je stanje potrajalo sve do najnovijih promjena, kad su god. 1892. dvije župe, kostelska i pregradska, izuzete iz krapinskog i sjedinjene s desiničkim dekanatom,[149] pa je tek s tim arkiđakonat Urboucz zadobio donekle normalno prostiranje u odnosu na ostale oblasti u zagrebačkoj nadbiskupiji.

[141] Đ e đ i j e r V., Josip Broz Tito. Beograd 1953, 10: »Ambrozij Broz iz sela Volavia (danas Volavje) srez Jastrebarsko, bio nastanjen kao slobodnjak grofa Petra Erdb'đy-a<< (se. u Staro Brezje nad Sutlom).

[142] S z a b o Izvještaj I 207.

[143] Ibid. 208 i d.

[144] Upor. u sjevernoj Hrvatskoj npr. elemente u nošnji Posavine u okolini Siska. G u š i ć M., Tumač izložene građe, Zagreb 1955. str. 48 i d.

[145] K l a i ć Sutla 141: «... trinaest turskih provala u Štajerska do konca 15. slolj... stradala je i sutlanska dolina. Najstrašnije provale zgodile su se god. 1469--1483, a bilo ih je devet——«; str. 142: »Najosudniji je boj na Sutli 24. VIII. 1475...«; ». . . tek poslije god. 1483. odlanulo je ovim krajevima . . .«

[146] K o s Zgodovina 233: Na ptujskom vlastelinstvu je oko g. 1494. 30%, u ormoškom i do 45% pustih kmetskih selišta.

[147] R a č k i F., Opis župa zagrebačke biskupije 1334 i 1501 god. Starine JAZU IV, 1870, 229: »1334. (De archidiacono de Vrbouch) . . . Ecclesie, que de hoc archidiaconatu cxistunt, he sunt: Primo ecclesia sancti Georgii de Zothla. Item sancte Katherine in metis. Item sancti Viti sub Castro Vrbouch. Plures de nouo poterunt fabricări.« K l a i ć Sutla. 134, indentificira crkvu sv. Jurja s crkvom i župom u Desiniću, crkvu BV. Katarine na međama sa crkvom i župom u Zagorskim Selima i crkvu sv. Vida s istoimenom kapelom u selu Klenovec, pod gradinom Vrbovec. - B u t o r a c 44, ne ubicira crkvu sv. Jurja u Desinić, nego đlrži da je to neka danas nepoznata župa na Sutli, a negdašnja župa sv. Vida u Vrbovcu da je danas župa Táborsko, dok je u selu ove župe Klenovcu kapela sv. Vida.

[148] K o v a č e v i ć 140.

Zahvaljujem dr Josipu Bntorcu za ovaj podatak.

Nesamo u dolini Sutle nego i u čitavom Hrvatskom Zagorju prevladala je postepeno ona životna slika kako je nalazimo značajnom za naseIjenje koje i sad još nosi ime *Bezjaki.* U toj su slici osobito karakteristična naselja. To su redom mala sela i zaseoci, koji leže na lokaciji negdašnjih kmetskih selišta, zadanih u kasnom feudalizmu. Sitna, razdrobljena naselja nemaju unutarnje kohezije iz koje bi mogao poteći impuls potreban u daljnjem i naprednijem razvoju naseobenog organizma. Ova sela pokrivaju svoju zemlju mrežastom strukturom svojih malih jedinica, u kojima je agrarna rascjepkanost snizila zemljišne čestice duboko ispod ekonomskog minimuma. Sa svog prvotnog smještaja na pragu nad podvodnim poljima, ta su se sitna sela postepeno povlačila na brdske strane krčeći tu hrastove i kestenove šume, od kojih su zaostali samo neznatni gajevi (si. 3). Konačno je ovo mrežasto naseljenje u širenju svog ekstenzivnog poljodjelstva prekrilo čitavu zemlju brišući granice između prvotnih naseobina.

U autarkiji sitnog seljačkog gospodarstva održao se oskudan materijalni inventar s veoma arhaičnim elementima. Još do nedavna mogla se u Hrvatskom Zagorju naći jednostanična kuća s *komenom* kao jedinom prostorijom. Ipak je za čitavo područje značajan razvijeniji oblik kuće u kojoj je glavna prostorija zadržala opći naziv *hiža.* U toj je kući funkcija vatre zadržana u njenom medijevalnom rješenju, koje je u naše selo doprlo iz zone romaničke kuće razvijenog srednjeg vijeka.[150] Zemljana *peć* u *hiži* povezana je s visokim ognjištem u *kamenu,* kuhinji, pa je tako zagrijavanje hiže i pripremanje tople hrane riješeno s jednim priborom. Glavna spremnica u zagorskom kućanstvu koja još i sad služi u kući i ostavi također je medijevalni inventar. To je *ladica, škrinja, truha.* Ova sva tri naziva susrećemo se na zagorskom tlu, a svaki od njih pokazuje određenu fazu u razvoju ovoga predmeta. Prvotno jednostavno izdubeno deblo sa stranicama na obje kraće strane, to je *klada, 'lađa, 'lade,* u ranom srednjem vijeku podliježe romanskom uticaju, koji se staložio u nazivu *škrinja)scrinia* i u romaničkoj stilizaciji ovoga predmeta. Kasnije u svemoćnom oblikovanju kasne gotike iz susjednih alpskih zemalja dolazi n Zagorje riječ *truhe* i uporedo s tim gotički oblik kako to pokazuje ona varijanta zagorske truhe, koja ima skoženi pokrovac. I ostali se drevni pribor u zagorskoj kući sačuvao u drevnim oblicima. Drvene posuđe, *dublenka, kopajna,* možđar-mužar, *stupa, solenka* i dr. još su u svakodnevnoj upotrebi u zagorskim kućama. Pleter od *kolja* i *šibja* još je u mnogostrukoj upotrebi, od ograde u kojoj živa vrba isprepletena raste u živom plotu pa do masivnih ograda oko seoskih dvorišta isprepletenih od pruća, a na klizavim obroncima i zaustavama brzih potoka ovakav pleter tvori čvrste brane. Pleter služi i za stabilne gospodarske spremnice od kojih je od šiblja ili pruća ispleteni *kuružar* kao starinski predmet primio službu spremanja novog usjeva (si. 10). Veće i manje košare u Zagorju nazivane pojedinačno *tűnjek* pletene od šumske trave ili ražene slame odrazuju rani ergološki stupanj kad je trava kao osnovna sirovina služila za prvotnu od trave ili šiblja ispletenu i glinom izmazanu spremnicu.[151] Ražena slama služi i za pokrivanje krova izvedenog *na škare* i vezanog *gužvom i* drvenim *klinima* na starinskoj *hiži mazanki.*

Iz drevne starine primarnih ergoloških djelatnosti potiče i proizvodnja lončarske robe nekad udomaćena u čitavom Zagorju, a sad sužena na poznato lončarsko selo Jerovec kraj Ivanca. Zagorska keramika pokazuje dvostruku sliku. Jedno je roba s neocakljenom površinom izrađena od bjelkaste ili crvenkaste dobro izmuljene gline, pažljivo izvučena na nožnom lončarskom kolu i ispečena sa svijetlom površinom. U ovoj vrsti neocakljene zagorske lončarije između mnoštva običnih posuda, lonaca, vrčeva i pladnjeva u kojih razmatranje ne ulazimo, izdvojit ćemo po stilskoj arhaici spremnice za sjemenje i sipku hranu. To je ili *veliki lonec,* sastavljen od izvučenih cilindara na kojem je otisak prsta na sastavu krugova jedini ukras, ili manja posuda zvana u Zagorju *bonja,* o kojoj ćemo dalje još opširnije raspravljati. Drugo poglavlje zagorske keramike predstavlja roba *e* ocakljenom površinom, u najnovije vrijeme još i *s* primjenom engobe. Ocakljena lončarija zagorskim je lončarima došla iz urbanizirane proizvodnje kasnog srednjeg vijeka i novijeg 'doba kako o tom svjedoče barokizirani oblici i ukras u boji na ovakvim zagorskim predmetima.

Sve tri vještine: drvodjelstvo, pletenje slame i pruća te lončarstvo u svojem su radnom zahvatu ostale na jednostavnom stupnju veoma blizu primarnim proizvodnim oblicima. Ali u oblikovanju svoje materije ovi konačni proizvodi pokazuju do kraja riješenu zadaću u zahvatanju korisnog prostora i zrelo iskustvo u izvođenju svoje robe. To je sve čista forma pretočena do konačne materijalne mogućnosti već odavna, na samom osvitu života u ovim našim krajevima. Tako danas na tom jednostavnom ergološkom stupnju, a u konačnom likovnom riješenju podjednako visoko cijenimo zagorsku zemljanu bonju, košaru pletenu od šumske trave, drvenu dublenku ili solnicu, sav taj skroman, gotovo prvotan, ali likovno savršeno izveden pribor.

[150] G u s i ć M., Rodna kuća Maršala Tita. Čovjek i prostor. Zagreb 1956, 46-52.

G a b r i ć P., Košare u tehnici spiralnih strukova NU I., 1962, 52 i d.

Kontinuitet osnovnog *pribora u prigorskom selu. — Slika panonske praekumene; počeci poljodjelstva u sojeničkoj kulturnoj faciji; uspon u Latenu; dizanje urbarnih površina* s praga *nad močvarama na iskrčene obronke. — Zaostajanje Podunavlja za razvojem zapadnih galskih pokrajina; produživanje sojeničke facije u našem nizozemlju. - Društveno raslojavanje u panonskoj populaciji poslije doseobe Kelta u Podunavlje.* - Kontinuirano *produživanje oblika iz epohe Latěna u pučkom lončarstvu: roba hrapave površine, crna keramika. — Nosioci crne keramike: Bohenci — Hinci — Heanzen u Prekomurju i Gradišću u trojezičnom području. — Značenje rudarstva u Noriku; etnikon *bohn nosilac ove tradicije u alpskoj i karpatskoj rubnoj oblasti, — Zagorska posuda bonja kao rezidualni pribor po fakturi, obliku, službi i nazivu. ~ Opažanja Lebzeltera o noričko-keltskom naseljenju u Gradišću. — Košara tűnjek kao reziduum po fakturi, službi i nazivu. - Uloga naroda Boja u romanizaciji Gornje Panonije: aristokracija Boja u rimskom sistemu latifundija; konzerviranje kulturne facije* Latěna u *keltskom supstratu: u izvorima neimenovano poljodjelsko naseljavanje zapadne Panonske nizine i alpske podgorine. - Kontinuitet u naseljenju* i *kulturnom posjedu iz kasne antike u srednjem vijeku. - Uloga vinove loze i vina u keltskoj ekumeni; opreka između ovog shvaćanja i mediteranske, upotrebe vina svakodnevno i u obredima. Relikti keltskog poljodjelskog obrednog kalendara u običajima Hrvatskog Zagorja i Prigorja: sv. Martin, bilikum, magija vina. - Riječ bezjač a u Štajerskoj prema Pleteršniku. - Nož-vinjak u Hrvatskom Zagorju i arheološkoj građi iz Podunavlja. - Razlika u životnoj slici između grupe Bohenci i Bezjaci.– Hrvatsko Zagorje, regija s degradiranim ekonomskim i društvenim odnosima u kasnom feudalizmu.*

U tom svakodnevnom priboru pokušat ćemo pratiti kontinuitet u razvoju materijalnog inventara, odnosno onih životnih norma u kojima je taj inventar produživao postojanje iz pradavnih vremena do danas. Doista prvotnu službu šumske trave u izradbi pletera susrećemo već na sasvim ranom ergološkom stupnju kako to potvrđuju sojenički nalazi na izmaku neolita.[1] Međutim radni zahvati i oblici koji su karakteristični za naše drvodjelstvo i dijelom za keramiku ukazuju na to da su stečeni i usvojeni u već poodmakloj djelatnosti, na razvijenijem stupnju ergološke facije. Pribor u kojem prepoznajemo srodne radne oblike javlja se na našem tlu u prvom tisućljeću prije naše ere kad je u kasnoj halštatskoj epohi došlo do proizvodnog procvata u čitavoj srednjoj Evropi. Taj procvat postaje evidentan u 2. polovini prvog tisućljeća prije naše ere, u

[1] Ibid. 60 i d. a odnosnom literaturom.

vrijeme kad je keltski migracioni priliv postepeno naselio zapadno Podunavlje. Što u osvajačkim pokretima koji ove narode prebacuju iz zapadne i srednje Evrope na istok, a što opet u mirnom prodiranju, galska plemena naseljuju se u Podunavlju[2] u onim predjelima koji im najviše odgovaraju po svojim prirodnim preduslovima. Taj se proces vršio u rasponu kasnog Halštata i ranog Latěna, pa još i za procvata kulture Latěna kad keltski narodi zaposjedaju rub istočnih Alpa i zapadni obod Panonske nizine kao gusta i aktivna populacija. U posljednja dva stoljeća prije n. e. znatno se podiže zapad Panonskog basena i to na osnovu one djelatnosti što je Kelti dovode do znatnog razvoja. To je, kako je poznato, u prvom redu iskorištavanje rudnog blaga.[3] Ispiranje zlata na zlatonosnim rijekama postaje stalno i sigurno vrelo prihoda pa se tu i danas vrši s gotovo jednakim alatom kao u ona davna vremena. I danas je u ispiranju zlata na Dravi i Muri najvažniji pribor ona daska od domaće topole koja pod starinskim imenom *jagnjed* predstavlja floristički ostatak iz prvotne prerijske vegetacije,[4] a sad u naše dane uzmiče pred modernim biljnim pokrivačem što ga savremeni čovjek tu propagira. I otvaranje rudnika bakra, srebra, olova, a kasnije naročito željeznih rudača postaje tako karakteristično za Kelte da se na toj osnovici izgrađuje cjelokupna slika ove epohe.[5]

I ako su već u samim počecima metalické epohe indoevropski narodi vezali uz željezo moćna magijska svojstva,[6] ipak su Kelti onaj činilac koji je u srednjoj Evropi magiju željeza podigao u svoje razvijene i bujne predstave duhovnog života.[7] Djelatnost, to su kopanje rude i njezina obradba u kojoj kovanje ostaje glavni posao, te proizvođači u oba lika, to su rudar i kovač, konačno i sam proizvod, različit željezni pribor i alat, — svi ovi elementi primaju na se magijsku moć i tako postaju nosioci latentnih prizivnih svojstava. Iz prastarog naslijeđa ovo naziranjc kasnije ulazi u predaju germanskih i slavenskih naroda u ovim zemljama.[8]

U doba Latěna uporedo podiže se i kultiviranje tla. Nasuprot ranijem sitnom usjevu, to je proso i heljda, sve više ulaze u upotrebu bijele hljebne žitarice, raž, ječam i pšenica.[9] Ipak razumljivo je da je istočna periferija keltskog prostiranja zaostajala u tom za zapadnom galskom kolijevkom latenske kulture. U obje Galije s jedne i druge strane Alpa, keltski poljodjelci znatno podižu obrađivanje tla. Oni napuštaju arhaično korištenje sjetvenih trava kako je to ranije postojalo na poplavnom zemljištu uz močvare i na tihim rukavima velikih rijeka, a njihova naselja s praga nad močvarnim nizozemljem sele na više prisojne položaje,

[2] Hubert II, 40 i d., 69 i d. Ebert *s.* v. Kelten. - Pauly Wi8sowa s. v. Galii.

[5] Filip 315.

[4] Kolin Ž., Ispiranje zlata u Međimurju RKFJ 1957, Zagreb 1959, 34 i d.

[5] Hubert II - Moreau 85. Moreau 85. - Ebertl. c. Pauly - Wisowa l. c.

[8] Bächtold - Stäubli II s. v. Eisen 717 i d.

[7] De Vries 80 i d. - Hubert II 283 i 315. - Moreau 86.

* De Vries 1. c. 89 i d. - Filip 332 i 333.

• Moreau 84.

čime ujedno započinje krčenje Šuma na brdovitim obroncima.[10] U našim krajevima međutim, kako se može vidjeti po arheološkim nalazima i starim mjesnim imenima, keltsko naseljenje u mnogome preslojuje raniju još sojeničku populaciju, nastavlja sa zatečenim ergološkim oblicima i tako uranja u inđigenu životnu sredinu. Tako se tu u našim zemljama još gotovo neolitska sojenička ekumena produžuje i nadalje, prožimajući snažno ilirokeltsku i panonsku populaciju. S nekim elementima zakašnjeli proizvodni i materijalni oblici retardiraju tako da na prelazu naše ere uraštavaju u život rimske provincije. Na taj načim možemo razumjeti ranu pojavu onih naselja koja u močvarnim krajevima postaju u doba carstva sjedišta romanizacije, kao što npr. Aemona na rubu Ljubljanskoga Barja ili Segestica-Siscia u poplavnom stjecištu Kupe i Save. Pa dok u zapadnom keltskom području sojenički elementi kao relikti zaostaju u zabačenim i nepristupačnim zbjegovima starijeg potisnutog stanovništva,[11] kod nas i nakon četiri stoljeća rimskog vladanja u velikom dijelu podunavskog nizozemlja sojenička kulturna facija ostaje onaj kon zervativni životni okvir u koji će se zatim postepeno slijevati talasi poljodjelskog puka iz evrazijskih prostora iza Karpata.

Ipak i pored ove općenite slike Podunavlja kako se produžuje u rani srednji vijek, u doba rimskog vladanja oblast obiju Panonija, - geografski gledano to je onaj široki prag s kojim alpsko podgorje silazi u panonski basen, — podiže se do ekstenzivne plužne obrade.[12] Osim prosa tu je sad već poznata i kultura drugih usjeva, osobito bijelih žita, a prisojni obronci postaju rani zavičaj vinove loze. Ali ta urbana i ruralna naselja sa svojim su kulturnim tlom još uvijek sporadična staništa ubačena u golemo prostranstvo prvobitne prerije hrasta lužnjaka. U tim šumama uzgoj i žirenje svinja jedna je od karakterističnih djelatnosti u životu sesilnih poljodjelaca, a hrastovina služi kao glavni građevni materijal sve do naših dana.[13]

To su u glavnim crtama prirodni uslovi života kako su zadani u ovoj našoj ekumeni i kako to traju od samog osvita ljudskog života kroz sve epohe. Materijalni životni oblici ponikli su iz tih zadanih uslova, a u toku daljnjeg razvoja primaju iz vanjskih dinamičnih zbivanja impulse razvijene ergologije, a ipak u dubokoj osnovi svog postojanja uporno zadržavaju arhaične radne zahvate. Zato smo u opisanom materijalnom inventaru iz prigorja našli jednako tako sedimente iz pradavnih vremena kao i one više oblike koji potiču iz razvijenih proizvodnih odnosa. Tako npr. dubljenje drva ne samo žeravicom i tihom vatrom nego i metalnim

" Hubert 1. 74 i d. Kenner 566.

[11] Ibid. 317 i d.

« Savoy II, 125 i 456.

[15] Graf 13 i bilj. 6.: Prema Pliniju »glandifera Pannóniáé« po Apianu je Panonija uXcb5r]<;. Do naših dana krajevi na velikim Dunavskim pritokama zadržali »u značajku one ekumene kako je nekad bila karakteristična za riječna područja na prisojnom podnožju Alpa. Opis koji Polibije daje o žironosnim šumama u Cisalpini gdje su se uzgajala krda svinja, a koja je slika tamo odavno brisana (i ako je u Emiliji ostao tov svinja kao tradicionaln djelatnost), može se u cijelosti primjeniti na naše krajeve do sadašnjosti. Hubert II, 100 i 101.

alatom, zatim izradba zemljanog posuđa na lončarskom kolu i specijalno paljenje tog posuđa, sve su to već daleko poodmakle radne prinove. Kao baština keltske kulturne facije, ergoloike akvizicije kako ih je Podunavlje usvojilo u kasnomu Latenu, ulaze postepeno i u inventar rimskih provincija u ovom dijelu carstva.

Uporedo s proizvodnim dostignućima ide i društveni razvoj keltske populacije. Iz složenih odnosa na kraju prvog milenija prije n. e. izdvaja se plemenska aristokracija, u prvom redu sloj osvojača vojnika kako je to karakteristično za keltske narode uopće.[14] Sudeći po tom što u našim krajevima do sada nisu nađeni bogati grobni nalazi iz epohe Latěna, taj je vladajući sloj bio ovdje malobrojniji nego na zapadu. Uporedo plemenskoj i vojnoj aristokraciji kod svih je Kelta važnu društvenu ulogu imao i stalež religioznih predstavnika i vršilaca religioznih obreda i čina. Druidi, okupljeni u moćnu organizaciju[15] i povezani sa svojim pratiocima i službenicima od kojih je svaki podstalež imao svoje određene djelatnosti,[16] djeluju na širokom rasponu keltskog naseljavanja i mimo plemenskih i narodnih granica. Bez sumnje ni kod dunavsko-karpatskih keltskih skupina nije ova organizacija mogla ostati bez znatnog društvenog uticaja. Ma da o tom za naše krajeve nemamo vijesti u pisanim izvorima, aji u susjednim zemljama jedva da se o tom našla takva potvrda u arheološkoj građi,[17] mora da su bujno razvijeni oblici duhovne nadogradnje, tako moćni kod svih historijski poznatih potomaka keltskog naroda,[18] ušli i u život naših zemalja podjednako kako smo to našli i za latenski materijalni inventar. Nakon što su Rimljani uklonili druide iz javnog života u svojim provincijama i oduzeli im vlast, bar onu vidnu u gornjem društvenom sloju, ovaj se nekada elitni stalež povukao u društvenu pozadinu.[19] Tu je životario degradiran na seoske vrače, ali je i nadalje bio prenosilac usmene predaje. Kroz to je predaja ušla u puk i tu dugo i ustrajno djelovala tvoreći podlogu za oblikovanje viših transcedentalnih predočaba, za poetsko stvaralaštvo, ali i za skromno pučko praznovjerje. U svemu tomu stalno su se ponavljale usvojene i u specifični duhovni okvir ukalupljene formule i *čini,* kako ova riječ čiw-magija još i sada kod nas označuje jednako tako oficijelan akt zadan višom društvenom nuždom kao i saobraćanje *s* duhovnim svijetom u pučkoj magiji.

Ne ulazeći u ova pitanja opširnije, jer su tu istraživanja tek na početku, razgledat ćemo u materijalnom inventaru iz Prigorja i Hrvatskog Zagorja neke od onih predmeta koji po tehnološkom zahvatu svoje tvorbe, po službi a i po obliku odgovaraju analognoj latenskoj arheološkoj građi.

[14] Kenner 580 - Filip 314 - Klemenc. 337.

[15] De Vries 200 i d. Hubert II, 284 i d. - Krause 34. - Köves 189 i d.

[16] De Vries 208-210. - Köves 257 et pas.

Filip 1. c. i t. LXX: Skuplturu iz nalaza Mšecke Žehrovice autor dovodi u vezu s druidizmom u srednjoj Evropi.

[18] Hubert I, 16 i d.; II, 225, 227 et pas. - Egger R., Aus der Unterwelt der ťestlandkelten RAFCh I, 275. - Kenner 583 i d.

" Köves 255.

To su u prvom redu neki proizvodi našeg lončarstva. Posebnu grupu u zagorskoj lončariji čine mali vrčevi za vino zvani *srabljivci.* Zovu se tako po svojoj hrapavoj površini. Po obliku odgovaraju medijevalnom inventaru, ali tehnološki tok očuvan u izradbi njihove osobite površine, nalazi najraniju uporedbu u fakturi posuda s hrapavom površinom iz latenskog doba.[20] Ali i ona faktura recentne panonske keramike gdje je grafit primiješan u glinu i tako dobivena crna površina, ima odgovarajuću analogiju u predrimskoj građi.[21] U Panonskoj nizini crna keramička roba javlja se u dva različita postupka. Jedno je roba od crvenkaste ili bjelkastosive gline na poseban način paljena tako da u toku paljena glina od zaostalog nesagorenog ugljika dobiva tanak crni sloj na površini koji je čini čvrstom i trajno crnom.[22] Na přelomu takova posuđa ostaje crvenkasta ili siva prema vrsti zemlje. Takvu proizvodnju crne keramike poznaju i danas lončari u čitavom Podunavlju. Druga vrst su one posude kod kojih je u glinu primiješan grafit ili su premazane grafitom koji se kod paljenja ne otapa, ali se mekana glina slijeva s grafitom u sivkastocrnu površinu, a na přelomu u tamnosivoj glini nalaze se zrnca grafita.[2'] Ovakva se keramička roba i sad proizvodi u Prekomurju kod nas, a i preko granice u trojezičnom području južnog Gradišća. U Zagorju i Međimurju domaći lončari ne proizvode crnu robu. U Međimurju takve posude zovu *crni vrčí,* a ovamo ih donose lončari iz Prekomurja koje Međimurci zovu *Bakunci, Bohénci, Bohneci.*[2]* U Prekomurju i u Slovenskim Goricama singulární oblik ovog imena čuje se i kao *Bojnéc, Boniec.*[25] V. Novak ovo ime izvodi iz uzrečice *bogme.*[26] Na jezično mješovitoj tromeđi, a i u vašvarskoj i zaladskoj županiji Mađari svoje sumještane Slovence zovu *Bömhécz,* dok je njemački naziv za njih službeno Slowenen, a lokalno *Wenden, Winden,*[27] što se kako je poznato javlja u mnogim mjesnim imenima najčešće kao pridjev. Sa šireg prostiranja Gradišća Batky za mađarsku riječ *bömhécz* donosi tri značenja, od kojih prva dva imaju isti sadržaj *trbuh, trbusast,* na što ćemo se kasnije osvrnuti, a

~ [to] Filip 189 i 190.

" Filip 204 id.

" Szabadfalvi AE ASH IX, 3-4, 252 i d.

» Ibid. 2S3, bilj. 2.

[24] Gusić M., Osnovni problemi u etnografiji Međimurja. RKFJ 1957, Zagreb 1959, 24.

[25] oUM IV, 1896, 259: »bochnvecz«. - Novak V., Slovenci na Madžarskom. Vodnikova Pratika, Ljubljana 1935, 52-53; isti: ČZN XXXI, 1936, 152 i d.

[M] Ibid. gdje se u polemici s autorom Pavelom A. u časopisu Vasi szemle I—III, Szombathely 1933/6 poziva na podatak iz dijela Sever M., Eed zvelicsansztva 1747, 17: »gresimo ker bohmoczemo«. - Ne ulazimo u odnos imena Bohnec s varijantama i riječi »Vochnitze — eine Art Kuchen oder Weissbrot« koju iz romanskog focatia izvodi Štrekelj K., Slovanski elementi v besednem zakladu štajerskih Slovencev. ČZN V. 1908, 1-2, 38 i VI. 1909, 1-2. 6.

" oUM IV 1. c.

treće s pejorativnim sadržajem *glupan* ukazuje na analogan razvoj ove riječi kao i naše *bezjak.*[2s] *I* u službi antroponima mađarska riječ *bömhécz* srodna je našem nazivu.[29]

Osnovu imena *bohn naći ćemo i u mjesnim imenima na širem prostoru jezičnog ukrštavanja. Takav srodan jezični lik pokazuje npr. ime današnjeg sela *Böhönye-Böhenye* na prelazu iz zaladske u šomođku županiju i na raskršću putova od Kaniže za Kaposvár i Blatno Jezero. Ovo veliko i napredno selo poznato je po svojem vinu.[30] Ma da u 16. stolj. za turskih pustošenja ovo naselje prima priliv češkog žiteljstva, pod današnjim se imenom javlja ranije u 14. stolj.[31] U istoj županiji ime današnjeg naselja *Bonnya* dolazi u različitim grafijama između kojih oblik *bohnya* ukazuje na razvoj iz osnove *bohn do recentnog lika.[32] Ali i neka druga mjesna imena, ma da nemamo za njih ranije potvrde, pokazuju isti imenski lik. Tako se u hrvatskom kraju zaladske županije jedan vinograd nedaleko Mure zove *Bonija,*[ss] a dalje u općini Letenje uz našu granicu ime *Bonya* vezano je na četiri lokaliteta kao naziv za tri oranice i za jedan majur,[34] sve nablizu očito kao ostatak nekad većeg prostiranja na tom mjestu. Lokalno se u ovim imenima čuje prelaz na zatvoreni vokal o-u koju varijantu često nalazimo u njemačkim imenima s likom *biih—, kao npr. Windische Büheln i dalje na štajerskom i koruškom tlu. Ipak prostiranje ovih toponima *bohn- *biih u porječju Drave, Mure i Rabe ne dosiže kontinuirano do one regije gdje ime Bohinj služi kao naziv kraja, jezera i ljudstva, jer se imenom Bohinjci danas u Sloveniji zove jedino narod u oblasti Bohinjskog Jezera.[35] Prema tomu prostiranje imenskih likova nasţalih iz osnove **bohn* možemo u postojanom nizu pratiti u krajnjoj podgorini jugoistočnih Alpa i u nizinskom rubu ovog pobrđa.

Ipak kao etnikom ime *Bohinec* u svim varijantama u ovoj istoj regiji na Dravi i Muri nema više životne snage ni opravdanja za svoje postojanje. Ono je uzmaklo pred današnjim regionalnim i nacionalnim imenima

[88] Navodim prema Novakn 1. c.: 1) veliki trbuh, 2) trbušast i 3) porugljivo: glupan. - Ovih lokalizama nema u aktualnom mađarskom jeziku, ali upor. danas književno »bohóc« u značenju klovn, onaj koji iz sebe pravi budalu«. Halász E., Mágyar-Német kéziszótár, Budapest 1966 s. v.

[28] ZFN 586, br. 247/56 ulica u Kaniži: Bömhéc kert. nazvana po nekom vlasniku vrta g tim prezimenom.

[30] oUM 320.

[31] MVV 50 s. v.

[ía] Csánki H, 577: Bonny, villa Buduna 1229; villa Bannya 1229-1353; Bonya 1337; Bonnya 1480; plebanus de Bohnya, Bonya 1483; Bonnya 1536. - Danas selo Bonnya 25 km s. ód Kaposvara, u blizini nema rudnika.

"l, br. 257/30: »Bőm-hegy, Bonija (horv.) ...«

Ibiđ 489 br. 202/244: Bonya (Bonya), ravnica, njiva; 202/245: Olajos - Bonya, ravnica, njiva; 202/257; Bonya (Bunya), ravnica, njiva; 202'265: Bónyaji - major, [ravnica] > njiva, majur.

[3] [™] elik I 647: ističe razliku između antropološkog tipa Bohinjca (tj. stanovnika regije Bohinjskog jezera, naroda »v Bohinju«) i ostalog slovenačkog ljudstva, n prvom redu »s tipom prebivalca v Prekmurju« za kojeg ne donosi nikakav regionalni naziv koji bi mogao odgovarati nazivima »Kranjci, Korošci, Štajerci. . « - U tumačenju nidronima Bohinjsko jezero, Bezlaj I, 73 ne donosi etnikon Bohinec iz Slovenskih Borića kao uporedbu.

Štajerec i *Slovenec* tako da domaće stanovništvo gotovo više ni ne zna za nj, a nije ušlo ni u knjigu pa ni kao naučni termin. Gotovo u istoj slici događa se to s još jednim regionalnim etničkim imenom u susjedstvu negdašnjeg prostiranja imena Bohinjci na pragu istočnih Alpa. To je naziv za njemačko stanovništvo Gradišća-Burgenlanda, koje u njemačkom jeziku glasi *Heanzen-Henzen-Hinzen,* slovenski *Hinci* i mađarski *Hincz,* a ime kraja je *Heanzen- Hienzenland, Heanzerei.*[36] Ovo je ime živjelo do nedavna s obje strane austrijsko-ugarske granice, na potezu od današnje tromeđe kod Dobre-Neuhausa do Nežiđerskog Jezera i dalje, manje više neodređeno, sve do Dunava, gdje je uzmaknulo pred doseljenicima iz dublje njemačke pozadine. Ime *Heanzen* ušlo je i u regionalnu literaturu sa svojim specifičnostima u dijalektu, a kao posebna etnička grupa podvrgnuto je svestranom naučnom istraživanju. Kao rezultat toga danas je usvojeno mišljenje da su *Heanzen-Hinci* direktni potomci bavarske kolonizacije od 9. stolj. dalje. Ipak specifične govorne značajke te karakteristična slika naselja, kuće i materijalnog inventara ne mogu se dosljedno razjasniti s poznatom zakonitosti u bavarskom zauzimanju zemalja na Dravi, Muri i Rabi, kako se to očituje već u istočnoj Štajerskoj u strukturi seoskih naselja.[37] Ma da ne možemo ulaziti u detaljni prikaz ove etničke grupe, iz opsežne literature poslužit ćemo se samo nekim podacima, kako bismo istakli najznačajnije crte ovog stanovništva. Veoma konzervativni Hinci žive povučeno u svom brdovitom zavičaju i ako se na svim povoljnijim položajima ističu kao vrsni vinogradari i voćari. U tom je kraju karakteristična ona životna slika kako je poznamo iz našeg Prekomurja i Slovenskih Gorica. Ime *Heanzen-Hienzen* germanisti izvode iz antroponima *Heinrich-Heinz,*[38] što je u nacionalnom previranju prošlog stoljeća, a posredstvom jezičnog jedinstva, rezultiralo s konačnim svarivanjem bavarskog populacionog sloja sa starim supstratom, koji je u dugom vremenskom nizu bavarske ekspanzije jezično preslojen, po-

[39] o U M IV, 392 i d. - B a u E e' s Lexikon der Geographie Leipzig', 1933, 573 s. n. Heanzen. — K a r n e r H., Burgenlandwestungarns, u: Handwörterbuch des Grenz- und Auslandsdeutschtums I. 660-746.

[37] B ü n k e r J. R., Das Bauernhaus in der HHeanzerei (Westungarn). MAG XXV, 1895, 89-154. - S i d a r i t s c h M., Geographie des bäuerlichen Siedlungswesens im ehemaligen Herzogtum Steiermark. Graz 1935, grafički prikazuje razliku između naselja tipičnih za alpsku naseobenn strukturu (Einzelhof, Weiler, Kirchgruppensiedlung) i za ratarsko, odnosno u prvom redu vinogradarsko stanovništvo n alpskoj podgorini i otvorenim riječnim dolinama.

*[8] ÖUM IV, 392. — K r a n z m a y e r odbija ovo tumačenje i ime Heanzen izvodi kao podrugljiv naziv iz rječice ‚heads' — ‚sada' kao primjer nazivanja neke grupe po govornoj osobini; navodim po O b e r h u m m e r E., Die Benennung des Burgenlandes. Der Name der Heanzen. Anzeiger der AWW ph. -hist. Kl. 1934. I-IV, 36-39, s iscrpnom literaturom. - S c h i n d l e r, Bayerisches Wörterbuch T 1827, 1139 s. v. Hienz — Henz: »1) dumme Person, 2) ungarisches Pferd«, a s. v. hienzen »zum besten halten«. Kod nas u nekadašnjem žargonu starog Zagreba ‚hincati se' — nedolično se vladati; djetetu bi ae reklo: »kaj se hincaš«, neozbiljno, nedolično se vladaš, svjedoči o ranijoj rasprostranjenosti ove bavarske riječi u našim purgarskim krugovima.

nijemčen, užao u njemačku nacionalnu zajednicu. Ipak su se *Heanzen-Hinci* još g. 1918. osjećali kao samostalna etnička cjelina pa je tada došlo do osnivanja kratkotrajne republike *Heanzerei.*[39]

Danas nazive *Heanzen, Heanzenland* u toj zemlji gotovo ni ne čujemo a i samo ih stanovništvo izbjegava. Kao arhaičan ostatak ovo je ime utonulo n nove političke tvorbe, jednako kao što se i čitav dosadašnji način života stubokom mijenja. Nezamjetno, ali organski opravdano, svijest o pripadnosti jednoj regionalnoj etničkoj grupi uraštava u današnju tvorbu Burgenlanda, koja zemlja danas u austrijskom savezu odlučno nastupa za likvidaciju teških još uvijek tu neriješenih pitanja velikaških latifundija i uopće zakašnjelih feudalnih ostataka. Takav znatni korak u savremenosti nužno briše historijski preživjele oblike pa tako i stara imena, zaostala iz prošlosti. I negdašnji morfološki naziv za ovo pobrđe kako je ranije služio Henzenlandu, to je naziv *Puglate Welt* danas je ograničen[40] na turistički zanimljiv dio Donje Austrije i srednjeg dijela Gradišća.

Trojezična zemlja Gradišće-Burgenland u prošlosti bila je stalno na udaru osvajača *e* obje strane habsburško-ugarske granice. Tu su se mijenjali gospodari mnogih utvrđenih burgova i čitav je kraj oscilirao između dvije države čak i tada kad su se pod habzburškom krunom podunavske zemlje znatno zbližile osobito u vrijeme osmanlijske opasnosti. Seljački puk i sitno građanstvo malih urbaniziranih naselja u ovoj je zemlji ostalo nezainteresirano s pitanjima koja su potresala opstanak tankog sloja velikaških rodova. U pozadini iza vidnih političkih događaja, stabilna populacija u ovoj je zemlji ostala čvrsto povezana s tlom svoga zavičaja. U okviru sitne agrarne autarkije, neprekinuto su se produživale životne norme, u čem je sječa gorskih šuma, skučeno stočarstvo, ali to više naglašeno voćarstvo i vinogradarstvo imalo glavni udjel u skromnom privređivanju. Zato i pored jezičnih razlika, naseljenje u istočnom alpskom pobrđu od Drave do Dunava čini i danas homogenu cjelinu, u kojoj su kao posljednji trag negdašnjeg populacionog supstrata zaostala imena s negdašnjim etničkim sadržajem. Takvo je i ime izvedeno iz osnove *bohn. S ovog stanovišta postaje opravdanom etimologija etnikona *Hean-*

[39] Z i m m e r m a n n E., Burgenland. Wien, 1966, 78: g. 1918. osnovana u Mattersdorfu »Republik Heinzenland« s težnjom za pridruženje Austriji. - Časopis B u r g e n l a n d III/IV, Eisenstadt 1931, 188 i 189 donosi bilješku pod naslovom »Der Name Hienzen« u kojoj se polemizira sa stavom da je ovo ime poznato samo još na papiru u različitim naučnim raspravama. Nepotpisani autor bilješke međutim tvrdi da je ime čuo u Mattersburgu od domaćih u liku *Henzen* (nikada ne Heinzen) i to kao porugljiv nadimak za »one tamo dalje na jugu«. Tamo je navodno kraj koji se zove *Hienzerei,* ali stanovnici na jugu taj nadimak prebacuje na druge, pa se tako uopće ne može utvrditi granice toga naziva, kojeg nitko ne priznaje za se! Iz toga »utor bilješke izvodi da je to ime u Burgenlandi! samo dijelom poznato, da je porugljivo, da se u narodu ne može vezati uz neku zemlju. A ipak pored svega toga on ističe kako se nekad jedan primas Ugarske iz porodice Bathány (nasljednici nekad moćnih gospodara većeg dijela Burgenlanda roda Giissingovaca još i sad posjeduju bürg Güssing) s ponosom nazivao pravi *Hüenz.* — U prikazu ove sveske časopisa Burgenland u BH V. 1936, 14, B a r b A. veli da je »Heauz ein guttmiitiger Spottname«, sli pri tom upozorava na upotrebu tog naziva u smislu veoma zaostalog i prezrenog seljačkog puka.

[40] o U M IV, 394 pod književnim nazivom »Bucklige Welt«.

zen iz ove iste imeničke osnove. Slavenski oblik ovoga imena s bavarskim nastavkom *B(W)ohinc(z)en* poslužio je da se nakon izvršene eliminacije početnog nenaglašenog sloga oblikuje u *Hinzen,* kako se doista održalo u obje varijante slovenskoj i mađarskoj. I pored eksplozivnog početnog konzonanta, nenaglašeni mukli početak ove riječi *b(w)o-* shvaćen je kao suvišan prefiks pa je njegovo odbacivanje izvršeno po analogiji koju ćemo naći u mjesnim imenima izvedenim iz stare osnove *bez-b[r]bz.[41] Nakon izvršene eliminacije, na tako okrnjenoj osnovi prijašnji sufiks preuzeo je službu osnovnog vokala koji se zatim pod uticajem bavarskog izgovora produžio u diftong, ali koji je u njemačkoj grafiji *Hin-Hienzen* te u slovenskom i mađarskom obliku sačuvao prvotni značaj, kako to pokazuju i sad naša imena *Bohenc, Bohlnc* i mađarsko *Bömhécz.* Produženje u diftong moglo se pojaviti tek nakon što je ova fonetska pojava ušla u govor bavarskog kolonizacionog sloja, u kojeg je jezičnu sredinu uraštavalo staro naseljenje ove zemlje, a to se zbivalo pri kraju 11. stolj.[42] Zato i razvoj imena *Bohlnec-Hinc* moramo staviti u ovo stoljeće. U to je vrijeme ovo ime zadobilo slavenski oblik, kako se sačuvao u našim varijantama. Tako smo doznali da je slavensko naseljenje u ovoj zemlji prvotno od starinaca preuzelo ovo reliktno ime, usvojilo ga i dugo, sve do prevladavanja bavarske ofanzive, služilo se s njim kao s vlastitom riječi.

Ali da se vratimo na promatranje lončarskih proizvoda ove oblasti. Do nedavna lončari u glavnom keramičkom području Hrvatskog Zagorja - to su sela Bedenec i Jerovec kraj Ivanca, — kao jedan od svojih tradicionalnih proizvoda izrađivali su posebne posuđe za spremanje sjemenja i zrnja od desetak litara zapremnine. To je posuda zvana *bonja* kako se u ovom kraju kod samih lončara čuje ovaj naziv, iznimno u selima kod žena i *banja.*[is] Ova posuda koja je uvijek neocakljena nije služila za tekućinu nego za sjemenje i sipku hranu. Sve do nedavna mogla se naći u svakoj zagorskoj kući u više primjeraka kao stalni pribor u svakom domaćinstvu. *Bonja* je oveća trbušasta posuda ovalnog oblika s relativnom malini dnom i kratkim uskim grlom koje je u pravilu pokriveno koničnim poklopcem.[44] (crt. 1.) Izrađena je od crvenkaste ili bjelkaste, svagda svijetle domaće lončarske gline. U poredbi s ostalom zagorskom robom starimski primjerci bonje tehnološki su dobro izvedeni. Glina je pomno izmuljena, tanka trbušasta stijenka posude dobro izvučena na nožnom loncarskom kolu iz jednog grumena priređene gline. Ručica koia ie obično na sastavu grla i trbušastog dijela, ne služi za nošenje a ni za podizanje takve pune posude pa je to očito kasnije nefunkcionalni dodatak primarno jednostavnoj obloj posudi. Sam oblik te posude u njenim mnogim varijantama čist je i likovno dozreo. Po obliku, po tehnološkoj izvedbi a i po svojoj službi zagorska bonja doslovno' odgovora analognoj posudi iz kasnoga Latěna, značajnoj za keltske nalaze u posljednja dva stoljeća prije naše ere, na širokom prostoru od sjeverne Švicarske do u Češku i duž zapadnog ruba Panonske nizine. Naziv *bonja* za ovu posudu mogli bismo izvesti iz osnove *bohn, i to tako da pretpostavimo da je to pridjev iz te imenske osnove, pa bi u tom slučaju naziv te posude bio *bohinjska posuda, *bohnia.* To nas dovodi do grupe lončara Boheiiaca, odnosno do etnikona *bohn, kako smo to ranije izveli. Ako je u nječi *bonja* i došlo do kontaminacije sa slavenskom riječi za oblu posudu, kako to Murko izvodi iz latinskog balneum(banja,[45] ipak naziv *bonja* ?ll[a]J[c] jezično bliži onim mjesnim imenima, što smo ih našli u slivu Drave i Mure, a koja potiču iz osnove *bohn, a treba podsjetiti i na spomenulo značenje mađarskog *bömhécz, trbušast. zaobljen.*

Crt. 1 Posude »bonje« iz Jerovca kraj Ivanca, u posjedu Etnografskog muzeja u Zagrebu, visina desnog predmeta 40 cm

INakon toga moći ćemo postojanje imena **bohn* proširiti i na sjeverni prag Panonske nizine, u Karpatsku podgorinu.Ne uzimajući u obzir česti naziv Bohémi, Bohemija kako su u srednjem vijeku javlja u sjevernom Karpatskom pobrđu, jer to je ime za narod Čeha i Češku, uzet ćemo ii mnoštva toponima možda srodnih međusobno, samo dva ilustrativna pri-

[41] V. bilj. III, 95.

[41] Schwarz 471: Diftong se u bavarskom govoru javlja krajem XI. stolj. - V. i bilj. IV, 41. Eliminacija je mogla bili izvršena i u posljednjoj fazi početnog b — w, ali u imenskim fosilima nenaglašeni prvi slog otpada i u slučaju početnog eksploziva; v. bilj. III. 95.

[45] U sjevernom dijelu Zagorja čuje se samo oblik *bonja,* dok se u istom kraju oblik *banja* upotrebljava samo u značenju posuda za mast. Međutim ovu riječ nisam zatekla u seoskim kućama, nego jedino u urbaniziranom pučanstvu starih trgovišta i aegdašnjih kurija, gdje naziv banja služi za posudu od kamenine, poznati manufakturni proizvod 19. stolj. u Pečuhu, a potom i za ocakljenu nasivnu posudu domaćih lončara, za koju na selvi služi obično naziv *maslenka.*

[44] Filip 196 posude analognog oblika zove »amforovite vazy«; upor. t.L. 14. LXXVI 8 i LXXI 6. — Ipak su ovi oblici manje srodni recentnoj zagorskoj bonji, nego oni iz latenskih nalaza u Švicarskoj, gdje u ovoj vrsti nalazimo doslovnu analogiju našoj bonji, upor. katalog izložbe Schweizerische Keramik, Zürich 1947/8 el. 15.

[45] Murko 1-43.

mjera. Jedno je ime naselja u Zemplinu, koje se u 15. stolj. javlja kao *Bechanocz* i *Byhanocz,*[46] gdje raspoznajemo kako je ime s osnovom *bohn zadobilo slavenski nastavak -ovci, -ci, onako kako je to i danas u slovenskom liku Bohenci. Drugo je naselje danas u Rumunjskoj na rijeci Mala Trnava (Tírnava Mică) s današnjim imenom Bachnea. Ranije se mađarski ovo mjesto zvalo Szász Bonyha,[47] koji dodatak očito označuje rudarsku koloniju Sasa. Ako današnja riječ *baňa* u značenju rudokop, rudnik, kako je zajednička svim narodima u Karpatima, a ranije imali su je Bugari i Srbi na Balkanskom poluotoku - i nastala iz latinskog *balneum, hainea* i posredstvom tako nastalog slavenskog lika *baňa* ušla u rumunjski i mađarski, kako to Murko iscrpno izvodi prema načinu gradnje antičkih i kasnijih medijevalnih solana i rudarskih okana,[48] ipak toponim Bachnea-Szaszbonyha ne može se protumačio isključivo iz ovog izvora. Po svojoj službi kao naziv za rudarsko naselje, prvotni je toponim bio izveden iz etnikona *bohn, a tek kasnije došlo je do kontaminacije sa sazvučno blizom riječi *banja* i to u vrijeme kad se već zaboravilo na porijeklo prvobitnog imenskog lika i kad je riječ *banja* već značila rudarsko mjesto. Razlika između toponima Bachnea-Bonyha i riječi *balnea)bana)baie-banya* ukazuje na to da je u tvorbi ovog toponima sudjelovala imenska osnova *bohn. To govori za to da su šaški rudari starije ime, zaostalo od neke ranije rudarske grupe, zatekli i preudesili prema svojoj potrebi.

Iz dosadašnjeg razmatranja nužno se nameće zaključak da je pojava toponima **bohn* u alpskoj i karpatskoj podgorini ostatak iz onog vremena kad je tu nosilac ovog imena tvorio ono moćno naseljenje od kojeg su i nakon romanizacije zaostale pojedine grupe i naselja s ovim imenom, šta više da su novi narodi u seobi naroda zatekli ovo ime još uvijek povezano uz određene grupe starinaca, potisnutih, ili već ranije naseljenih u prigorju nad pragom velikih panonskih rijeka.

Premda antički izvori ne govore o Bojima kao o izrazitim rudarima, ipak znatno podizanje rudarstva i preradbe željeza na prostoru od Šleske do Norika ide uporedo s njihovim naseljavanjem ovih zemalja.[49] Pa i preko Dunava u Karpatima keltska su plemena nosioci ove djelatnosti.[50] Kad se u seobi naroda privredna situacija u ovoj zemlji znatno izmijenila, ipak su novi narodi na tom tlu nastavili keltske tradicije u metalurgiji.[51] Kasnije u ponovnom podizanju rudarstva, feudalna kolonizacija u karpatsko rudogorje kao i u balkanske planine naseljuju vješte rudare iz njemačkih zemalja, poznate pod skupnim imenom Sasa, a često se na taj način obnavljaju stara nalazišta.

Osim toga za oblast koja se po rijekama Maloj i Velikoj Trnavi zove Trnava, u mađarskom se jeziku sačuvalo još jedno staro ime. To je ime Kükulo, kako se zove arpadovska županija u kojoj leži istoimeni grad-burg Kükülo, a i spomenuti kastel Bohnya. Na suprotnom obodu Panonskog bazena u Alpama, ovom imenu odgovara naselje Kuchel.[52] Po Holderu ovo je ime keltski jezični ostatak,[53] a u koliko su Kelti i naslijedili ovu riječ od starijeg stanovništva u obje rudarske oblasti, na zapadu i na istoku Podunavlja, oni su mu ovdje postali nosioci i to kao izrazito rudarsko stanovništvo kojemu je *cucullum, kukuljica,* kapuljača bila stalni odjevni pribor, kako je to ušlo u mitološku predstavu srednje Evrope kao odjeća planinskog patuljka.[54]

Analogno ovom razvojnom toku, etničko ime onog znatnog naroda koji je u svojim dinamičnim pokretima zahvatio istočno alpsko pobrđe do Dunava i nizinu gotovo do Tise, to su keltski Boji, moglo je na ovom prostoru ostati staloženo u različitim fonetskim likovima. No stara keltska mjesna imena održala su se i u drugim naseljima, nesamo u rudarskim središtima. Svoje staro ime zadržale su neke od onih urbanih jezgara koje su od rimskih vremena svoje postojanje produžile u srednji vijek, kao npr. Šopronj[55] i Pečuh.[56] Ovaj posljednji grad koji u srednjem vijeku zrači kao jako kulturno središte, sa svojim simbolom »pet crkava« dugo ostaje nosilac rimskih pa još i ranijih tradicija. Ustaljenost ovih starih imena vezanih uz gradske jezgre ukazuje na to da se ruralna sredina oko takvog naselja izmijenila, ali da se u urbanoj jezgri ipak održala uspomena o negdašnjem etničkom porijeklu. Populacionu sredinu u kojoj su se nakon seobe naroda mogle održati urbane interpolacije starijeg stanovništva predstavljalo je u ranom srednjem vijeku intenzivno slavensko naseljenje čitave Panonske nizine i dalje duboko u

[49] Csanki I, 342: Behanocz; Behanoch 1451; Byhanoez 1479. Danas zaselak kraj naselja Zalobina.

[47] Csánki V, 841, 858: Bohn(y)a; Castellum Bohnya 1495; str. 862: naselje Bohn(y)a; poss. Bahna 1291; poss. Bohna 1319; sacerdos de Vahnya, Bahnia (1332–1337); oppidum Bohnya 1405; plebanus de Bohnya, Bochnya 1465; poss. Boyhnya 1491.

[48] Murko 38: «... slav. baňa, rum. baie, mágy. banya ... auffällig ist baňa in der Bedeutung Bergwerk, Salzwerk, Saline bei den Slowaken, Cechen, Polen, Kleinrussen, Magyaren, Rumänen und in alter Zeit auch bei Bulgaren und Serben...« što je nastalo, kako on izvodi, po tehnici nadsvođenog kopa.

[49] Pleiner 270 et pas.

[50] Graf 30: Tacit pleme Cotini navodi kao izrazite rudare u kraju na lijevoj strani Dunava. - V. i Hubert I, 191 i II, 141.

[51] Pleiner 132, 194 et pas. - Barb A., Randbemerkungen zur burgenlandischen Sieglungs- und Volkskunde. BH VI, 1937, III Romanische Siedlungsreste in Siidungarn, 29, bilj. 45: >-Es ist mehr als ein Zufall das wir hier (se. u južnom Gradišću) wieder (...) auf Bergwerkbetriebe stossen. Es scheint, dass gerade im Bergwerkwesen die romanischen Reste eine wichtige Kontinuitätsrolle spielen.,.« Autor u svojoj građi nalazi samo romansku i germansku starinu pa previđa da se zapravo radi o noričkokeltskom predromanističkom elementu u tim rudarskim naseljima, kojih se kontinuirano produživanje preslojuje kasnijim jezičnim snperstratima.

[53] Hubert II, 70: »Cucullae, Küchel la ville de capuchons«.

[63] Holder II. 1183 s. v. »Cuculla pl. Cucullae... O(rtsname) 1) in Noricum castellum, j(etzt) Kuchl (Georgenberg) im Saîzachtale bei Salzburg ...«

" Mautner K. - Geramb V., Steirisches Trachtenbuch I, Graz, 1932, 86, 159 i d. - Egger R., Genius cucullatus. RAFCh I, 160 i d. - Noll R., Telee-Phoros - Genius cocullatus. BEK II, 84 i d. - De Vries 170 i 171.

[M] Graf 28 i 73.

" Ibid. H7 i 118.

istočne Alpe. To je dakle ono vrijeme kad je staro ime naroda Boji prihvaćeno u slavenske jezike, jer je već za karolinške kolonizacije u pobrđu istočnih Alpa prisutan ofanzivni bajuvarski elemenat.[57]

Još jedna opaska uz tumačenje imena *Heanzen*. Ako se danas u etnogenetskom tumačenju ne možemo služiti rezultatima antropologije zbog veoma složene problematike i neustaljenosti u naučnim kriterijima ove discipline, ipak za određivanje porijekla grupe *Hinci-Heanzen* nije bez značenja pogled do kojeg je došao Lebzelter na osnovu svojih istraživanja u Gradišću.[58] Svoja opažanja o noričko-keltskom tipu naseljenja u Heanzenlandu Lebzelter povezuje s frankobajuvarskom kolonizacijom B kojom je ovaj kraj potpao u njemačko jezično područje.[59] Ali i pored tog dobro vidnog useljavanja koje je proticalo uporedo s franačkim misionarskim akcijama i koje je dalo konačnu jezičnu i etničku sliku ovoj zemlji, Lebzelterov noričko-keltski tip može svoje porijeklo imati samo u onoj populaciji koja je tu u glavnini sesilnoga naseljenja urasla u slavensko, a kasnije i u bavarsko preslojavanje i kojeg se staro ime sačuvalo u slavenskom i u njemačkom jeziku ove zemlje. Kasnije ni provala Mađara ni sve oscilacije političke vlasti u arpadovsko vrijeme nisu više davale mogućnosti da bi ime iz osnove *bohn moglo ući u ovaj narod i u ovu zemlju.

Sve to govori za to da su nosioci oba imena Bohenci i Heanzen ostatak onog etničkog i populacionog supstrata koji svoje daleko porijeklo ima u prethistorijskom keltskom naseljenju istočnog alpskog pobrđa. To se potvrđuje i sa životnom slikom i *s* materijalnim priborom održanim na širem području alpske i karpatske podgorine.

Analogno ovim jezičnim ostacima ime naroda Boji zaostalo je i u staroj Galiji, u onom kraju gdje su se sačuvali tragovi ovoga velikoga keltskog naroda iz vremena kad je glavnina prešla Alpe i nastanila se u nizinama rijeke Pada u sjevernoj Italiji. Još se u srednjem vijeku staro plemensko središte zvalo Boicum, koje se ime staložilo u nazivu kraja *Pays de la Teste de Buch* u pokrajini Landes kraj Bordeaux-a,[60]

[57] Kos M., Kolonizacija i germanizacija Slovenske zemlje. PO HZ IV, 1-4, 1951, 14 id.

[58] Lebzelter 342: »Der Heanzenschlag in dem die norisch-keltische Rasse besonders hervortritt und dem wir im Böhmerwald, **in** Niederbayern und **in** österreichischen Alpenvorland begegnen. Er besetzt das eigentliche Heanzenland, den nördlichen Teil des südburgenländischen Hügellandes und die Pinkaebene soweit sie deutsch ist.« Upravo u ovim oblastima, koje Lebzelter navodi za potvrdu svoje teze da noričko-keltski tip Heanzenlanda potiče iz karolinške kolonizacije i da su to sve ijsüdbayerische Kolonisten«, nalazimo potvrdu za stari etnički supstrat jer su ove tri zemlje (Češka Šuma, Bavarska, Norik) bile područje Boja i u sve tri staložilo se ime ovog naroda. Za naseljenje u dolini rijeke Pinke lijeve pritoke Rabe, Lehzelter opaža str. 335: ». .. darf wohl angenommen werden, dass sich wenigstens im Pinkatale und vielleicht auch am Westufer des Sees (se. Nežidersko jezero) Bevölkcrungsrcste aus der Römerzeit erhalten haben«.

[89] Brunner O., Geschichte des Deutschtums in Westungarn. Handwörterbuch des Grenz- und Auslandsdeutschtums.

[60] Holder I, 471 locira prema Apianu Boios . . . Burdigalam »sw. von Bordeaux jetzt Saint-Vincent- de la Teste-de Buch, dép. Gironde« - » ... die alte hanptstadt **des** pays-de-Buch aus spätlat. Boicum . .. Burdigalam ...« - »... Bois (la Teste de Buch, les Byeyes ...) i 462 s. n. Boiates.

a i u imenu lokaliteta *Les Byeys* u istom kraju,[81] dok se u današnjoj pokrajini Nivernais nalazi mjesto *Bouhy,* prema Holderu istog porijekla[62] a da ne ulazimo u nabrajanje daljnjih složenica i likova izvedenih 'iz imena ovoga naroda.[63]

Ostaje da se i filološki opravda veza između imena Boii, Boji i Tacitovog Boihaemis jedne strane i s druge, imena Bohenci-Hincis nazjvom za karakterističnu zagorsku posudu zvanu *bonja.* U razdoblju od četiri stoljeća kad je za romanizacije gotovo nestalo starih jezičnih idioma, govorni relikti mogli su zadobiti romanski lik pa je tako iz nepoznatoga nam naziva sa starom osnovom *bohn inoglo nastati^ *6oftroa, odnosno **bonia}bonja.* Kasnije u dodiru sa slavenskom riječju *banja,* mogla su se ukrstiti oba izgovora jer je i tako sadržaj obje riječi bio bliz po službi obiju posuda kao spremnica za hranu. Naziv za onaj masivni zemljani sud u kojem se kiseli ostava i sprema rastopljeno salo, to je *banja, banka* lako je mogao preći na amfori sličnu posudu tanke stijenke, premda je uža služba obiju posuda ostala uvijek strogo određena.

Analognim putem možda je i arhaični predmet, kao što je to već spomenuta košara pletena od trave ili ražene slame, zadobio svoj današnji zagorski naziv *tűnjek* (črt. 2 i 3). U svojoj na široko zasnovanoj obradbi

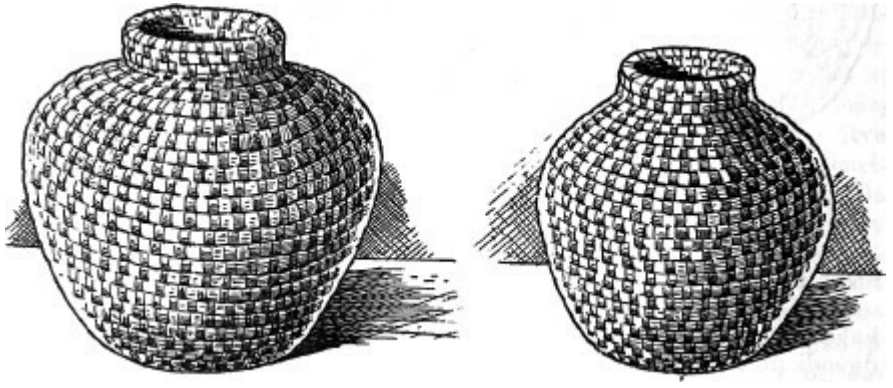

Crt. 2 Pletene košare iz Kumrovca u posjedu Etnografskog muzeja u Zagrebu, visina desnog predmeta 32,5 cm

mješine i drvenog suda, Hubschmid iscrpno daje razvoj onoga predmeta «oji se u kasnolatinskim izvorima javlja kao *tonna,* dok u jednom Alkuinovom tekstu glasi turana, kako ulazi i u staro-visokonjemački, dok je u daljnjem razvoju njemačkog jezika nastalo današnje Tonne.[64] To je drveni sud, otvoren ili zatvoren, sastavljen od dužica kako su to Rimljani

£ Ibid. 1. c.

" Ibid. 465 prema Strabonu: »Seit ende des j. 58. a. Chr. an der grenze der «ST^eduorum in heutigem Nivernois, im Bouhy.«

1474) i dT Holder L s_ "' Boiue (427)' Boio-duro (473), Boio marus, Boiorix

" Hubschmid 28 id.

upoznali od galskih drvodjelaca poznatih po njihovim proizvodima, od kojih je tonna-bačva naveliko služila u zemlji i za izvoz. Sa značenjem *bačva za vino* ova je riječ zadobila široko prostiranje, preuzela je i službu mjere za težinu, a i riječ *tunel* istog je postanja.[65] Kasnolatinski lik *tonna* Holder izvodi iz keltskog *tunna i* pridaje mu prvotno značenje *Haut, Oberfläche,*[66] a Hubschmid ostavlja otvorenim pitanje na kakav se predmet prvotno mogao odnositi galski naziv.[67] Možda je to isprva bio

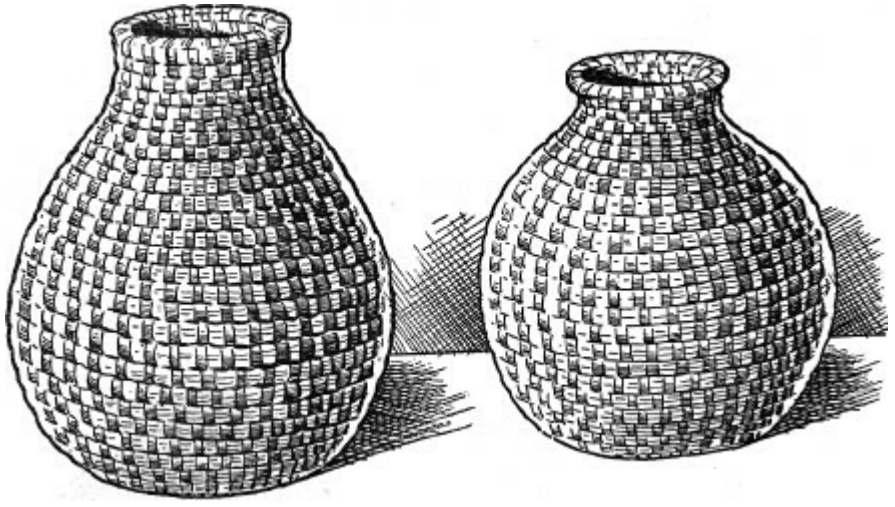

Crt. 3 Pletene košare iz Kumrovca u posjedu Etnografskog muzeja u Zagrebu, visina desnog predmeta 45 **cm**

naziv za mješinu, ali po mnogim ostacima u govorima zapadne Evrope moglo bi se izvesti da je to bio naziv za spremnicu od kore, luba, onako kako takvu *lubaru* dobro poznamo iz naše etnografske građe. Ovo nas dovodi do blizog značenja laganih spremnica od drugog materijala, a to može biti košara ispletena od šiblja, trave ili slame, košara spremnica za različite plodove, perje ili sjemenje. Po tome bi naš naziv *tűnjek* mogao biti bliži prvotnoj službi osnovne riječi, nego njezina kasnija služba sužena na viši ergološki oblik drvenog suda izdjelanog od dužica. Time bi se moglo isključiti eventualno posredovanje staro-visokonjemačkog *tunna,* koje ima uvijek samo značenje vinske bačve, to više što kako Hubschmid donosi južnonjemački govori riječ *tunna* uopće ne poznaju.[68]

« Ibid. 30.

[68] Holder II. 1992: »tunna-haut, oberflache. . . . Nach Macbam vielleicht gpätlatein. tunna (tonne, frz. tonne, tonneau, nach Kluge erst nach 700 in's hd. gedrungen, ahd. tunna .. .« Upor. i Hubert II, 316 i bilj. 7. Da je ova riječ u Zagorju ušla tek posredstvom kasnolatinskog odnosno njemačkog, ne bi se odnosila na košaru spremnicu, nego bi kao u franc, i njem. morala označavati drveni sud, bačvu.

[67] Hubschmid 29.

[48] Ibid. I. c.

Keltsko naseljenje kontinuirano se nastavlja n zapadnoj Panoniji i u onoj naseobenoj strukturi koja tu nastaje u doba rimskog vladanja ovom zemljom. U složenoj slici panonskoga stanovništva kako nam je ma da nepotpuno donose antički izvori, u posljednjim stoljećima na prelazu u našu eru, daleko više doznajemo o stanovništvu koje antički posmatraoci ubrajaju u keltsku skupinu nego o svim ostalim narodima i etničkim grupacijama.[69] Malo šta čujemo čak i o onim plemenima koja nastoje da štěknu prevlast nad svojim područnim pa i nad susjednim žiteljstvom, kako su to npr. Breuci neko vrijeme preuzeli gotovo vodeću ulogu u Posavju. Ali nakon pacifikacije ilirskog ustanka, mi ne čujemo više za narod Breuka, [70] i ako se taj naziv javlja i dalje kao lično ime pojedinaca,[71] što govori za to da se i pored genocidnih mjera rimske pacifikacije, u što ide i masovno unovačenje,[72] tradicija o etničkoj pripadnosti nije do kraja ugasila. Drugačije je s keltskim naseljenjem u zapadnom dijelu Podunavlja. Na prostoru od Alpa do Dunava vodeća uloga keltskih Boja ostaje zamjetna i tada, kad se u toku 2. stolj. nekad prostrana narodna zajednica Civitas Boiorum sve više sužavala i kad su se na kraju ostaci ovog peregrinog područja stopili u teritoriju svemoćnog rimskog sistema provincija.[73] Ipak Boji ostaju i dalje na toj zemlji, čvršće i u izvorima vidnije nego mnoga druga panonska plemena. Ovaj je narod rano ušao u nove odnose romanizacije, u kojem procesu aristokracija Boja prihvaća za se prednost i time zadaje odlučan pravac daljnjem društvenom razvoju u ovom dijelu Panonije. Upravo po tomu što su u rimskom sistemu latifundija predstavnici Boja znali zauzeti položaj velikih posjednika,[74] uspio je ovaj elitni sloj panonskog stanovništva održati vlastitu, ako i ne jezičnu ni društvenu, a ono latentno potencijalnu etničku pripadnost keltskom populacionom supstratu. I pojavu da se romanizacija u ovim krajevima zaustavila već pri kraju 1. stolj., Mócsy tumači tako što se vodeći sloj Boja snažno uključio u ekonomski procvat ove zemlje.[75] Tako je pod tim ekonomski stabilnim gornjim društvenim slojem i nadalje na toj zemlji moglo produžiti svoj opstanak domaće stanovništvo i to svagdje tamo gdje nisu izvršene veće preseobe ni dedukcije. Zato Mócsy dalje s pravom ukazuje na to kako na većini panonskih latifundija, a osobito u kraju oko Blatnog jezera nema dopremljenih robova, a pogotovo to nisu koloni krema ranijem rimskom sistemu naseljavanja latinskog elementa, nego je radna snaga na tim ima-

** Mócsy pas.

[70] Ibid. 109.

[71] Ibid. 75. i 128.

[72] Ibid. I. c. Na početku 1. stolj. n. e. iz tog je plemena unovačeno najmanje osam kohorata.

[73] Ibid. 49.

[74] Ibid. 47 i d.

[75] Ibid. 43 i 124: »Im inneren Teil der Provinz, in erster Linie in der Plattenseegegend, wo der Romanismus früh erschien, war der Grund der Stockung der Romanisation eben das Entstehen der Grossgrundbesitze, demzufolge die Ansiedlung neuer romanisierter Elemente und die regeren Handelsbeziehungen aufhörten«.

njima ostala pretežno domaća.[76] To je onaj niži, upravo najniži društveni sloj domaćih podložnika kolona i robova iz istog ili srodnog plemena, u kojem se krije intenzivno naseljenje neimenovanog indigenog poljodjeljskog puka. Iz te sredine, kasnije u srednjem vijeku pojavit će se domaća mjesna i rodovska imena. Već u 2. stolj. n. e. s tih se zapadnopanonskih posjeda počinje izvoziti žito čime prestaje raniji italski uvoz žita u Panoniju,[77] a to je siguran znak da je ova zemlja već tada postigla visok domet u agrarnoj proizvodnji. Za naše je daljnje izlaganje odlučno da se u tom zbivanju može utvrditi kako u novim agrarnim odnosima u Gornjoj Panoniji kao sesilna poljodjelska radna snaga u najširem smislu sudjeluje domaći živalj.

U katastrofi seobe naroda provincije na Dunavu naglo propadaju, kako to doznajemo i iz opisa što ga u 4. stolj. daje o prilikama u Panoniji sv. Jeronim kad govori o tom kako su tu ponovno prevladale Sume i pustoš umjesto negdašnjih cvjetnih naselja. Ipak pojava da u ranom stabiliziranju novih etničkih tvorba nakon seobe naroda zapadni dijelovi Panonske nizine ubrzo postaju poprište intenzivnog historijskog razvoja, mora da je u posljedničnoj vezi s onim ranijim visokim dostignućem u životu ove zemlje. Ne može biti tek slučaj da su se upravo ovdje formirale rane slavenske državne tvorbe s relativno kompaktnim iiaseljenjem. Pozornica ovih kasnijih događaja predstavlja teren s obilatim arheološkim nalazima iz prelomnih stoljeća naše ere pa sve do seobe naroda. Mora da se ekonomski i kulturni kontinuitet tu mogao održati i nakon pustošenja za seobe naroda. Nakon sloma avarske države život se najprije počeo obnavljati upravo u zapadnom dijelu Podunavlja, gdje je tradicija sesilnog poljodjelstva bila najjača i gdje se bar donekle očuvala stalnost naselja i pored svih etničkih i populacionih promjena i pomicanja. Razdoblje u kojem su se ove zemlje izdigle na agrarnoj osnovi s pretežno keltskom populacijom, zračilo je s postignutim vrednotama i nakon kataklizme u seobi naroda, to više što su te vrednote stekle kulturno uporište u romanizaciji ovih krajeva.

Pojavu da se u nekadašnjim rimskim provincijama životna slika u mnogome zadržava u supstratu i da se nakon seobe naroda produžuje u srednji vijek pa tako u novim etničkim i društvenim tvorbama mnogi oblici iz usvojene baštine u srednjem vijeku ulaze u vidno polje historije, usvojila je tek moderna historiografija.[78] Zato savremeni istraživački napori pitanja iz svog užeg radnog područja uključuju u širi raspon

[76] Ibid. 42: »Obwohl die Forschung diesbezüglich mangelhaft ist, können wir die eingeborene Einwohnerschaft auch im Fundmaterial fassen... Die Einwohnerschaft mochte gröstenteils unter den Verhältnissen der La-Tene-Kultur gelebt haben: typisch ist das kleine Gefäss La-Tene-Typs mit der Innschrift da biber(e) ... Es gab . .. Siedlungen von Eingeborenen .. . Auf den Innschriften erscheinen sie nicht, da sie keinen höheren Grad der Romanisierung erreichten. Infolge der Veteranendeduktionen wurden sie vollständig in den Hintergrund gedrängt. Ob sie als Kleinbauer in ihrem Besitze verbleiben konnten oder auf Grundstücken der Neuansidler gearbeitet haben, wissen wir vorläufig nicht.«

" Ibid. 104.

[78] Block pas., s odnosnom literaturom. - Kenner 593.

na prelazu iz kasne antike u rani srednji vijek.[79] Posebno je za naše uže promatranje Vinski s arheološkog stanovišta upozorio na to kako u ranom srednjem vijeku postoji dosljedna zakonitost po kojoj stabilna indigena populacija uraštava u slavensko naseljenje kao prenosilac ranije stečenih dobara.[80] On naglašava koliko je moćno prisustvo »autohtonog etničkog elementa na širem području bivših rimskih provincija do u 7. slolj.« i zaključuje da »taj autohtoni živalj predstavlja de facto etnički substrat u odnosu na slavenski superstrat, jer je dočekao u vrijeme avarskih prodora dolazak Slavena, sa njima se izmiješao i predao im niz značajki kasnoantičke kulturne baštine.«[81]

Jedna od tih tekovina antičke kulture koja je u vrijeme kad su Slaveni naseljavali ovu zemlju već duboko urasla u život panonskoga prigorja, svakako je uzgoj i korištenje vinove loze.

Osim hljebnih žita, kultura vinove loze na obodu Panonskog basena dosegla je u podgorini šumovitih Karpata svoju sjevernu granicu u ovoj zoni. Poznato je kako je pored želje za etruščanskim bogatstvom i zlatom jedan od poticaja koji su pomakli seobu keltskih naroda na jug preko Alpa bila težnja da dođu do južnih proizvoda, u prvom redu do vina, do svog omiljenog pića što su ga ranije italski trgovci dovozili u Galiju uz skupu cijenu.[82] Vino je jedan od onih artikala što ih italska trgovina donosi u Panoniju još i prije nego što je Rim ovamo navrnuo svoje strateške smjernice.[83] S dolaskom Rimljana vinova loza postepeno se udomaćila na brdovitom prigorju na rubu Panonskog basena pa je domaće stanovništvo postalo nosilac ove kulture.

U životnoj slici keltskih naroda kako je donose antički autori, vino zauzimlje posebno mjesto.[84] Ma da u pradavnim kultovima, osobito u kultu Dioniza-Bakha, vinova loza ima važnu ulogu među simbolima životnih užitaka, ipak su u tom krugu trs i vino ostali ravnopravni s ostalim atributima plodnosti. Drugačiji, znatno određeniji sadržaj ima vino kod galskih naroda, a to ostaje karakteristično u pučkoj predaji, koja iz keltskog naslijeđa produžuje ovu specifičnu kulturnu crtu do u kasno potomstvo. Znatna razlika u postupku s vinom kako još i sad postoji između mediteranskih zemalja i ostale zapadne i srednje Evrope proističe upravo iz drugačijeg shvaćanja vina kao pića. između antičkih naroda i Kelta. U cijelom se antičkom svijetu vino troši umjereno i srna-

[79] Egger R. radovi do sad skupljeni u BEK I, II i III radovi arheološko-historij-

[80] centra u Klagenfurtn-Celovcu u Carinthia, RAFCh i dr.

Vinski Z., Kasnoantička baština u grobovima ranoga srednjega vijeka kao činjenica i problem. PO iz M VI KJA 1963, 101 i 115.

[81] Ibid. 110.

[82] Hubert II. 14.: »Dans touš les čas c' est la richesse de l'Italie, ce sönt les j ?*,[ts]; [ce sont les] figucs. e' est le vin qui attirent les Barbares de leur contrées deshcritées.« - Moreau 32.: >-Was sie (se. Kelten) nach dem Süden lockte, waren die rlüchte des Landes und vor allem der Wein, so wie das etruskische Gold.«

™ Mócsy 95. - Kenner 568 i 569.

Hubert II, 113, i 330: »... l' ivresse était un de vices de Celtes...«.- Ken[n]er 1. c.: »...die Leidenschaft der Kelten für den importierten Wein. Zu nächst • • • ein Privileg der Vornehmen... die ihn ungemischt - für den Südländer ein schwerer Verstoss gegen die gute Sitte, - ohne Masshalten tranken . .. Später trank ihn auch das Volk . . .« pozivajući se na Amijana Marceliua.

tra se sastavnim dijelom ishrane, a kako se hrana sastoji najviše od ovčjeg mesa, ribe, sira i masline, to je vino u umjerenoj količini potreban dodatak u ishrani ove vrsti. U svakodnevnoj upotrebi čovjek antike vino redovno miješa *s* vodom, pa se abusus od te navike javlja tek u degradiranoj društvenosti kasnoga carstva. Osim u iznimnim zgodama u bakanalijama i saturnalijama, a i to samo za određeni krug, vino je antičkom čovjeku korisno piće, koje se pije s mjerom kako je to uostalom još i danas redovno u mediteranskim zemljama pa i u našem Primorju. Suprotno od takvog postupka s vinom poznato je da su galski narodi neumjereno uživali u vinu, onako kako se to javlja kasnije u Srednjem vijeku u čitavoj srednjoj i zapadnoj Evropi povremeno, da zatim ponovno u barokno doba izbije u kolektivnim ekscesima. U mnogome i danas još pretjerano ispijanje vina postoji u ovim istim krajevima. Medijevalno naziranje da je vino izvor životne snage i euforično raspoloženje izazvano s uživanjem čistog vina stare loze, što današnje pokoljenje više ni ne pozna, mora da svoj pradavni izvor ima upravo u onakvoj potrebi za vinom kako je to ispoljuju keltski narodi. Naziranje da se vino s vodom kvari kako je to još i sad prošireno u srednjoj Evropi i u Francuskoj, a i kod nas u našim sjevernim krajevima, mora da je povezano s dubokom agrafičnom tradicijom koja svoj korijen ima u ritualnom postupku s vinom kao s životnim napitkom. Koliko je u našem Prigorju ovakav nazor o vinu usađen u pučko shvaćanje, svjedoči o tom i predaja o vinu kako je zabilježena u Zelini nedaleko Zagreba. Po tom nazoru legendarno je vino magijski izvor snage i zdravlja, sreće i dobitka za čovjeka zadovoljnog sa svojim životom.[85]

Sve do danas, u sjevernoj Hrvatskoj, u vinorodnom Prigorju i Hrvatskom Zagorju vino prati čovjeka od najranijeg djetinjstva do kasne starosti, kao hrana, okrepa i lijek.[86] U tom se kraju jedva danas iskorijenjuje teška navika da se već dojenče poji s vinom, a i školskom djetetu daje se vino za jačanje pa je to djeci donedavna bio gotovo glavni obrok hrane i jedini jutarnji zalogaj. Ovo se može razumjeti samo ako se upozna korijen one tradicije po kojoj je vino izvor životne snage. To se vjerovanje u mnogome još ogleda u običajima koji su u Srednjoj Evropi povezani uz vino. Svršetak poljodjelske godine sa žetvom i berbom, odnosno početak slijedeće nove godine pada u doba kad mlado vino dozrijeva, pa i danas praznik sv. Martina označuje taj stari poganski da-

[85] Daničić Lj., Küche, Herd und Küchengeräte. AK X, 115, i d.; Wein als Zaubermittel. - ».. . Von Frl. Herta und Mirka von Šoštarić aus Sv. Ivan Zelina ... ihre Grossmutter erzählte wie sich ihr Vater Kazimir Zaječ, ein Chrowot von echten Schrott und Korn mit seinen drei Freunden Bartol Lanović aus Biškupec und Blažek und Jantolek aus Pisarjevo bemühten um solchen uralten Wein zu finden.« — Išli su noću na ruševine grada Zeline. Kopali su devet dana u onom pravcu (na jz. strani grada) kako im je plamen njihovih dviju debelih svijeća, posvećenih na Blagovijest, pokazivao. Nakon kopanja dva put po devet dana našli su duboko u nekom rovn »Wien und Weinstein, birsa. Dieser Wein und der Veinstein brachte ihnen Glück, sie wurden reiche Leute dadurch« ali su to držali kao tajnu, tek na samrti povjerio je Zajec to svom sinu, a umro je sa 112 godina. »Der Wein erhielt seine Mannskraft bis ins hohe Alter, er verkaufte ihn aber heimlich weit und breit.«

[86] Urbani M., Naše vino. Zagreb 1937.

turn koji potiče iz^keltskog kruga. Sv. Martin kao franački zaštitnik zamijenio je nekadašnje božanstvo jesenske berbe,[87] u prvom redu nepoznati kultni lik personifikacije vinskog trsa. Predaju o tom kršćanstvo je usvojilo u ranom srednjem vijeku od domaćeg puka u zapadnoj Evropi, a Franci i ostali germanski narodi preuzeli su posredničku ulogu između nove epohe s kojom je nadolazilo kršćanstvo i onih tradicija koje su se produživale iz pradavnog keltskog naslijeđa. Kult sv. Martina za franačkog je misionarstva u Panoniji nadošao na plodno tlo već po tom što je biskup Martin, misionar i utemeljitelj opatije u Tours-u u 4. stolj. n.e. po legendi i sam rođen u ovom kraju pa je lako postao zaštitnikom ove zemlje i njenog naroda. Kako je Panonija zemlja vinograda kao i Galija u svom najvećem dijelu, to je ličnost askete i misionara prerasla svoj prvotni okvir i postala zaštitnikom najvažnije djelatnosti vinogradarskog puka.[88] Već je u Galiji svetkovanje ovog galsko-franačkog predstavnika ušlo u drevni poljodjelski kalendar i saživilo se sa starim običajima uz svršetak jesenskih poslova i berbu. U tim običajima uz ritual s mladim vinom stalno mjesto ima i obilato gošćenje s mladom guskom kao glavnom pečenkom. Ostatak obrednog značenja guske kao žrtvene životinje zadržao se i u našem kajkavskom Prigorju. Kao što je u srednjoj Evropi na Martinje obvezatna guskina pečenka od koje grudna kost služi za gatanje,[89] tako T. Mikloušič donosi taj običaj koji je još i sad poznat u Hrvatskom Zagorju.[90]

[87] Hubert II, 305 i 306. - Bächtold - Stäublill, 191, - Gugitz, Das Jahr II, 178 — 186 opsežan krug običaja vezanih uz Martinje kao i svršetak agrarne godine izvodi iz starogermanskog blagdana žetve i berbe. - Tako i Kotník F., Ulartinov nasad. ČZN XXIV, 1-2 1929, 97 svetkovanje sv. Martina izvodi iz Wodanova kulta. O Martinju kao blagdanu stočara i pastira u Gradišću v. i Schmidt L., Die Martinisegen der burgenländischen Hirten. BH XVII, 1955, II i d.

[88] Schnürer 205. - Rodno mjesto sv. Martina svojataju dva današnja mjesta u Transdanubiji, gdje se pod imenom Sabaria krije ili današnji Szombathely ili lokalitet Sabaria Sicca na mjestu ili bar u blizini bedediktinskog samostana Pannonhalma. Već u vrijeme utemeljenja današnje nađopatije i posvećenja bazilike sv. Martina g. 1001, ovo jako crkveno središte usvojilo je tradiciju imena I annonia iz slavenskih odnosa prije dolaska Mađara u ovu zemlju. Za to govore oba mjesna imena: 1. ime naselja Györszentmárton, negdašnji suburbij nađopatije i 2. samo ime nađopatije koje svjedoči da *su* na ovom ključnom položaju Arpadovići zatekli živim ime Panonija. Pannonhalma = Mons Pannóniáé već u uternelјnoj ispravi Stjepana I. Na ovim usmeno dobivenim podacima zahvaljujem najboljem poznavaocu lokalne historije u Pannonhalmi, dru prof Gézi Karsai-u, O. S. B. - O postojanosti tradicije imena Pannónia u kompaktnom slavenskom naseljenju ove zemlje pred dolaskom Mađara govori i naslov Melodija kojeg papa posvećuje na »EnHCKOVTIbCTBO «t riAHOHHH«; Griveć F., - Tomšič F.. Konstantin i Metodije Sohmjani. «vori. Radovi Staroslavenskog instituta 4, Zagreb 1960. 158, 288 i bilj. 29 et pas " O kontinuiranom postojanju slovenskog inkolata u kraju sjeverno od Blatnog jezera govori podatak kojeg 1829. donosi Katančić u svojim komentarima o Plinijevoj lanoniji, kad navodi kako je pobrđe Bakony ranije: »veteribus incolis Verhunyak dictus est«. Navodim prema Graf 26, koji ovaj Katančićev naziv izvodi iz Plinijenog Hercuaniates, međutim očito je to *verhovnjak,* kajkavski oblik našeg današnjeg *vrhovac,* stanovnik *Vrhovine,* kako mora da je slavensko žiteljstvo nazivalo ovaj šumski brdoviti predjel u opreci prema okolnom nizozemlju.

' Erich - Beil1 231 s. v. Gans. - Hoops R. L. 2 s. v. Gans 112 § 5 i § 8.

"Mikloushich Th., Ztoletni kalendar. Zagreb 1819, 104: »Na Martinve na pechene gnzke oglobani kobili kuliko je bélé közti tuliko sznéga, kuliko herdyave luJiko oštre zime kase.«

Već u antičko doba bilo je poznato kako se Kelti vole silno opijati i kako prekomjerno uživaju u gozbama. Ma da bi se mnogo od tog našlo kod svih naroda koji su se u primitivnim društvenim odnosima domogli obilja, kako je to bilo upravo kod Kelta, gdje su bila poznata njihova bogata žitorodna polja,[91] ovaj specifični nazor uključuje gostoprimstvo i ritual uz gozbu i uz religiozne obaveze u koje pripada i prekomjerno ispijanje vina. I kod nas su se upravo u Prigorju i Hrvatskom Zagorju sačuvali takvi običaji, koji su kasnije, osviješteni u situaciji kasnog feudalnog društva postali društvena obaveza po kojoj se prema starinskim običajima i ritualnim zdravicama usvaja posebno društveno značenje gostoprimstva i kolektivnog pijančevanja. Tako je i zagorski *bilikum,* ma da po nazivu svježa njemačka pozajmica,[92] u svom najboljem izdanju s tri vrča očuvao daleku magičnu predodžbu onih različitih triplika koji svoj izvor imaju u keltskom religioznom naziranju. Očito je trostruko ime *Čeh-Leh-Meh* kako danas služi za bilikum, slavenska jezična zamjena za onu ritualnu asonancu koja je nekad sadržavala formulu keltske triade.[93] Usput samo da spomenemo kako su upravo ovakvi vinorodni krajevi u srednjoj Evropi pa i kod nas obilovali anakreonskim popijevkama o vinu i euforiji što je vino donosi čovjeku. U čitavom panonskom rubnom prigorju pa i u našim krajevima, vinogradarstvo je od svojih početaka sve do danas ostalo povezano s društvenim zbivanjem ovog naroda kao jedna od izuzetno važnih djelatnosti.[94]

U tom zbivanju današnja etnička grupa Bezjaka ima svoje određeno mjesto kao narod vinogradara, voćara i kao nosilac ovih specifičnih tradicija. U to nas uvodi i ono značenje riječi *bezjača* kako smo našli kod Pleteršnika. Po njem u jeziku štajerskih Slovenaca *bezjača* znači *vincilirka,* dakle žena vincilira za koje zvanje međutim Pleteršnik nema muškog oblika od ove iste riječi. No u našem prigorskom vinogorju ne postoji žensko zanimanje vincilirke, jer je vinograd, osim težačkih poslova ukopavanja i trganja za berbe, isključivo briga i posao ili muških članova^obitelji ili najamnika. Mora dakle da se izgubila prvotna služba ove riječi po kojoj je u štajerskom vinogorju riječ *bezjak* imala sinonimno značenje za stanovnika prigorja i za vinogradara u užem smislu, pa je u sekundarnoj upotrebi zaostala samo kao naziv za žensko čeljade. Poznato je da slavenski jezici nemaju vlastitih naziva za poslove oko vinove loze i vina.[95] I naziv *pudar* tek je kasnije stekao uže značenje čuvara vinograda u zrenju, jer prvotno pudar je čuvar poljskih usjeva uglavnom od ptica,[96] a tek kasnije u suprotnosti s novom službom ove riječi, riječ *poljar* preuzima širu službu čuvara usjeva uopće. Po tom je razumljivo da je u slavenske govore u vinorodnom prigorju riječ *bezjak-bezjača* mogla ući kao naziv za starinačko stanovništvo krajeva s ovom specifičnom kulturom.

I u ostalim značenjima iz Štajerske, kako to donosi Pleteršnik riječ *bezjača* pokazuje arhaičan sadržaj. To je u prvom redu neka *hrvatska svirala.* Tu bi se možda moglo pomišljati na onu vrst svirale koja je do nedavna postojala upravo na području imena Bezjak od Dolenjskog do srednje Štajerske, a za koju čini se nema primarnog slavenskog naziva.[97] Kontinuirano prostirarije ovog glazbala u njegovu posljednjem postojanju utvrdila je Kumer u ovoj oblasti: srednja Štajerska, okolica Ptuja, Slovenske Gorice i istočni dio Dolenjskog, dok pojedini primjerci potiču iz ostale Štajerske, Dolenjskog, Prekomurja i s međe štajersko-koruške. U susjednim zemljama ovu sviralu poznaju Nijemci u austrijskoj Štajerskoj i Hrvati u dijelu kajkavskog područja.[98] Mišljenje da su svirale ove vrste koje su u posjedu Etnografskog muzeja u Zagrebu, a kojim je kao porijetlo označeno Hrvatsko Zagorje, naknadno uneseni u ovaj kraj iz susjedne Štajerske, autorica obrazlaže jedino s tim što ostali kajkavski krajevi u sjeverozapadnoj Hrvatskoj ne poznaju takve svirale.[99] Međutim, u oštrom razgraničenju zemalja na Sutli u slovensku i hrvatsku kajkavsku etnografsku oblast, onako kako se to očituje u današnjim nacionalnim odnosima, gubi se cjelovit pogled na rezidualne elemente negdašnjeg, ma da još samo u slabim tragovima osjetnog ranijeg jedinstvenog populacionog supstrata u ovom dijelu Donje Panonije. A upravo među te elemente bit će da pripada i naziv *bezjača* za neku sviralu.

Dalje Pleteršnik riječ *bezjača* tumači kao »die Bartaxt, die Schlichtaxt, das Bartbeil. .. ime za sekiro po kraju od kodér je prišla«, a taj kraj Pleteršniku je Hrvatsko Zagorje. U tom smislu sadržaj ove riječi Povezan je s drvodjelstvom, kako se obradba lijesa kao jedna od osnovnih djelatnosti održala do naših dana u čitavoj prelaznoj zoni od alpske karpatske podgorine do močvarnih lugova na velikim dunavskim pri-

" Hubert II, 74 - Moreau 73. - I za Slavene govore izvori da su bili veoma odani piću (Nieđerle Manuel II, 39), ali ukoliko je opojno piće služilo u obredima, to nije moglo biti vino koje Slaveni nisu sami proizvodili, a ni trošili bar ne u širokoj upotrebi.

[82] H E II, 541 s. v. bilikum. Klaić Krapinski Gradovi l - Upor. i legendu o tri grada u istom kraju ibid. 1. c. - Kirfel 169 i d. - O posudama s tri lica ili sastavljenim od tri antropomorfna lika: Grobne E., Die Koppel- Ring- und Tüllengefässe, ein Beitrag zur Typologie und Zweckgeschichte keramischer Formen. — Schriften der Bremer wissenschaftlichen Gesellschaft. Reihe D. VI. Bremen 1930. 36 i d. — O vrču s tri lica koji potiče iz nalaza na Gosposvetskom polju (u posjedu muzeja u Celovcu-Klagenfurtu) v. Spiess K., Marksteine der Volkskunst 99, t. 19. si. 58, koji ovaj predmet ubraja u pučki proizvod rimske provincijalne kulture. - O odnosu srednjovjekovne plastike i ranijeg tradicionalnog izraza u vezi s keltskom baštinom v. Kenner H., Das Dreikopfbeeken von Magdalensberg. BEK III, 11 – 28.

[83] Kirfel 132 i d. - De Vries 163 i d. Za tradicionalnu formulu staloženu u asonansi v. Lord A. B.: The Singer of tales, Camhrigđe, Mass. 1964. s odnosnom literaturom.

[M] Upor. i Lebzelter 339: Wir können annehmen dass sich, wie so häufig in weinbautreibenden Gegenden, ein Teil der Bevölkerung zusammen mit der wirtschaftlichen Tradition und dem Weinbau seil römischer Zeit dort erhalten hat.. .«

Niederle 1. c. - Skok P., Fremde Deklination in slawischen Fremdwörtern. ZSPh II, 1925 393, slavensku terlinologiju vina i preradbe vina izvodi iz romanskog jezičnog kruga.

" Rječnik JAZU XIÍ, 617 s. v. pudar i puditi.

Kumer slovenski nazivi: »orglice, pišole, piskulice. pištulice, trstike, trstenke.«

[M] Ibiđ. 264.

" Ibid. 265.

tokama. Bradva ili kako u Zagorju i Prigorju zove *širočka,* pripada u tradiciju latenskog kulturnog dobra.[100] No značajno mjesto u inventaru iz latenske epohe ima jedno od glavnih oruđa u obrađivanju vegetacije u vinogorju. To je posebni veliki nož poznat u Hrvatskom Zagorju i na Ptujskom Polju pod nazivom *vinjak, vi'jak,* kako se ponekad čuje u dolini Sutle (crt. 4). Belostenec pozna ovu riječ i tumači je kao »koszer, vinyak za obszehanye dřeva.«[101] U Zagorju takav isti nož nosi i naziv *živičnjak.* Zagorski *vinjak* po obliku i službi odgovara velikom kosijeru i to u kategoriji italskoga porijetla, jer nema sjekirice na hrptu svog zakrivljenog sječiva.[102] Naziv *vinjak* proizlazi iz službe ovog noža u ve-

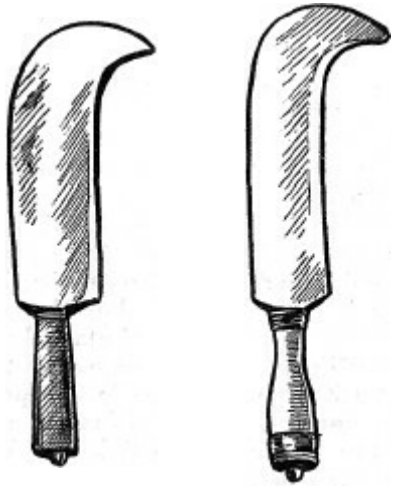

Crt. 4 Nož »vinjak« iz Hrvatskoga Zagorja u posjedu Etnografskog muzeja u Zagrebu, duga os desnog predmeta 36 cm.

getaciji vitikulture. Ipak koliko se moglo provjeriti ni najstariji ljudi u Zagorju ne pamte da je taj veliki nož služio za specijalan rad u obrezivanju vinograda. Prije nego što su sadašnje škare istisnule starinski način rezanja loze, za taj je izuzetni posao služio mali nož *koser, kosirić,* koji se u posljednjih osamdesetak godina u Zagorju sasvim izgubio. U oblastima s kulturom vina rezanje loze bio je oduvijek najvažniji posao u postizanju kvalitete uroda i vina. To je zahvat koji traži posebnu vještinu, iskustvo i poznavanje loze i čokota, kako je to poznato još iz antike.[103] Zbog tog je pravi vinogradarski nož, mali kosijer u srednjem vijeku postao simbol vinogradarstva pa i znak cehovske organizacije vinara.[104] Zagorski vinjak međutim i pored ovog svog imena ne može

[100] Niederle ŽS I, 542.

[101] Belostenec I, 551 s. v. falx 4 i 5; II, 567, s. v. vinyak.

[102] Haberlandt 105.

los Vincze Rebmesser, 62 - Dión 81: »Le probleme de l'orgine de la taille., vitém putare«. - »Le vigneron ... l'homme qui sait tailler la vigne«.

[104] Ibid. 1. c.: »La serpette, instrument de la taille ... le signe distinctii de son état. .. (već u Enejidi i kasnije, a i sad još u pokrajini Gailîac: la compagnie de la serpette«).

služiti za taj osjetljivi posao ni za ono oblikovanje čokota pomoću reza, kako se to nekad vršilo na staroj lozi.[105] Taj je teški nož određen za rez ili sječu udarom i to tako da se njime zamahuje snažno od sebe kako je to potrebno pri krčenju jakog korova, šikare i šiblja, a i kad se sijeku vrbove šibe ili mlado kolje za vinograd. Zato je sječivo na vinjaku uvijek brušeno za rez s lijeva na desno. Čišćenje korova, povijuša i divlje loze i slični teški poslovi potrebni su i u vinogradu, gdje su se neke vrsti stare loze uzgajale na niskom grmolikom čokotu. Takav se vinograd nije za vrijeme vegetacije okopavao nekoliko puta, kako se to sad radi, ali je ipak vinovu lozu stalno trebalo štititi od bujnog korova. Tako je taj teški nož jednako bio pri ruci vinogradaru pa je očito po toj službi dobio svoj kajkavski naziv. Osim za krčenje mlade šume i sitnogorice vinjak je služio i u kulturi vinove loze, kako su je južni Slaveni preuzeli od zatečenoga stanovništva. Pojavu da je taj nož u kajkavskom prigorju dobio ime *vinjak,* koji lik je po postanku pridjev od imenice *vinea,* moglo bi se protumačiti tako što se arhaična slavenska riječ *loza* od svog prvotnog značenja *gaj, mlada* šuma[106] prenijela na uži sadržaj riječi *vinea,* koja se riječ sudeći po nekim mjesnim imenima dugo zadržala u našim vinorodnim krajevima.[107]

U klasifikaciji vinogradarskog noža u Mađarskoj, I. Vincze, najbolji poznavalac starinske ampelokulture i njenog inventara u Pađunavlju,[108] određuje tipove malog zakrivljenog noža obiju vrsta, sa sjekiricom i bez nje, u prvom redu prema glavnoj službi takvog noža te mu je u tipološkom determiniranju odlučna funkcija pravog vinogradarskog kosijera malih dimenzija. Zato govoreći o dimenzijama i težini različitih noževa on razliku između konvencionalne veličine vinogradarskog kosijera i velikog teškog noža nalazi samo u raznolikosti zahvata oko loze, što ovisi o zadanim uslovima tla, položaja i klime, a i o onom ulogu i nastojanju, koje sam vinogradar stavlja u uzgoj loze i čokota prema svojim većim ili manjim sposobnostima i zahtjevima.[109] Pod sumarnim nazivom vinogradarski nož, kosijer, danas se u nauci u istu kategoriju svrstavaju obje vrste i mali nož, pravi vinogradarski kosijerić i veliki kosijer-vinjak-živičnjak. Ipak su to dva različita proizvodna sredstva pa je potrebno da ih razlikujemo u prvom redu po njihovoj osnovnoj službi. To na prvi pogled nije lako, jer je u dugom postojanju ovog pribora došlo do složenog ukrštavanja u službi, veličini, obliku i nazivu između pojedinih varijanata malog i velikog zakrivljenog noža, Tako npr. dok je opisani zagorski nož primio naziv *vinjak,* istim se imenom u hrvatskim selima preko Mure zove pravi vinogradarski kosijer, što je svakako

[105] Vincze Rebmesser 92 i d. - Bassermann - Jordan pas.

[108] Rječnik JAZU VI, 175 s. v. loza 7.

[107] Tako npr. Podvinje, selo na podnožju poznatih brodskih vinograda, zatim lokalitet Konacvine, danas groblje u Segetu kraj Trogira, koje ime je M. Barada našao u trogirskim spomenicima 13. stolj. kao »Finiš vineae«, o čemu me je za života usmeno obavijestio.

[108] Vincze Rebmesser 60-95.

[108] Ibid. 63.

faliže prvotnoj službi noža u vitikulturi.[110] Po službi bit će da je veliki kosijer u našim krajevima raniji od svih varijanata vinogradarskog korijerića, koji je prema Vincze-u u podunavsko vinogorje ušao sa zapada kao specijalan alat s podizanjem istančanih zahtjeva u vinarstvu.[111] Zato ćemo se u daljnjem zadržati na pitanju o porijetlu velikog poljodjelskog noža u koju vrst pripada zagorski vinjak.

U arheološkom materijalu iz Erdelja Pârvan je veliki zakrivljeni nož odredio kao poljoprivredni pribor iz Latena.[112] Kako takav nož brušen na lijevo doista ne odgovara pravom vinogradarskom kosijeru, to se Nägler protivi ovoj Parvanovoj postavci te ove erdeljske noževe određuje kao srednjovjekovno bojno oružje nazivajući ih srpastim mačevima.[113] U našim latenskim nalazima od 1. stolj. prije n.e. veliki zakrivljeni nož ima svoju stalnu ulogu kao bojno oružje.[114] Po svemu je takav udarni nož u varijantama, od kojih su neke veoma blize recentnom zagorskom vinjaku,[115] mogao služiti na oba načina, a kako kao alat poljodjelca u pravilu nije ušao u pogrebni pribor, kako se to desilo s ličnom imovinom ratnika, to je s arheološkog stanovišta služba ovog predmeta u prvom redu osvijetljena u funkciji bojnog, udarnog noža. Ipak ma da sa znatno manje predstavnika, ali na prostiranju na zapadnom rubu Panonske nizine, u latinskim i kasnije u rimskim nalazima zakrivljeni nož pravo je poljodjelsko oruđe.[116] U nalazima iz okoline Blatnog jezera prisutne su obje kategorije ovog pribora.[117] Dok je manji vinogradski kosijer previđen sjekiricom i po tom srodan galoromanskom priboru iz zapadne Evrope,[118] veći zakrivljeni nož predstavlja kariku u postojanju ove vrsti pribora od prvotnog bojnog noža do recentnih oblika, u kojima naš zagorski vinjak ima svoje određeno mjesto kao direktni potomak ovog arhaičnog oruđa. U srednjem vijeku takav veliki kosijer služi u čitavoj srednjoj Evropi.[119] Očuvanje ovog alata u našoj rezidualnoj oblasti govori za to da je taj poljodjelski pribor ponikao u onoj agrarnoj ekumeni koja je svoj ergološki procvat dosegla u krčenju prigorskih brda. Ali nož-vinjak nije služio toliko u rušenju velikih cerovih i kestenovih šuma koje su nekada kao prirodni pokrivač

[u]* Usmeno obavještenje o tom zahvaljujem drEdit Kereczenyi, direktoru muzeja u Nagy Kaniszi.

[111] Vincze Rebmesser 90, - Vincze Hist. Schlechten EH 179 i d.

[112] Pârvan 496 i 497, si. 337.

[113] Nägler T., Über die Sichelschwerter im Bruckentalmuseum, FVLK-AR VIII, l, 1965, 77-81.

[114] Gabrovec II. 256 - Pahič Keltske najdbe 283 i 296.

[115] Upor. Gabrovec I, t. 8 crt. 3 i 4j t. 10 crt. 9 - Pahič t. 8 crt. 5 (kosjerić) i t. 17. crt. 3 i 4.

[110] Vincze Rebmesser 86 i si. 22.

[117] Upor. veliki kosijer u Bakonjskom muzeju u Veszprému (Thomas E. - Szentléleky T., Führer durch die archäologischen Sammlungen des Bakonyei Museums in Veszprém, t. XVII); dok je kosjerić prikazan u prizoru berbe na freskama u rimskoj vili n mjestu Baláca (Thomas E., Baláca, Budapest 1964. XVIII t. LXV).

[119] Vincze Rebmesser 90 i d.

"• B«iiermann-Jord«n-Parvau496-497.

tvorile neprekinutu formaciju na prigorskom pobrđu, a od kojih su do danas zaostali samo osamljeni buketni šumarci, koliko u čišćenju terena od sitnogorice i u prirađivanju krčevine za sadnju loze, a to se dešavalo u drugom razdoblju otkako se prigorje na pobrđu Panonske nizine postepeno pretvaralo u vinogorje. Po svemu dakle, zagorski je vinjak rezidualni elemenat u agrarnoj slici ove prigorske zemlje u kojoj taj inventar jednako kao i prvo kulturno tlo potiču iz predslavenskog naslijeđa.

Tako smo s pomoću tog skromnog pribora i njegovih naziva ušli u svijet u komu je određeni etnički supstrat produživao tradicije vinogradarskog puka na alpsko-panonskom perifernom pobrđu. Da razmotrimo koje bi mjesto u tom svijetu mogli zauzimati Bezjaci kao ostatak jedne od tih vinogradarskih prigorskih populacija. Kako po svemu vidimo Bezjaci nisu Slovenci, jer u štajerskom slovenačkom idiomu skup opisanih riječi pripada narodu s ovu stranu Drave i Sutle, dakle narodu u Hrvatskom Zagorju.

Osim u dva etnička imena, Bobinei i Bezjaci, razlika između stanovništva jugoistočne Štajerske i Hrvatskoga Zagorja leži u još jednoj bitnoj pojavi. Našli smo kako se mjesna imena s osnovom **bohn* najčešće nalaze u rudarskim oblastima. To je onaj faktor po kojem je zemlja na Dravi i Muri znatno odmakla u razvoju u usporedbi s Hrvatskim Zagorjem. Rekli smo da se rudarstvo kao djelatnost indigenog stanovništva u ovim krajevima započelo dizati upravo u latenskoj epohi. Ali dok je u zavalama Norika otvaranje rudnika podiglo prosperitet ove zemlje,[120] dotle naša relativno mala oblast Prigorja i Zagorja ostaje bez ove djelatnosti sve do kraja srednjega vijeka. Možda bi samo neznatan trag u imenu potoka i kraja Šemnica u području starih rudnih nalazišta Radoboja mogli povezati s ranijim korištenjem ruda u ovom dijelu Hrvatskoga Zagorja, ali tek u 1. pol. 16. stolj. javlja se u izvorima prva vijest o kopanju ruda u Zagorju.[121] Zato u ovoj regiji ni ne dolazi do osnivanja nekih jačih urbanih središta ni rudarskih naseobina, nego ekstenzivna obrada tla ostaje isključivo ekonomska osnovica do danas. Korištenje nizinskih travnjaka uz potoke i rijeke, obrađivanje oranica na pragu nad poplavnim poljima i na strmim obroncima, krčenje šume na laporovitim stranama i uzgoj vinove loze u tim *goricama,* ostalo je zaposlenje naroda u Hrvatskom Zagorju kroz duga stoljeća do danas. Tim je ujedno ograničeno ekonomsjso i kulturno podizanje koje bi se odvijalo uporedo *s* napretkom u otvorenijim i bogatijim krajevima. U sve težim odnosima kasnog feudalizma, u općem osiromašenju naših zemalja u 17. i 18. stolj., a najviše kao posljedica prisilnog vezanja kmetova uz zemlju i striktnog sprečavanja da se mlada radna snaga odlije iz prepunih domova, gdje je do našeg vremena bio poznat visok natalitet, čitav se kraj postepeno prenapučuje. Iscrpeno tlo ne obnavlja se dovoljno pa više ne može prehranjivati svoje gusto pučanstvo. Tek poslije god. 1848. zagorsko selo

[120] Mócsy 94. - Petru 67 i 78.

[121] Szabo Zagorje 57.

počinje naglo iseljavati svoj podmladak na zaradu u svijet i u gradove. Ali s tim ujedno odlaze sa rodne zemlje baš najbolji koji se više ne vraćaju. Već odavna stagnira cjelokupna životna slika, a u posljednja dva stoljeća zagorsko selo naglo propada. Tako se događa da ona prastara ekumena koja je nekad prvotno bila jedinstvena u podgorju duž alpskog i karpatskog ruba Panonske nizine, da se ta cjelina lomi upravo u našem prigorskom pojasu. Zavale u slivovima manjih pritoka, koje se sve slijevaju u Savu, zaostaju u razvoju i postaju utočište konzervativnog starog pučanstva, potisnutog iz otvorenih prometnih regija. Slijedeći u tom zakonitost svoje ekumene, naše Prigorje i Hrvatsko Zagorje postaju oblasti nataloženih arhaičnih oblika koji se tu uporno održavaju i poprimaju vid folklornih okamina.

I naselja pokazuju ovo opadanje. Kuća s konstrukcijom od greda i tesanica, dobro izmazana glinom i obijeljena vapnom bila je obilato pokrivena šopom od ražene slame (si. 9) pa je tako dobro izolirana pružala ugodan dom i sklonište od nepogoda i zime. Kad je nestalo prostranih šuma prešlo se na građu od slabe opeke, a sad i na betonske blokove, pa takva kuća s plitkim temeljem nezaštićena od vlage postaje slabo boravište to više što s nestašicom ogrjeva i s uvođenjem limenog štednjaka umjesto velike peći, stambeni prostor nije ni progrijan ni dovoljno prosušen, a ni provjetren. U usitnjenom seljačkom gospodarstvu nema napretka pa Hrvatsko Zagorje a i dio vinorodnoga Prigorja, u naše dane ulaze kao osiromašena, iscrpena zemlja, koja je do sad održala visok natalitet, ali bez perspektive pozitivnog napretka sve do današnje prekretnice. Konačno loše posljedice zakašnjelog feudalizma koji k nama dolazi u retardiranim i teško devalviranim oblicima doprinijele su tomu da ovi naši krajevi do danas ostaju u ekonomskoj pasivnosti, u drevnoj poljodjelskoj autarkiji svedenoj uslijed zastoja u razvoju na starinske životne norme, veoma reducirane i razgrađene.

Jedinstvo negdašnje životne sredine, koja je nekad obuhvatala čitavo rubno područje Panonskog basena, odrazuje se tu samo još u posljednjim ostacima, kako smo ih upoznali u etnografskoj građi. Davno prije to je bila ona cjelovita ekumena u kojoj je panonsko pribrežje od Alpa preko današnjih naših zemalja sve do rubnih zavala u Karpatima na izmaku jedne epohe dočekivalo novo razdoblje koje je nadošlo s katastrofom seobe naroda.

Zadobarje na području sela Gornje Statrv

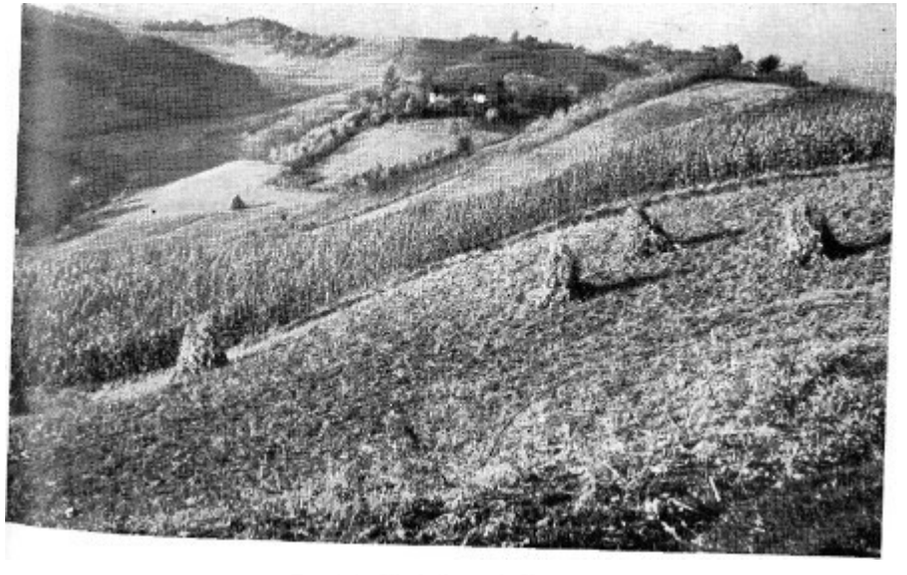

Zaselak **Kladnik nad Kumrovcem**

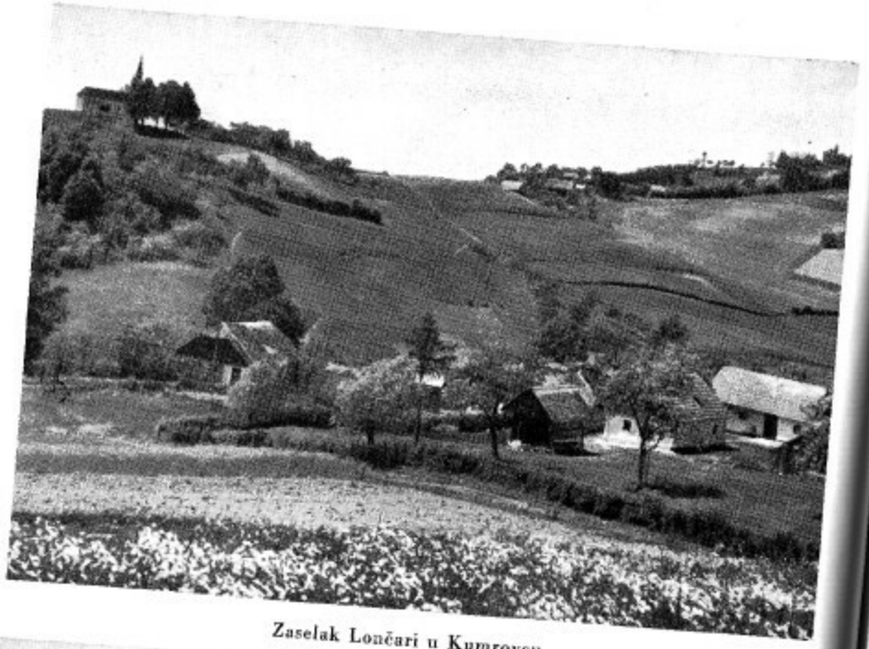

Zaselak Lončari u Kumrovcu

Kumrovec – pogled na selo; u pozadini Cesargrad, Gradišće i ulaz Sutle u sutjesku Zelenjak

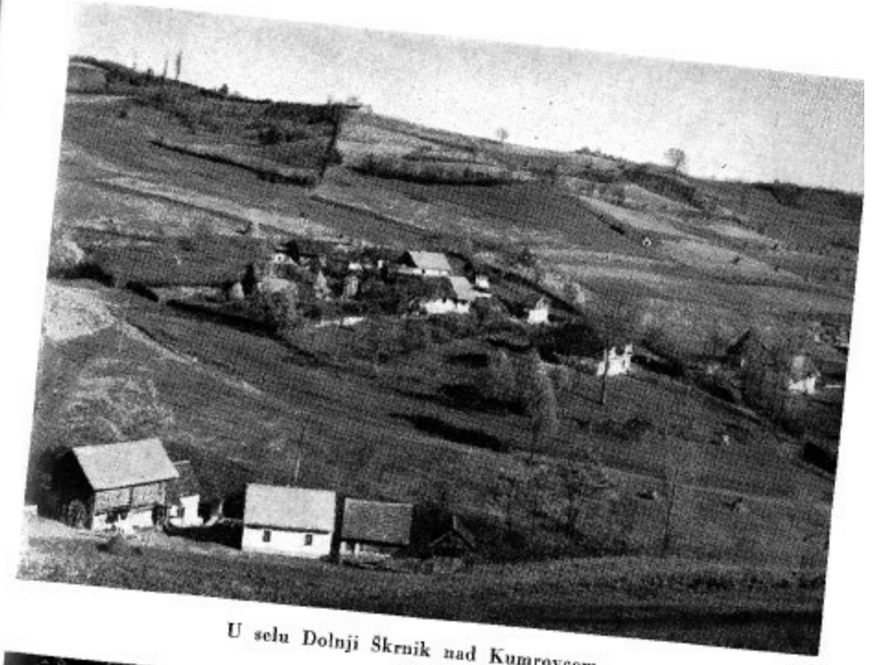

U selu Dolnji Škrnik nad Kumrovcem

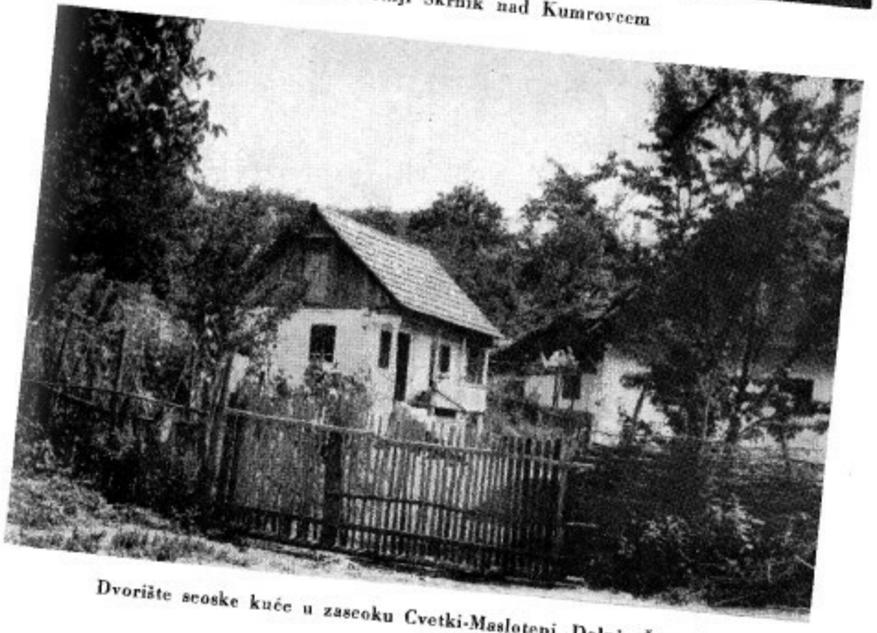

Dvorište seoske kuće u zaseoku Cvetki-Maslotepi, Dolnja Šemnica

Starinska »hiža< u zaseoku Zadobarje, Gornje Stative

Starinska »šopom« pokrivena »hiža u selu Razvor

Starmska --.niža.' u Dolnjoj Šemnici

>Hiža mazánka« ispred nje »kolnica« s »kuružarom, u Kumrovcu

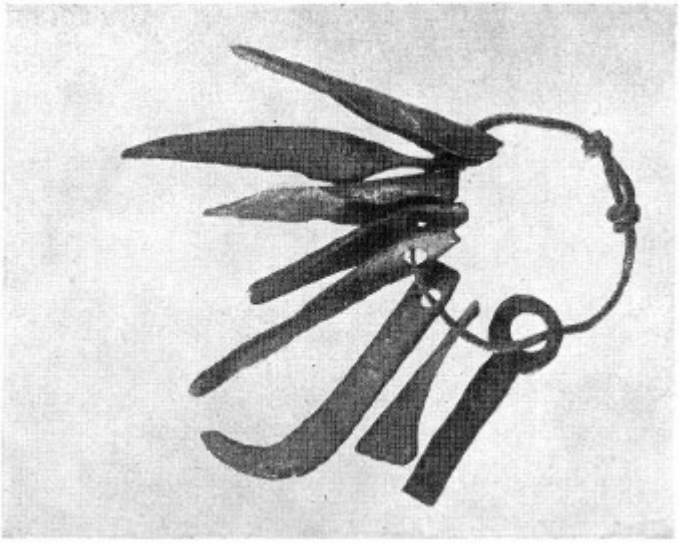

Predmet iz Erduta u posjedu Arheološkog muzeja u Zagrebu sine sign., bronca, vel. 1/1

Predmet u posjedu Etnografskog muzeja u Zagrebu, sign. 2/7208 srebro, duž. lanca 68 cm, os najvećeg privjeska (serafina) 4.5 cm

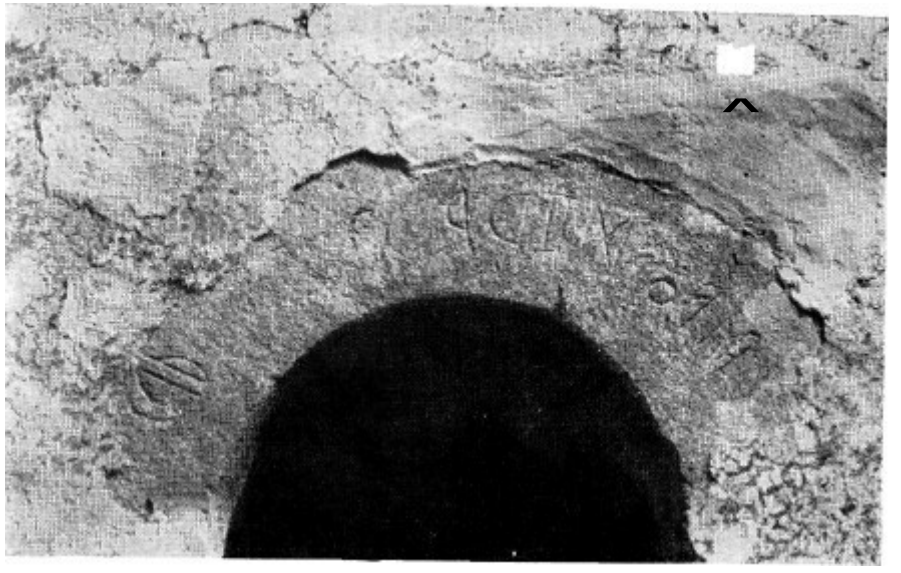

Kameni nadvratnik s natpisom na crkvici sv. Jurja na Svetim Gorama

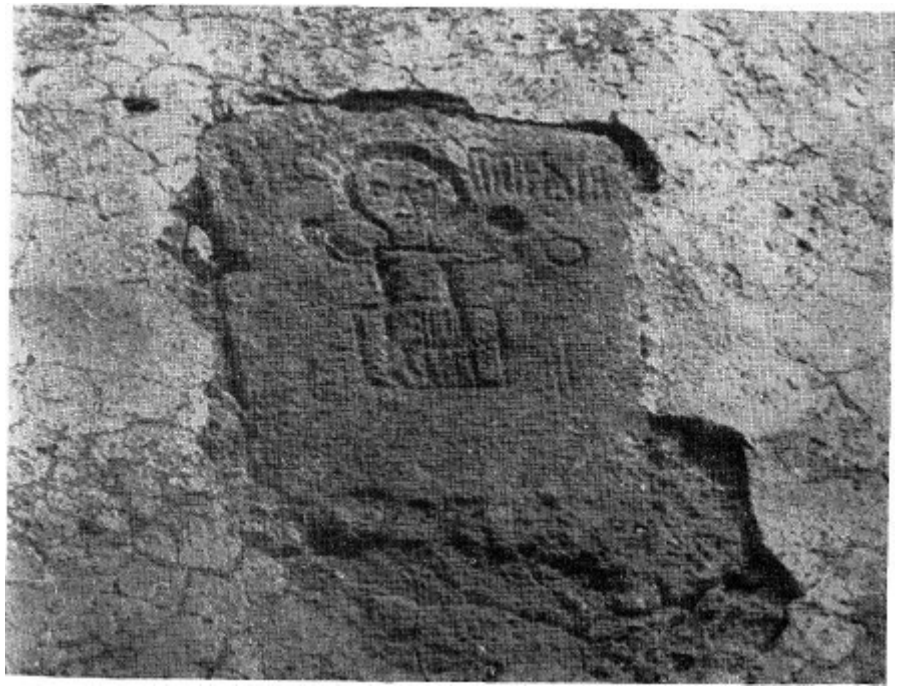

Kamena ploča na fasadi crkvice sv. Jurja ua Svetim Gorama

Manji kameni ulomak s ostacima napisa nađen na Svetim Gorama u posjedu Posavskog muzeja u Brezicama

Veći kameni ulomak s ostacima napisa, ugrađen u ogradu na Svetim Gorama

III

Značajke panonske ekumene uoči seobe naroda prema priboru na lancu iz drugog nalaza **Şimlău-Silvaniei** *(Szilágyi-Somlyó). - Magijski sadržaj ovog talismana; uporedba s rumunjskim amuletimo plodnosti; analogan predmet u posjedu Arheološkoga muzeja u Zagrebu. - Uloga monoksila u panonskom prostoru. - G e p i d i nosioci kontinuirane poljodjelske facije iz rimske provincije. — Agrarna situacija u Podunavlju kroz prizmu pribora na lancu iz* **Şimlău-Silvaniei:** *plug, jaram, srp, nož-vinjak. - Centralni motiv na tom lancu, simbol vina i magijske moći vina - odraz keltskog naziranja; produženje ovog naziranja u srednji vijek i kasnije u rezidualnim pojavama. — Metalurški pribor na lancu iz Şimlău-Silvaniel: kovina, rudar, kovač u metafizičkom naziranju Srednje Evrope kao sediment keltskog religioznog shvaćanja i obreda. - Detalji na lancu iz* **Şimlău-Silvaniei** *ukazuju na razvoj velikih ekonomija onstran limesa i na početke ranog feudalnog raslojivanja. — Odgovarajući pribor u našoj etnografskoj građi:* **dječji lanac,** *primjerak u posjedu Etnografskog muzeja u Zagrebu, refleks magijskih predstava s lanca iz Şimlău-Silvaniei i rumunjskih amajlija plodnosti. —* **Kelti** *nosioci viših metafizičkih predočaba i organiziranih obreda^ ovo kulturno dobro postaje svojina pučke predaje. - G e p i d i nosioci tradicija; toponima nastala iz imena Gepid u Podunavlju. — Problem etnogenetskih zbivanja u vrijeme seobe naroda; Slaveni prisutni na Dunavu na kraju 4. stolj. — Tragovi gotskih relikata kod nas; prostiranje naziva* his; *prenošenje žrvnja u seobi; šljiva-trn-glog,* trnac *kao okućnica. — Ime Bezjak*) *bfts u medijevalnim vijestima na obodu panonskog busena, sediment u mjesnim imenima. - Gentilicij bvs-büs u staroj Galiji, sediment u mjesnim imenima u francuskom vinogorju. — Postojanje i uloga keltskog gentilicija bvs-bus u pozadinskom društvenom zbivanju u vremenskom i prostornom kontinuitetu. Etnikon bt>s nosilac vinogradarske djelatnosti u panonskom prigorju. - Ostaci imena bus u antičkim spomenicima Norika i Panonije. - Problem etnogenetske asimilacije nakon seobe naroda i slaviziranje Podunavlja i alpske podgorine, — Ostaci ime' na bus u slavenskoj sredini 9. stolj.: Besunzane Bavarskog Geografa, Busignaci u Chronicrrn Menetům, Bzjmjn Hebrejske Kronike. - Jagićevo tumačenje lužičke riječi* bezman. - *Pitanje naroda Bessi-* Benooi *antičkih* izvora.

Gotovo u čitavoj svojoj životnoj cjelini opisana se ekumena odrazuje [u] jednom od dragocjenih arheoloških nalaza iz prvog razdoblja Seobe naroda.. To je nalaz iz Şimlău-Silvaniei na rijeci Crasna pritoci Tise u sjeverozapadnoj Rumunjskoj.[1] Veliki zlatni lanac *e* mnoštvom privjesa-

saka u posjedu Antikne zbirke muzeja historije umjetnosti u Beču, vremenski potiče *s* kraja 4. stolj. n.e.[2] (crt.5). Ovaj jedinstveni predmet nama je važan dokumenat za upoznavanje profanog svakodnevnog života onoga vremena. Pedeset privjesaka na tom lancu jedinstven su prikaz alata i ostalog dnevnog pribora kako je služio tadašnjem čovjeku u ovim zemljama. Svaki pojedini privjesak istinit je i vjeran minijaturni prikaz do u tančine realistično izveden prema svom originalu. U svojoj iscrpnoj studiji o ovom predmetu, Haberlandt[3] je ukazao na to da većina ovdje prikazanog pribora tipološki odgovara sedimentu latenske epohe, a mnoge od tih sprava ušle su u Srednji vijek i ostale u upotrebi do danas. Ali u tom svojevrsnom predmetu sadržan je moćni mitološki i kultni sadržaj, pa njegova prva služba sigurno nije bila samo u tom da služi kao nakit. Zato se ne bismo mogli do kraja saglasiti s Haberlandtom da značenje ovog predmeta leži u prikazu bukoličke idile slijedeći u tom antikni pogled na seoski život.[4] Barbarski mogućnik, bilo da je to bio vladar ili svećenik, komu je pripadao taj predmet, odnosno onaj koji ga je dao izraditi, sigurno nije imao potrebe za idiličnim imitiranjem djelatnosti kojom se bavio njegov puk. Realistično oblikovanje upotrebnog alata ovdje može imati samo jednu zadaću, a ta leži u smislu imitativne magije. Pojava da je u zlatnom lancu iz Şimlăul-Silvaniei najviše zastupan kovački, odnosno uopće metalurški alat, te odsutnost svakog ženskog pribora u tom nizu, govori za magiju povezanu s predodžbama o kovini kao nosiocu viših sila. I kovač kao autor tih predmeta ima tu svoje mjesto kako je to dosljedno sačuvano u formulama prikazivanja sreće i uspjeha kod evropskih naroda.[5] U očima barbara osim materijalne cijene čistog zlata, vrijednost ovog predmeta ležala je u samoj njegovoj funkciji kultnog sredstva, onog moćnog magijskog prizivanja, s kojim je u nj položena formulacija kultnog čina. Zato ostaje jedino opravdana uporedba ovog amuleta s recentnim predmetima iz rumunjskog folklora kako je donosi Nicolaescu-Plopşor.[6] Po toj je analogiji zlatni lanac iz Şimlăul-Silvaniei talisman ženske plodnosti i amajlija za prizivanje željenog još nerođenog čeda kao i zaštite novorođenčeta.

[1] Nalazište poznato u literaturi pod mađarskim imenom Szilágy Somlyó; g. 1797. slučajnom nalazu među ostalim i ovaj lanac. - H a m p e l opis predmeta II, 15—17, i si.: III t. 14.

* Zahvaljujem prof. dr R u d o l f u N o l l u, direktoru Antikne zbirke Muzeja ZA•' umjetni obrt u Beču da mi je omogućio da ovaj predmet u posjedu njegove ustanove detaljno upoznam.

[3] Iz opsežne literature o ovom predmetu, navodimo u daljnjem samo ono što ulazi u naše razmatranje. Detaljan opis, tipološku analizu prikazanih predmeta i literaturu iscrpno je dao H a b e r l a n d t 97-110.

[4] Ibid. 110: »Inspiriert hat die Schatzkette eine antike Geistehaltung wie sie eben etwa Vergils Georgica künden „.« Drugačije mišljenje o tumačenju sadržaja ovog predmeta daje L á s z l ó G y., Études archéologiques sur l'histoire de la Societě de> Avărs. ASH Budapest 1955, 141 i d.: »Le collier de Szilágy Somlyó est un insigne princier et les outiíes attachés ont manifestement le sens qu'ils désiguent le pouvoir du porteur sur les autilea: les moyens de productions sönt sous sa lói...« ali ló je îi suviše stav modernog čovjeka današnjice, projiciran na prošlo zbivanje.

[6] E b e r t 64, 65 s. v. E i s e n 8.

[6] P l o p ş o r 447-450.

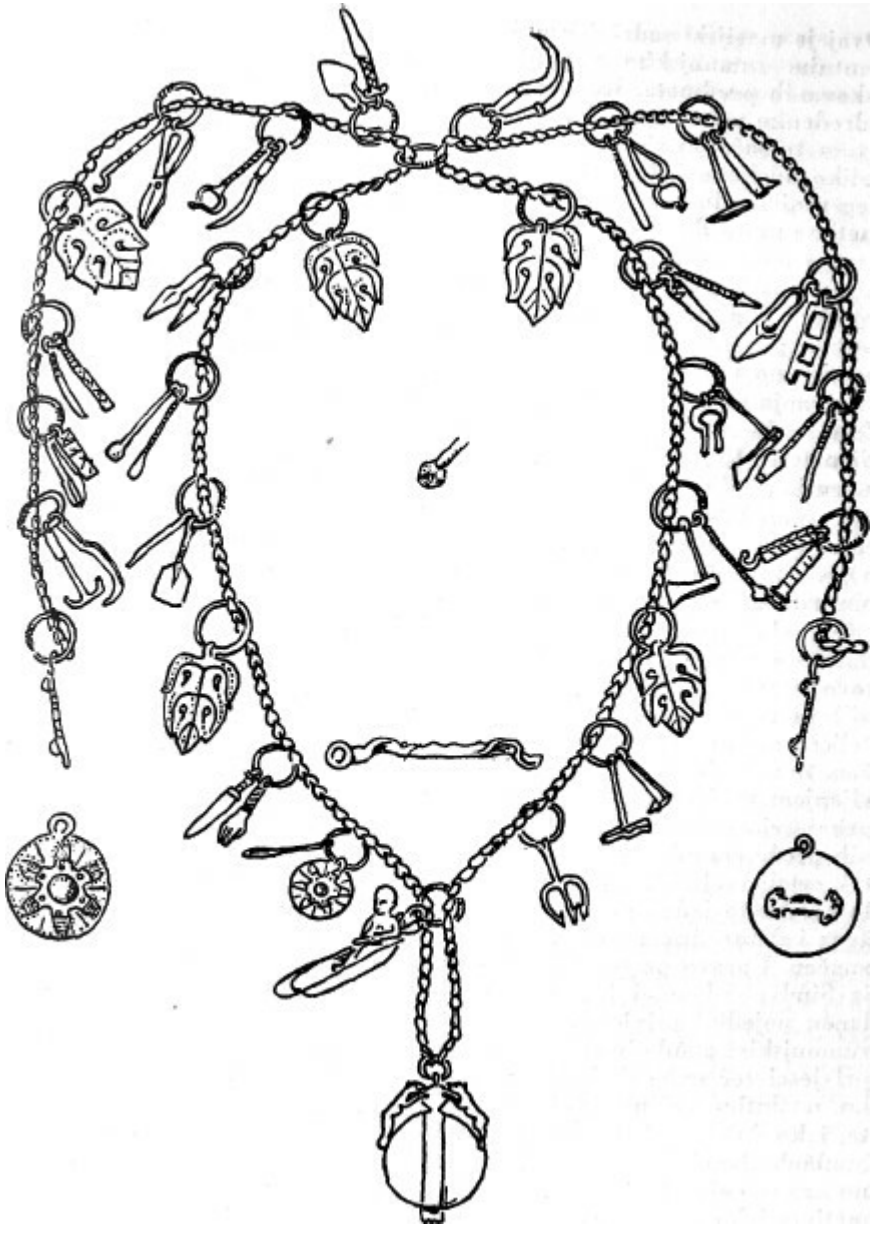

Crt. 5 Zlatni lanac s privjescima iz 1. nalaza u Şimlăul-Silvauiei (Szilágyi-Somlyó) po Hampel Altertümer III t. 14.

Ovaj je magijski sadržaj u obje grupe, u arheološkom predmetu i u recentnim rumunjskim primjercima, prikazan dosljedno pomoću niza iskovanih predmeta. Kovina sama, a i akcija kovanja, koja se vrši pod određenim uslovima, kako je to još sačuvano u rumunjskoj predaji, daje ovom tumačenju sigurnu podršku.[7] Ipak obje kategorije vremenski su toliko udaljene jedna od druge da sadržaj koliko god je petreficiran u recentnim primjercima, nije mogao ostati neokrnjen. U recentnim predmetima mora da je očuvan tek kasni trag negdašnjeg magijskog čina, a prema tomu reducirana je i prvotna funkcija amuleta. Ako u obje kategorije prikazani predmeti donekle odgovaraju međusobno, sadržaj amuleta odnosno ulog magije u nj položen, ipak ne može biti potpuno istovjetan. Kultna služba ovog velikog arheološkog predmeta nije iscrpena samo s onim sadržajem koji je očuvan do danas u rezidualnom činu prizivanja nerođenog djeteta, kako ga manifestiraju rumunjski amuleti. Zato ne bismo mogli obje kategorije do kraja izjednačiti, kako to čini Nicoalescu-Plopşor i dosljedno tomu ne možemo sve pojedinosti na lancu iz Şimlăul-Silvaniei protumačiti samo u ovom jednom vidu.

Raspon koji na prvi pogled stoji između lanca iz Şimlăul-Silvaniei i) rumunjskih amajlija pokušat ćemo premostiti pomoću jednog predmeta u posjedu Arheološkog muzeja u Zagrebu[8] (si. 11). Po sličnosti s recentnim rumunjskim primjercima to je očito amajlija ove vrsti. Predmet po-; tiče iz slučajnog nalaza u Erdutu u Srijemu, no kako nema potanjih podataka o samom nalazu, nije moguće tačnije ga odrediti. Po veličini gotovo istovjetan s rumunjskim primjercima, ovaj se predmet razlikuje od njih po materijalu. Jer dok su rumunjski recentni primjerci od kovanog željeza, jedan od njih čak rezan od željeznog lima,[9] naš je predmet bron-' čan, te su pojedini privjesci izdjelani lijevanjem bronce i naknadnim sa- > • vijanjem tanjih bridova. I formalno ovaj je predmet bliz rumunjskim i primjercima. Na prstenu od brončane žice nanizano je osam minijatur- i nih predmeta od kojih se dobro prepoznaje ljevačka žlica za tekući me- \ tal, crtalo, veliki kosijer upravo naš vinjak, bradva i poluga. Od tri osta- • • la predmeta jedno bi mogla biti također ljevačka žlica nešto jače izdu-, žena i deformirana nego prva, dok je u dva predmeta neki alat tek na-'". značen. Upravo po tomu ovaj predmet stoji između privjesaka na lancu ' iz Şimlăul-Silvaniei i rumunjskih primjeraka, jer dok je na zlatnom '. lancu pojedini privjesak do u tančine nalik svom praliku, dotle se na rumunjskim amuletima još jedva razabire prvotni oblik stvari, pa su ovi privjesci već samo simboli prvotnih predmeta. Na zagrebačkom primjerku, međutim, većina privjesaka još je realistično umanjenje pravog alata, iako daleko od tog da to budu tako savršeni likovi kao^ na lancu iz Şimlăul-Silvaniei. Realizam je tu već gotovo napušten, prelazeći u naivno naznačenje samih predmeta. Po mjestu nalazišta, po popratnim pred- ; metima iako ne sasvim pouzdanim, ovaj predmet Arheološkog muzeja u Zagrebu vremenski potječe iz širokog razdoblja na přelomu naše ere. Za to govori sitan, ali važan detalj, a to je način vezanja brončane žice,[10] po kojem prepoznajemo kako se sitni materijalni inventar produživao n rimskoj provinciji.

Zato je i pored vremenskog razmaka, zagrebački predmet srodniji grupi recentnih rumunjskih primjeraka nego li vremenski sigurno bližem lancu iz Şimlăul-Silvaniei. Ako tako klasificiramo ove amajlije, onda izlazi na vidjelo njihova društvena pripadnost. Dok je prekrasan zlatni lanac služio sigurno nekom članu vladarske porodice ili nekom iz najviše religijske hijerarhije, pa je kao sasvim osobita dragocjenost pohranjen s ostalim blagom u zemlju, dotle svi ostali amuleti, jednako tako rumunjski recentni kao i zagrebački arheološki primjerak, jednostavan su pučki pribor kako je bio dostupan ženi iz puka kroz dugo vrijeme u kojem se ova magijska formula čaranja prenosila sve do danas. Upravo to daje nam pravo da u pučkim predmetima gledamo redukciju onog opsežnog kultnog sadržaja što ga nosi sadržajno obilat pribor na lancu iz Şimlăul-Silvaniei. S tog razloga ne bi se moglo prihvatiti mišljenje Nicolaescu-Plopşora kad čovječji lik na tom lancu tumači kao prikaz još nerođenog djeteta, što ga magijski čin vršen s ovim amuletom ima dozvati u život.[11] Čun u kojem je smješten sjedeći lik čovjeka ovaj autor tumači kao korito koje služi za kupanje djeteta, ali ostavlja po strani činjenicu, da čovjek koji sjedi u čunu pod lijevom mišicom drži veslo onako, kako se to i danas vozi u takvoj plitkoj vođi. Vozar naime sjedi na krmi u čunu i s kratkim veslom vozi i kormani u isto vrijeme. Kao svi ostali prikazi na tom lancu, tako je i model čuna s vozarom toliko realističan, da moramo u njem gledati vjeran prikaz takve obične scene iz tadašnjeg života u ovim krajevima. I pored toga što je taj čun doista nalik na korito, kako takvo drveno dubljeno korito služi i sad još u svakom panonskom kućanstvu, pa i za kupanje malog djeteta, - ipak je to minijaturni prikaz onakvog monoksila kakav potiče npr. iz prehistorijske sojeničke naseobine Donja Dolina.[12] Uostalom *čun jeđnodub* pripada u sliku sesilne poljodjeljske ekumene u protohistorijskoj Panonskoj nizini, onako kako to u 4. stolj. opisuje Prisko kao važno, ako ne koji put i jedino saobraćajno sredstvo u podvodnoj nizini, ispresjecanoj s rječnim tokovima i rukavima i punim močvara i plitkih voda.[13] Do nedavna monoksilni čun služio je ribarima i ispiračima zlata na pritocima Tise i Dunava pa i kod nas na Dravi i Muri. Upravo prisutnost Harona, kako prema Haberlandtu tumačimo vozarov lik[14] proširuje magijski sadržaj ovoga predmeta kao talismana u širem zna-

[7] Ibid. 449.

[8] Zahvaljujem prof. Kaeniji Vinski-Gaeparini i dru Zdenko Vinski, koji su me upozorili na ovaj predmet, omogućili mi promatranje i stavili mi na raspolaganje fotosnitnkn.

[9] Plopşor 447 i 448.

[10] I za ovo obavještenje zahvaljujem dru Zdenku Vinskom.

[11] Plopşor 449.

[12] Truhelka Ć., Sojenica u Donjoj Dolini GMBH XVIIT, 1906, 104, 105, t. LX si. 3.

[13] Barisić F., Prisk kao izvor za najstariju historiju Južnih Slovena. **ZR** SAN XXI, 1952, 55 i 56.

[14] Haberlandt 107 *s* odnosnom literaturom i upoređbom s glinenim votivom vozača na čunu iz Magdalensburga. — Opsežno o tom v. Schmidt Leopold 717-764.

čenju nego što to imaju rumunjski primjerci. Ovo šire značenje još je više naglašeno sa centralnim elementom na lancu. To je kamen topaz s dodacima o čemu ćemo još dalje govoriti.

U pitanju tko je bio etnički nosilac talismana iz Șimlăul-Silvaniei arheolozi se slažu u tom da blago iz ovog nalaza pa i taj zlatni lanac pripadaju Gepidima.[15] U svom posljednjem djelu, koje prostorno i vremenski obrađuje jezgru gepidske države u srednjem Podunavlju, Csallány se za sada nije do kraja izjasnio o tom nalazu s namjerom da tom problemu posveti iscrpnu obradbu, ali daje potvrdu Fettichovoj i Sevinovoj tezi o gepidskoj pripadnosti oba nalaza iz Șimlăul-Silvaniei.[16] Međutim za naše daljnje razmatranje nije od presudne važnosti ulaziti u to pitanje. Ako i nije sporedno, ali u ovaj momenat nije neosporno odlučno kojim su jezikom govorili ljudi među koje je pripadao nosilac, vlasnik, idejni autor a i sam onaj toreutičar u čijoj je radionici izrađen taj prekrasni talisman. Nama je važnije pitanje koliko se život određenog društva ogleda u tom djelu i njegovim detaljima. Pokušat ćemo dakle kroz prizmu tog pribora pronaći koje su djelatnosti bile važne, ako ne i odlučne u tom društvu. S tog stanovišta naći ćemo u prvom redu da je to bio narod sjedilačke kulture s razvijenom plužnom obradbom svojih polja, razvijenom velimo zato jer je tu prisutan jaram pontskoga tipa,[17] onakav kakav i danas služi u dunavskoj delti, gdje se ore s po dva i po tri jarma, s po četiri, šest pa i po osam volova upregnutih u plug. Ipak ovi su ratari orali samo s jednom zapregom od dva vola, jer J takvom plugu odgovaraju lemeš i crtalo koji su u paru između dvadeset l i dva ostala para prikazanih sprava. Oba modela vjeran su prikaz de- i talja s pluga latenskoga tipa[18] A da je u latenskoj epohi baš ovaj že- J Ijezni ratarski alat imao uz običnu upotrebu još i moćnu magijsku slu- l žbu, govore minijaturni nalazi lemeša i crtala kako ih poznamo iz naših l kasnolatenskih nalazišta. Prema najnovijim potvrdama Gabrovca i Pa- I biča to su votivi potekli iz indigenih kultnih običaja i vjerovanja.[19] Kako l naglašava Gabrovec, kao mnogo kasniji predmeti na lancu iz Șimlăul- I Silvaniei, tako su i ovi minijaturni latenski modeli iskovani tačno po i takvom pravom oruđu, koje se iz svoga genocentra u Noriku uđoma- l ćuje u rimskoj Panoniji, gdje ga kasnije Slaveni preuzimlju u svoj J posjed.[20]

[15] Literatura u Haberlandt. - Schmidt Ludwig 531 protivi se mišljenju l Diculescn-a da je lanac proizvod gepidskog zlatarstva i drži da je rimski import, l

[16] Csallany 22 i 345.

[17] Dva jednaka jarma, simetrično smještena na oba kraja lanca, Haberlandt 3 100 određuje kao »Stirnjoch... zum arbeiten mit Pflügen ohne Radvorgestell und zu l ziehen schwerer Lasten«. Odgovara jednom latenskom nalazu kola iz Deibjerga, Jut- l land, Danska. Danas ga nema u srednjem Podunavlju, a zadržao se u Južnom Tirolu. |

[18] Gabrovec II. 261. - Haberlandt 103, uz plug kakvog predstavljaju n»1| ovom lancu lemeš i crtalo pripada i tu prisutan jaram i to sa dva para volova, kako je to još Kanitz opisao u donjem Dunavu. — Upr. i Hubert II, 311.

"Gabrovec II, 249 i 261. - Pahič 297 i 298., si. 1.

[10] Gabrovec l.e.

Agrarnu ekumenu svog nosioca osvjetljuju i ona dva predmeta koji u paru predstavljaju nazubljeni srp i veliki poljodjelski nož.[21] Takav nazubljeni srp služi kod nas i danas, a ovaj drugi predmet odgovara onom zakrivljenom nožu-kosijeru, kakvog smo u Zagorju našli pod nazivom *vinjak*. *Zato u* prikazu ovog predmeta na lancu iz Șimlăul-Silvaniei ne treba tražiti srodnost sa specijalnim malim vinogradarskim kosijerom, jer je glavna značajka ovog modela, ista kao kod našeg vinjaka, tj. to je nož određen za krčenje i sječu granja i povijuša. Haberlandt ipak taj nož dovodi u vezu s uzgojem vinove loze i to zbog ostalih simbola vina na ovom lancu,[22] a ova veza nalazi potvrdu u nazivu i službi recentnog zagorskog vinjaka. Po svemu dakle ratarski nož na lancu iz Șimlăul-Silvaniei pripada u istu kategoriju poljodjelskih noževa kako smo je mogli utvrditi na zapadnom obodu Panonske nizine od predgorja Alpa do Bakonjske šume pa i do Dunava, a u vremenskom rasponu od pojave razvijene poljodjelske racije u kasnom Latěnu do danas. U toj slici uzgoj vinove loze ima prvenstveno mjesto kako to pokazuje i naš zagorski nož u svom nazivu. Vidjet ćemo kako su imaocu dragocjenog talismana iz Șimăul-Silvaniei vino i vinova loza predstavljali prvorazrednu vrijednost. Nije naime među prikazima proizvodnog i vojničkog pribora tek slučajno nadodano pet listova vinove loze (prvotno najvjerojatnije šest).[23] Stilizirani listići porazmješteni su s nekom simetrijom između parova s minijaturnim predmetima. Kad bi to i bio samo ornamentalni dodatak, još mnogo uvjerljivije govorio bi o ulozi vina na ovom talismanu njegov centralni motiv.

U tom motivu prikazan je simbol vina i one životne snage koju prema životnom nazoru nosioca ovog talismana vino daje čovjeku. Taj se centralni privjesak sastoji od okruglog krupnog kamena topaza, zlatom okovanog, kojem na gornjem polu stoji minijaturni krater s dvije pantere s obje strane. Pantere očito srču vino iz tog vrča. Dok su ove pojedinosti oblikovane helenistički, kamen topaz je materijalna supstitucija vinske kapi, kako ovaj simbol ulazi duboko u srednji vijek.[24] Vino je onaj subliinni napitak koji čovjeku daje zdravlje, snagu i životnu sreću u ovom istom smislu kako smo to našli u našoj prigorskoj legendi. Taj je pogled o vinu značajan za keltsko naziranje i za tradicije ponikle iz tog svijeta. List vinove loze dopunjuje ovu predodžbu o vinu toliko uraštenu u ekumenu panonskog rubnog prigorja, gdje u dozrelom cvatu

[C1] V. bilj. H, 103 - Haberlandt 105: »Gezähnte Sichel und Baummesser, beides dem Grat des Blattes nach linkshändig gearbeitet. .. wohl auch als Laubmesser für «ie Bäume diente, an denen die Rebengeschlinge sich rankten«. - Niederle ŽS. HI, 102 i d. - Za mediteranski kosijer Scheuermeier P., Bauernwerk. Zürich 1945, 151, sl. 342.

[8] Haberlandt 1. c.: »Von einen römischen »Winzermesser« wäre die bis auf die Gegenwart bewahrte mehr halbmondförmige Gestalt mit schnabelförmigen Krümmung des Endes zu erwarten ... Doch ist angesichts der Weinsymbolik der Kette eine solche Verwendung mit ins Auge zu fassen«.

[88] Ibid. 108

[24] Ibid. 107

kasne antike i pored stalnih nemira i okršaja duž limesa, s onu stranu granice barbarski federati moćne imperije uživaju plodove tog za se korisnog susjedstva.[25]

Da se vratimo na pregled ostalog proizvodnog alata prikazanog u ovom amuletu. Narod, koji je obrađivao svoja polja, voćnjake i vinograde bio je već daleko od toga da živi nomadskim životom. Međutim, škare za šišanje ovaca kakve i sad služe našim pastirima, govore o tom da je pored goveđa, ovca bila ona domaća životinja koju se uzgajalo zbog mesa i sira, a i zbog vune za tkaninu i kože za krzno i obuću. No dobro znamo kako oveća stada ovaca smetaju u razvijenoj obradi sjevernih usjeva. Mora dakle da je tu postojao onaj životni ritam kako se do danas održao u panonskom selu, gdje se u proljeće ovce izgone bilo na salaš, kako je to redovno u nizinskim naseljima, bilo na planinske pašnjake na višim padinama Karpata i Alpa ili n vrhovini južno od od Save i Kupe. Na stabilno stajsko stočarenje upućuje přemet u paru B ovčarskim škarama. To je onakva pregradica uz jasle u obliku kratkih Ijestava koja i sad služi kod nas, a u Zagorju se zove *lojtra, lojtrica.*[20] Ma da po Haberlandtu ovaj predmet tipološki pripada u alpsku zonu,*[7] ne moramo ga smatrati tuđom intruzijom u latensku tipološku cjelinu pribora u ovom amuletu. I to je jedan od mnogih svakodnevnih predmeta koji su urasli u životnu sliku ove ekumene u kojoj sve više prepoznajemo život našega Prigorja kako je u ovoj našoj zemlji postojao od davnine do danas.

Osim monoksilnog čuna u ovu sliku pripada i ribarski trozub, uz koji je parni predmet izgubljen, a i taj trozub je pribor iz kasnog Latěna.[28] No da se tu radi o društvenom organizmu s naprednom proizvodnjom i s mogućnostima za sticanje velikih dobara, možemo pouzdano zaključiti po mnoštvu alata koji je određen za obradbu metala. Od dvadeset i tri para, (u dva para izgubljen je po jedan predmet), poljodjelski i stočarski pribor zastupljen je sa dvadeset predmeta, a od preostalog pretežno je pribor u prerađivanju kovine. To je alat za kovača, ljevača, za rezanje lima i izvlačenje tanke metalne žice, dakle za različite radnje od najjednostavnijih do sasvim profinjenih[29] kako to uostalom po-

[25] Društvena i ekonomska situacija u naseljima na podunavskom limesu u posljednja tri stoljeća carstva bez sumnje nije pogodovala raspoloženju i zahtjevima rimskih građana, koji su ovamo pristizali iz unutarnjih pokrajina ili iz samoga Rima, kako to Swoboda E., Carnuntum[3], Graz-Koln 1958 prikazuje o teškim životnim odnosima u ovim naseljima. Ipak nemamo prava to isto raspoloženje, koje u mnogome odgovara našem savremenom gledanju na društvenu nestabilnost, prenositi i na »barbarske« cjeline, gdje se s onu stranu limesa život tada dinamički podizao, koristeći se ergološkim dostignućima te ratnim iskustvom i spremom i s rimske strane i s nomadskog zaleđa. Izvjesna nesigurnost stalno je prisutna u životu tih »barbarskih« cjelina i nužni atribut ondašnjega svijeta, kako to ulazi i u srednji vijek u čitavoj srednjoj i zapadnoj Evropi.

[26] Belostenec II, 204: »loytra stalna za koju sze polaze kerma«; I, 551 s. v. falisca: »jaszleni plot ali loytra za koju sze szeno, trava za konje etc. polase*.

[27] Haberlandt 106.

[28] Ibid. 104.

[29] Ibid. 101: »Kluppe oder Zwicke und Zieheisen für Draht«; 102: »Hacken und Blechschäre«; 104: »Hammer und Ambos«; 105: »Giesslöffel und Kluppe«; »Schleifeisen und Schmiedezange«; 106 »Grobhammer und Ambos«.

kazuje i ovaj sam predmet po svojoj izvedbi. Zato ne možemo slijediti mišljenje L. Schmidta koji ovaj predmet stavlja u grupu rimskog importa uz sve druge ukrasne predmete u oba nalaza iz Şimlăul-Silvaniei.[30] Nema razloga da se ovaj predmet, sasvim izuzetan po sadržaju i po načinu kako su predstavljeni pojedini privjesci, označi kao proizvod rimskog zlatarstva, očito nezainteresiranog onim dubljim religioznim sadržajem bez kojeg impulsa ovakav svojevrstan predmet nije mogao nastati. Ovaj amulet dakle ne može poticati iz rimske radionice, nego mora da je djelo autohtonog zlatarstva iz karpatske podgorine. Upravo to je ona oblast za koju smo našli, govoreći o toponimu *bohn keltsku rudarsku tradiciju duboko u srednji vijek.

Svratit ćemo pažnju na još neke pojedinosti koje osvjetljuju društvenu situaciju u kojoj je nastao i služio ovaj amulet. U složenoj slici kako je prikazana u predmetima na lancu, izdvojeno mjesto imaju već specijalizirani poslovi, npr. fini zlatarski rad, zatim šivanje mekane obuće,[31] a osobito drvodjelstvo u kojemu bradva, naša *širočka-bezjača* uz ostali alat za dubljenje lijesa predstavlja i sad još našu svakodnevnu spravu.[32] Sve to govori o već izvršenoj podjeli zanimanja. Ta je pojava značajna za ono društvo koje se u kontaktnom području jakog rimskog uticaja s nedalekoga limesa raslojuje unutar indigene populacije, kako smo to analogno našli u arheološki jasnije ocrtanoj situaciji kod naroda Boja na zapadnom obodu Podunavlja. Dalje vidimo kako na amuletu nema nikakvog učešća ženske radinosti pa tako ni pribora za izradbu tekstila ili odjeće. Bit će stoga da i ona dva predmeta što ih Haberlanđt određuje kao kopču s pojasa i metalnu sponu, ne pripadaju u odjeću,[33] nego da su to zatvarači ili spone na remenju ili konopljenoj užadi s kojom se teret vezao na kirijalkom podvozu. Po svemu inventar na ovom lancu ukazuje na određenu cjelinu s izgrađenim vlastitim društvenim i ekonomskim sadržajem. To je onakova cjelina kakovu je iziskivao pogon velikog u pravom smislu velikaškog imanja s organiziranom ekonomijom velikoga posjeda, kako takvu sliku pružaju arheološki nalazi mnogih vila na tlu Gornje Panonije.[34] Ali dok se takvi nalazi u okolini municipalnih gradova pripisuju rimskim mogućnicima,[35] analogne vile i velika ekonomska naselja na Blatnom jezeru i ostaloj zapadnoj Panoniji, Mócsy uvjerljivo povezuje s pojavom plemenske aristokracije keltskih Boja i s daljnjim raslojivanjem unutar ove domaće populacije.[36] U tom okviru, a u ambijentu sjedilačkog poljodjelskog pu-

[30] Schmidt 1. c.
Haberlanđt 106: »Schusterwerkzeuge . . . als Bog. Löffelraspeln noch heute im Gebrauch«.

[32] Ibid. 102: »Säge und Feile«; 105: »Schürfeisen und Haue«.

[33] Ibid. 106: »Gürtelhacken und Schliessenhalbteil«.

[34] Mócsy 41. govori o takvim posjedima veterana i italskih naseljenika veleposjednika.

[85] Ibid. 41 i 42.

[36] Ibid. 47. - Saria B.: BH, XIII 1951. 49 i d.; XIV. 1952, 99 i d. drži da je vila u Parndorfu u Gradišću posjed nekog domaćeg bojskog princepsa, kojem mišljenju se pridružuje i Mócsy 48.

čanstva, dolazi na dodiru s rimskim provincijalizmom do zakašnjelog procvata latenskog inventara.[37] Kasnije, u ranom srednjem vijeku ovo će stečeno dobro zauzeti dominantno mjesto u razvoju novog feudalnog društva.[38] To se očituje i po ostalom priboru na lancu iz Şimlăul-Silvaniei pa i u priboru za priređivanje mesnate hrane. Na amuletu je prisutni nož za sječenje mesa i velika viljuška-hvataljka za vađenje kuhanog mesa[39] iz većeg kotla onako kako *se* i to produžilo u srednji vijek kad se na velikim imanjima, na dvorovima ili u samostanima zajednički opskrbljivala brojna družina. U sredinu ovako složenog organizma, u kojem su već mnoge bitne komponente feudalnog društva toliko naglašene da mogu preuzeti vodeću ulogu u društvenom zbivanju, uvodi nas konačno onaj par predmeta koji već gotovo upućuje na institut majordomata. To je par ključeva, od kojih je jedno ključ rimskog tipa za bravu na solidnim vratima, a drugo kvaka za otvaranje pomoćnih zgrada, vjerojatno gospodarskih manjeg značaja.[40]

Sve to govori o ambijentu aristokratskog sjedišta kojemu su pojedine grupe podanika služile ne samo sa svojom sirovom radnom snagom, nego već s visoko razvijenom profesionalnom vještinom u pojedinim zanatima. A sve se to događa u toku 4. stolj. možda i ranije, i to u kraju gdje je tada još daleko prevladavalo nemirno ratničko raspoloženje nomadskih i polunomadskih naroda, od kojih su Sarmati tvorili kompaktnu sredinu u koju su bile uložene ove sjedilačke grupe razvijenih djelatnosti.[41] Da je doista nosilac ovog inventara bio u tijesnim vezama s nomadskim življem u svom zavičaju, za to govori oružje koje je sigurno bilo svojina etničkih grupa iz evrazijskih stepa. To su tri para oružja gdje su prikazani: šiljak sulice ili koplja, četverovrha strelica, dva buzdovana, bojna sjekira i kijača.[42] Osim ovog nomadskog oružja na talismanu prisutan je dokaz o odnosu njegova nosioca prema Rimljanima. Da je taj odnos bio reguliran na način kako su Rimljani primali barbare kao saveznike očituje se sa dva para privjesaka po kojima su legionarski manipul, kratki mač i rimski štit[43] očito bili usvojeni u ovoj

[37] Mócsy 42. V. bilj. II, 75 i 76.

[38] Bloch o. c.

** Haberlandt 102: »Gabel mit zwei krummen Zinken, harpago oder creaga und Fleischmesser.«

[40] Ibid. 101 ein T-förmiger Schlüssel.. . und ein Sperrhacken ...»

[41] Vernadzky G.; Der sarmatische Hintergrund der germanischen Völkerwanderung. Saecnlum II. München 1951. 362: •». . . von einem Zusammenleben und einer Zusammenarbeit einer Nomadengesellschaft mit verschiedenen sesshaften Gesellschaften (können wir) sprechen«.

[42] Haberlandt 103; »Speerspitze . . . und Pfeilspitze . . . vierkantig . , . mit angedeuteten Wiederhacken, Beide eher »barbarisch« altartige als römische Typen«. Ako za ova dva predmeta nije sigurna atribucija, slijedeća dva para određuje Haberlandt sigurno kao (103): »Streitkolben... und Brecheisen«. Prvi predmet je buzdovan »in einer im ungarischen Raum a!s Buzogány noch später fortlebende Form« i 104/5: »Streitaxt und Keule. Die Axtklinke ... ist der späteren ost — und nordenropäischen Formen angenäht und am ehesten als ostgotische Waffe anzusprechen.«

[48] Ibid. 104.: »Dolch eines Legionärs und Schwurhand einer Manipel,« odmah do tog para »Hohlmeissel ... und Legionärsschild«. Prvi predmet »ist vorläufig nur einem kleinen eisernen Meissel aus einem Tumulus von Glasinac (4. Jahr.) vergleichbar, in Begleitung des Schildes ist es wohl als eine Art Miniereisen anzusprechen«.

etničkoj cjelini kao prijateljskoj s moćnim susjedom u limesu. Potvrdu o tom daju u oba nalaza iz Şimlăul-Silvaniei osim »gotskih« fibula i zlatne medalje rimskih careva, koje su očito darovi poslani ovamo iz Rima prijateljskim federatima.[44] Izvan limesa, u dolinama i na brdima na kojima još uvijek u mnogome prevladava indigeni nomadski element, kolektiv, koji je svoju životnu sliku ostavio u ovom amuletu, pokazuje crte tako karakteristične za razvoj zapadnoevropske civilizacije, da ga moramo izdvojiti iz barbarskog ambijenta polunomadskih i nomadskih plemena i označiti kao nosioca latenskih kulturnih oblika i onih tradicija iz kojih su se na prelazu iz antike u srednji vijek izdigle međijevalne društvene forme, Pa ma kojim jezikom da je ta društvena grupa govorila, ma kojim se etničkim imenom ona nazivala, ona je u biti posjedovala onu tradiciju na osnovu koje se nakon svršene Seobe naroda oblikuju novi etnički organizmi, koji će u daljnjem razvoju služiti kao plodan ljudski materijal za uraštavanje u konačne etničke tvorbe u ovoj zemlji.

Za ovo naći ćemo potvrdu u jednom od momenata što smo ih utvrdili u priboru ovog lanca. To je naglašeno prisustvo kovača — metalurga. Lik kovača, heroja i kralja kako se iz udaljenih mitoloških prapočetaka u keltskim religioznim predodžbama izdvojio u nosioca moćne magije,[45] ušao je u tradiciju evropskih naroda uporedo s poimanjem željeza kao snažnog sredstva protiv tamnih sila, a i sama radnja kovanja željeza dobiva smisao aktiviranja i prizivanja magijskih moći. Vidjeli smo već kako su se keltski narodi uzdiffli upravo na osnovu rudarstva i obrade metala pa je ova djelatnost kod njihovih potomaka dugo zadržala prvenstvenu društvenu ulogu. Upravo momenat koji u isti akcioni krug povezuje nosioca radnje, radnju samu i materiju te radnje, tj. lik kovača koji pod određenim uslovima kuje simbole koji izazivaju magijsko djelovanje ovog čina, taj se momenat u cjelini sačuvao u recentnom rumunjskom folkloru. O tom nas iscrpno obavještava Nicolaescu-Plopşor u spomenutoj radnji.[46] Čaranje pomoću privjesaka, *zdrâncane,* pojasa, *bmerul strigoiului,* kako nam to donosi ovaj autor svjedoči o toj tradiciji. Čak su u tom činu održani oni uslovi po kojima treba vršiti sam mistični Čin kako bi magijska moć ostala izvan tuđih pogubnih uticaja. Radnja se vrši noću, vrši je nosilac radnje sam, posve nag, u magijskoj šutnji. Kao materijal služe mu slučajno nađeni željezni predmeti onako kako još i sad slučajno nađena potkova vrijedi kao čuvar sreće u konvencionalnom pučkom naziranju u čitavoj Evropi.

[44] Hampel II, 13 i d.

[45] De Vries 88 i 90 - Hubert II, 283 i 315.

[4]* Plopşor 449: » ... la formule d' incantation:

Fers, depuis que je vous ai fabriqués
Aucun travail ne vous ai-je donné
Maintenant je vous donne un travail important
D'aller chercher
De fouiller toute la térre
D'apporter â ...
L' enfant désiré

Sve to, u prvom redu lik kovača kao posrednika s transcedentalnim svijetom, govori za duhovni sediment iz keltskog kruga, koji sve ove predmete, lanac iz Şimlăul-Silvaniei, zagrebački arheološki predmet i recentne rumunjske predmete povezuje u krug jedinstvene tradicije.

U ovo isto poglavlje ulaze i oni predmeti koje Haberlandt u usporedbi sa zlatnim lancem iz Şimlăul-Silvaniei spominje kao »dječje lance s Balkana«.[47] Prisutnost ovih predmeta u našoj etnografskoj građi govori za to da se idejno autorstvo zlatnom lancu ne smije tražiti u antičkoj idili bukolike nego u onoj mistici koja magijski čin stavlja u težište svojih religioznih radnji. Taj je sadržaj tako dalek od literarne idile rimskih pjesnika, kako je daleko društvo novih naroda na pomolu seobe naroda od antičke literarne obrazovanosti staroga svijeta. Nasuprot tomu naša će nam etnografska građa ukazati na put po kojem su norme iz negdašnjih utrnulih religija ušle u pučko vjerovanje i tu se zadržale u rezidualnom praznovjerju. Pokušat ćemo u ovim dječjim amuletima utvrditi njihov magijski sadržaj da ga zatim uporedimo s arheološkim spomenicima ove vrsti.

U inventaru Etnografskog muzeja u Zagrebu nalazi se takav jedan »dječji lanac« sa sign. 2/7208, nažalost bez popratne dokumentacije pa i bez oznake porijekla (si. 12). Godine 1941. taj je predmet reproduciran među drugim amajlijama, pa je tu navedeno da potiče iz Makedonije.[48] I ako je taj predmet balkanski inventar s očitim orijentalnim utjecajima, — a poznato je kako taj opći značaj imaju gotovo svi proizvodi balkanske kujundžijske čaršije, — ipak značajne crte ovog predmeta vode u sjevernu ili centralnu Bosnu. Ovu glavnu značajku čine dva centralna lika koji su kao i na lancu iz Şimlăul-Silvaniei i na ovom predmetu smještena posrijed dužine ovog lanca. Lanac je dug 68 cm, ima šesnaest privjesaka u obliku minijaturnih predmeta, a u sredini jedan veći novac i medalju s likom serafima. Između privjesaka još ima 29 sitnih parica očito kao ukrasni dodatak. Na krajevima nema zaponaca pa se lanac nosio prišiven na odjeću. Lijevi dio lanca nosi osam privjesaka, to su dvije podjednake sjekire (zapravo bradve, samo im sječivo nije skoseno), zatim turska sablja, dvije ptice, veća i manja, svrdlo (nerazmjerno duže od ostalih predmeta) te nadžak i ljestve sa sedam prečaga. I desni dio lanca ima osam privjesaka, to su tepsija ili pladanj (plitka kositrena posuda), ibrik, žaba, konjanik (deformiran), škare, helebarda, žarač i žlica. Središnji položaj imaju dva privjeska: jedno je srebrni novac od petnaest krajcara s likom carice Marije Terezije na aversu, a na reversu je Patrona Hungáriáé i god. 1744. Novac je izlizan od upotrebe i u taj amulet ušao je zbog lika Madone. Taj je novac bio u opticaju pa ne spada u one proizvode što ih je bečka kovnica slala na Blizi Istok manje kao monetu, a više kao merkantilnu robu koja je dalje služila za poznate ogrlice uz dinarski ženski kostim. Drugi centralni motiv je srebrni privjesak s likom serafima. S visinom od 4,7 cm to je ujedno najveći privjesak na tom lancu. Svi su ostali privjesci minijaturni prikaz oruđa i drugog običnog pribora, pa su očito ušli u ovu amaliju po istoj primjeni kao i predmeti na lancu iz Şimlăul-Silvaniei. Međutim oba naša centralna privjeska, lik Madone i serafima, nosioci su transcedentalnog sadržaja. Upravo u tom očituje se bliza srodnost ove bosanske amajlije sa zlatnim lancem iz Şimlăul-Silvaniei. U jednom i u drugom amuletu centralno mjesto zauzimaju religiozne predstave. U lancu iz Şimlăul-Silvaniei, kako smo vidjeli, to je zazivanje zdravlja, snage i životne sreće pomoću simbola vina. Ova magija ima nosiocu jamčiti sreću za života na ovom svijetu, a Harona převozníka duše, zazivlje ee kako bi on u smrtnom času poveo dušu pokojnika na povoljan put na drugi svijet. Pod utjecajem kršćanstva, posebno franjevaca, — a to govori da je porijeklo ove amalije u Bosni, — poganske religiozne likove zamijenili su kršćanski simboli, oba i tu ponovno u smislu prizivanja viših sila. Značajan je lik serafima koji simbolizira božju ljubav, amor Dei, pa je to čista transcedentalna vrednota iz višeg pojmovnog svijeta. Kao što je u lancu iz Şimlăul-Silvaniei uz pučku magiju koju tu predstavljaju upotrebni predmeti, u glavnom motivu izražen onaj visoki nazor o svijetu i životu koji je već izraziti filozofski domet psihičke nadgradnje, tako je i u bosansku amaliju uz niz pučkih motiva, kršćanska religiozna filozofija unijela simbole jedne određene duhovne škole i to franjevačke.

Kao i na lancu Şimlăul-Silvaniei i ovdje su privjesci veoma umanjeni modeli realističnog pribora, no razumljivo je da u ovom zakašnjelom pučkom predmetu nedostaje visoka umjetnička obradba, pa su minijaturne stvarčice jednostavno lijevane u srebrnoj leguri. Neki od tih predmeta služili su i pojedinačno kao amajlije kako to znamo iz Bosne za tepsiju, ibričić, žarač i žabu.[49] Po sadržaju ovi se predmeti donekle razlikuju od privjesaka u lancu iz Şimlăul-Silvaniei, jer dok je tamo predstavljen samo alat za muške poslove i vojničko oružje, u bosanskoj amajliji osim oružja i muškog alata te pribora za vatru (žarač) ima i kućnog pribora. Ujedno su tu i dva antropomorfna simbola od kojih je žaba poznati ženski, a itifalički konjanik muški elemenat. Ali i ovi simboli u našem folkloru pripadaju u okvir magije i čaranja.

Tako dakle i u toj balkanskoj amajliji imamo konzerviran sadržaj i pučkih magijskih, i viših religioznih predstava kako je to materijalizirano i u dragocjenom amuletu iz Şimlăul-Silvaniei. Bez sumnje tu je na djelu ostao kontinuitet u tradiciji magijskih formula, koje mora da su u predaju uronule iz razvijenog religioznog pogleda na svijet. Ali manifestacije tog pogleda na svijet mora da su bile veoma dinamične, kad su, kako vidimo, u različitim oblicima i na širokom području ostavile svoje ukalupljene norme. Poznato je, da su u prethistorijskoj Evropi upravo keltski narodi bili nosioci razvijenih transcedentalnih ideja u kojima su pojedini simboli služili za magijske čine. Dobro povezana organizacija keltskih religioznih predstavnika[50] i nakon znatno oslab-

[47] Haberlandt 109. - Isti: Werke der Volkskunst III, H. si. 5.
[48] HEI. 388, 5 predmet u slici *s.* v. amulet.
[49] Sielski S., Hamajlije EIG III 105 i d. i si. 29 a) i b): si. 30).
[50] Hubert II. 275: » ... filid (poëtes ét lettrés), qui constituent une Corporation parallele â celle des druides,. . . que le christianisme avait laissée en place, tandis q'il avait ravagé Ies druides; - str. 278: »Ies filid ajoutent des sanctions magiques;« - str. 279: »En Irland, les filid, qui se sont substitues â eux dans ces fonctions éducatricea, aut fondé et légué au christianisme des écoles qui ont traverse le Moyen-Age.« Krause 34 i d.

Ijenog đruidizma latentno je urasla u život rimskih provincija na sjevernom limesu.[51] Mora da su njeni nosioci svoje religiozne norme uzdržavali s još većom snagom u onim bližim zemljama koje su ostale izvan limesa. Jedan od takvih krajeva bio je upravo onaj dio karpatske podgorine, koji je ostao van granica rimske Dacije,[52] pa smo iz ove regije kao jedan od primjera kako je takva tradicija ušla u pučku magiju našli predmet i sadržaj u recentnom rumunjskom *baîerul strigoiului.*

Taj je sediment zaostao u životu onoga puka nad kojim se doduše migracijama mijenjao viši kulturni sloj, ali se poljodjelski i proizvodni živalj produživao u kontinuiranoj populaciji. Doduše i taj je društveni supstrat doživljavao izmjene preuzimajući u etničkim smjenama jezik i ime novih gospodara, ali su se ipak u njem uporno održavali i drevni način života i jednom usvojena vlastita kulturna tradicija. Dok je otvorena zemlja na velikim vojničkim cestama bila na udaru povremenim opustošenjima pa se kontinuitet njenog naseljenja prekidao,[53] dotle se na periferiji starinski život povlačio u zabit i tu konzervirao u svojim drevnim oblicima.

Ako je dakle u 4. stolj. n. e. vlasnik materijalnog i duhovnog inventara sadržanog u amuletu iz Şimlăul-Silvaniei bila društvena elita gepidskog naroda, onda je ta elita a i njezin narod bila ujedno nosilac onih starih tradicija koje su Gepidi preuzeli od prijašnjeg stanovništva, a to znači da je taj narod do pojave ovog predmeta već prošao snažni proces etničkog svarivanja, kako se odigrao tu na podnožju Karpata od vremena doseljenja Gepida u ovaj njihov zavičaj. Kao došljaci koji su sojenički oblik obrađivanja zemlje upoznali već ranije, sigurno već na pređašnjoj etapi njihova pokretanja prema jugu, u lugovima na ušću Visle.[54] Gepidi su u ovom kraju u Karpatima usvojili onaj viši stupanj poljodjelstva kako se to odrazuje u ovom predmetu. Mora dakle da su se Gepidi tada već bili toliko stopili s ovim naseljenjem koje je tu već otprije bilo nosilac ovog pretežno latenskog kulturnog dobra, odnosno njegove cjelokupne ekonomske i kulturne životne slike, da im je taj inventar ušao duboko u utvrđene vlastite magijske predstave. Taj stari etnički supstrat upravio je daljnji pravac u razvoju novih doseljenika Gepida onako kao što se to često događa kad svježi doseljenici zauzimaju zemlju koja nije sasvim opustjela. Gepidi su novoj etničkoj tvorbi dali ime i jezik, pa i važan udio u novom organizacionom i državnom sastavu, ali ekonomsku osnovicu, materijalni inventar, ergološke i proizvodne oblike, a sigurno i velik dio duhovnih naziranja usvojili su od preslojenog supstrata. Kojim se god jezikom taj etnički supstrat tada služio i kako

[11] Hubert II, 73: »Les tombes d* Apatrida sont indiscernables des antres tombe» celtiques. On peut supposer sans invraisemblance q'il y avait la un petit groupe des Celtes quis'est perdu au milieu desDaces et que Phistorie a oublié. - Un fait est certain, c'est que la civilisation des Celtes du Danube s'est imposée au Daces, comme eile s'est imposée au Illyriens et au Rhetes... En tous caş, Ies Daces, tributaires de la civilisation scythe avânt la descente des Celtes dans la vallee du Danube, sont devenus tributaires de la civilisation celtique quand celle-ci Ies a tonches«.

[5] *** Hunyadi pas.**

" Petru 76.

" Ceallany 10. - Diculescu - Sevin.

bilo da se nazivao, kulturno on je bio još uvijek nosilac produživane latenske facije. Kao obično tako se i ovaj put etnogenetsko stapanje odvijalo nezamjetno u historijskim izvorima, kao tihi društveni proces bez velikih potresa i svršilo se s time da su došljaci usvojili i doskora dostigli onaj razvojni stupanj na kojem su zatekli svoje predšasnike.

Ali kako nema mogućnosti da se dublje zagleda u složene etničke odnose 5. stolj. *n. e.,* za nas ostaje glavno da se tu radi o stalno naseljenom sjedilačkom životu udomaćenom u Podunavlju i da životne navike ovog puka odgovaraju onoj kulturnoj slici kako je na prelazu iz kasne antike u srednji vijek postojala u ovim našim zemljama. Iz tog složenog etničkog konglomerata izašao je nakon rasula Atiline države kao kompaktna cjelina narod Gepida.[55] Postepeno zahvalivši Potisje, a zatim i krajeve preko Dunava i prenijevši u Sirmij svoju prijestonicu, Gepidi gu kroz to razdoblje već prošli proces stapanja s indigenim sesilnim starincima i u masi svog naroda predstavljali su pravo poljodjelsko naseljenje. Tako je to ostalo i nakon propasti gepidske države god. 567. n. e. Kad se malo poslije toga gepidski gornji društveni sloj zajedno s Langobardima povukao u sjevernu Italiju, sesilni seljački puk gepidskog imena i jezika ostao je i dalje u svojim dotadašnjim selima u Potisju, kako 0 tom čujemo u rijetkim vijestima.[56] Ali tada je već tu na velikim dunavskim pritokama prisutno slavensko naseljenje kao onaj moćni populációm medij[57] u kojem će se izgubiti intruzije razbijenih i oslabljenih osvajača različitih jezika i narodnosti. Međutim to se ne događa odjednom. Osamljena naselja održavaju se još dugo vremena i tada kad se široki etnički ambijent oko njih već znatno izmjenio. To se s ostacima-gepidskih naselja događa u vrijeme kad je intenzivno slavensko nase-Ijenje već dovršeno.

U takvim reliktnim naseljima etničko ime, osamljeno u novoj jezičnoj sredini, ostaje kao fosilni toponim koji se u vremenu sve više udaljuje od svog pralika, ali i u posljednjem obliku još može svjedočiti o porijeklu svojih prvotnih nosilaca. Na tlu nekadašnjeg središta gepidske države između Dunava i Save ovakva je jezična okamina ime sela Gibarac kraj Sida,[58] zatim ime naselja Divša kraj Novog Sada, Gyipsa u mađarskom obliku.[59] Ali i na periferiji Panonskog basena, u Karpatima ima toponima s ovim porijeklom. Tako u Rumunjskoj u oblasti Besterce selo Dipşa,[60] a u okolici Oreadu (Vei. Varadin) rumunjsko mjesto

[85] Csallány 11. - Schmidt 533.

[59] Csallâny 14. - Schmidt 522.

[67] Niederle I, I, 52, 60 i d.; II, 37. - Barišić o. c. - Popović I., Quel etait le peuple pannonién qui páriáit jifeSoţ et strava? ZRVI - SAN VII, 1961.

[58] Pavičić I. Vukovska župa 254: »g. 1634 selo Gibarac«. Pavičić 47, 1953, 35 ubraja imena Gibarac i Dipša u mađarsku toponomastiku; str. 73: Gibarac u vijestima 'z g. 1623-1664; str. 74: starosjedioci Hrvati s ikavskim govorom i starom akcentuacijom do poč. 20. stolj. - Csallány 347.

[69] Sabljar 80: Divša (Gipsa, Gibša, Gjipša, Djivša) selo u žup. sriemskoj, kotar 1 pošta Ilok. - Pavičić Podrijetlo 35: Dipša (v. i bilj. III. 58); str. 71: Dipša, naselje i manastir srpskih doseljenika.

[60] Györffy 500: Dipse (Gyipse) 1332... pleb. de Gypsa ... Guypsa; rumunjski üipsa.

Gepiu ima dva usporedna recentna mađarska lika, Gyapiui Zsépiu[61] s onom karakterističnom promjenom početnog konsonanta kako je u većini pokazuju imena gepidiog porijekla u sjevernoj Italiji[62]. Istu promjenu pokazuje i ime jednog izgubljenog sela u okolini Vukovara koje se u 14. stolj. javlja kao Gyobafalva i Gibafalwa, au 15. stolj. u obliku Zobynch, ali i Jobynch, što nas dovodi do hrvatskog lika Zobinci, Zobovci.[63] Ovoj fazi imena izvedenog iz gyob, Job odgovara i ime naselja u arhiđakonatu Gušće, koje se kao sjedište crkvene župe javlja g. 1501. pod imenom Joboyno,[64] pa bi se možda moglo tražiti u starom slavenskom selu Jobovina kraj Virovitice.[85] Na trag reliktnih gepidskih naselja dovode nas i analogna mjesna imena u sjevernoj podgorini Karpata kao što je to ime sela Gibárt na rijeci Hernadu koje se u tom obliku javlja i u 15. stolj.[66] Doslovno tako glasi ovo ime u svoje dvije službe kao atroponim i mjesno ime u Baranji, kad se u 13 stolj. javlja kao Gywbarth Gybarth i Gebarth, danas Gibartfölde.[67] U istu grupu idu i imena Gibina i Gibinšćak, kako se za tri naselja javljaju u okolini Ptuja i u Prekomurju.[68] Ako u toponimu Zebanci Gornji i Dolnji u gornjem Međimurju[68] gledamo istu promjenu početnog konsonanta kako smo već našli, onda bismo i u starom imenu sela Zibjecz u nekadašnjoj Vukovarskoj županiji[70] našli analogiju imena Zobovci u istom kraju.

Ali izvedenice iz likova zeb i seb ne možemo dalje pratiti, jer s jedne strane tu postoji pradavna starina iz koje potječu mnoga geografska imena u Karpatima i Dinarskim planinama, a *s* druge strane tu je došlo do kontaminacije s mnogim srodnim riječima u slavenskim jezicima (zeba, šiba i dr.) a i u mađarskom (szepes i si.). Samo u rijetkim primjerima gdje se ime javlja u alteraciji kako smo to našli u imenu Gibafalva-Jobinec-Zobinec može se utvrditi trag izgubljenog etnikona.

[61] Csánki I. 609: Gyapjú 1399. - Györffy 621: Gyapjú 1332 ... Gapyu, Gapid . . . Capiu, Gapyo . .. Gyapiu ... Zsepiu; rumunjski Gepiu.

[62] Csallány 346. - Sevin 275.

[68] Pavičić Vukovska župa 72 i 73: Zobincz, Zobinci, Zobovci; str. 212 i 265: g. 1612 kalvinska župa. Isti: Podrijetlo 81: »Zobovci, selo između Nuštra i Vukovara... 1623 g.« - Csánki II, 313: ^Gyobafalva Gyabafalva 1337: Gyabafalva 1427: Gibafalva, Gybafalva, Gyobafalva 1438; Jobynch 1481; Zobynch 1491.«

[64] Đntorac 17: »Joboyno, danas nepoznato« iz popisa 1501. g.

[65] Pavičić Podrijetlo, u Indeksu s. n. Jobovina 160 adest. Str. 169 navodi ime sela Dobovina u posjedu Brezovica. U ispravama koje autor citira (VZA 1905, 181 i 241) dolazi g. 1524 ime Doboyno, a g. 1593 ime Dobowino.

[68] Györffy 87: »Gibart; Gybart 1290; de Guebarch 1293; Gebarth 1294: Gybarth 1303; Gibart u popisu od 1956. - Csánky I, 208: Gubarth 1427; Gubarch 1455.

[67] Csáňky II, 486: »Gibard - Gibart. Terra Gywbarthfewdy 1313; villa Gebarth 1314; Gubarth, Gubard 1428.« - Györffy 228 s. v. Bója (d): »... Desen filius Gregoru filii Gywbarth de Boya«; u popisu mjesta od 1936: Racboly, od 1956: Püspökboly. Upor. i Györffy 250.

[68] I M 1960: 1) Gibina, općina Ptuj; 2) Gibina, općina Ljutomer, - Csänky IH 55: »Gibin 1478) - IM 1960: Gibinšćak, Općina Štrigova.

[69] IM 1960: Donji - Gornji Zebanec, općina Mursko Središće. - IM 1951 Donji - Gornji Zebanci.

[70] Csanky II, 272 *a.* n. Marot, u nabrajanju sela 1484 među ostalim i selo Zibjecz.

Kao što u oblasti Slovenskih Gorica nablizu stoje imena u liku zeb i gib tako i na rijeci Ornat-Hernad nešto sjevernije od spomenutog mađarskog sela Gibart leži naselje Gornjii Doinji Šebastovci, koje se u 13 stolj. javlja kao Zebes i Füzy.[71] Tu je teško pomišljati na porijeklo u mađarskoj riječi fiiz — vrba nego bi se moglo govoriti o sedimentu nekog izgubljenog imena staloženog u ostacima na obje periferije Podunavlja, u podgorini Karpata i na južnom alpskom podnožju.[72] Možda je to daleki refleks onog u izvorima jedva nagovještenog imena Fisoniti-Podunavci.[73]

Ako sad promotrimo nalaze toponima **geb—*gib, *zeb—*zib* u cjelini, naći ćemo da su se ostaci razbijenog gepidskog naseljenja prislonili uz one grupe starinačkoga žiteljstva koje su se do tada u seobi naroda održale u rubnim zavalama i na podgorini Alpa i Karpata. Kako po svemu možemo utvrditi to je bio treći vidni etnički sloj u agrarnom naseljenju ovoga prigorja. Kao dva ranija sloja, ukoliko se uopće može donekle oformiti nosioce etničkih imena u tim udaljenim epohama, našli smo do sada etnikom **bohn* i imensku osnovu **bez-*biz.* Nosioca ovog skupnog imena bez* pokušat ćemo u daljnjem potanje odrediti.

U ovaj čas ostavljamo po strani pitanje jezika kojim su tada na izlasku Seobe naroda govorile ove pojedine etničke skupine. To već ni u tragovima nije mogao biti keltski, ali ni bilo koji romanski dijalekt. Za one grupe koje su tada bile nosioci imena *geb-*zeb mogli bismo pretpostaviti da su se još uvijek služile jednim od idioma gotskog jezika. Za to bismo mogli naći potvrdu u tome što se u drugoj polovici 9. stolj. u zapadnoj Panonskaj nizini Gepidi spominju kao posebna grupa, kao ostaci naroda koji je ranije u cjelini nosio ovo ime.[74] Bez sumnje tad je već bila u toku slavizacija tih ostataka to više što su se u istom životnom ambijentu po srodnoj socijalnoj strukturi poljodjelaca našli zajedno ostaci Gepida sa slavenskim agrarnim pukom nasuprot vladajućoj klasi Slavena, koja je tada u ovim krajevima naglo smjenjivala donedavni vodeći sloj Avara.

Koliko je gepidska etnička komponenta sudjelovala u etnogenezi rumunjskog naroda pokušao je dokazati Diculescu,[75] pa ako njegovi izvodi i nisu potpuno usvojeni u nauci, ipak njegov je golem posao ostao jedan od ranih pokušaja da se u tumačenju etnogenetskih zbivanja pođe dalje od tada općenito usvojenih pogleda. U istom smislu nastavio je Se-

[71] Ibid. I 221. - Györffy 158: »Zsebes (Ál-, Fel-, Fűzi, Totraclo) 1262 an poss. inferiorem Zebes vocatum, que alio nom Fizi nuncupatur... ad terram Tot-rachlo que inferior Zebes et al. nom. Fyzy nominatur; Zebus 1312; p. Sebes 1332; Sebus, Zeles, Sebes 1332.« Još u popisima 19. stolj.: Fűzi, Füzl, između dva rata u Čehoslovačkoj: Zebes, danas (1955. g.) Šebastovce.

[72] Grupa Fućki u Istri s naseljima istog imena u Pazinštini: 1) u općini Posert (C N 244); 2) u općini Šumberg (ibid. 191) i prezimena Fućkar, Fućak i si. (IP 50). - Upor i Sabljar 104: Fučkovac, selo u žup. zagrebačkoj. - Upor. i lokalitet Fučkov Jarek u Zagrebu.

[73] Barišić F.: Kada i gđe su napisani Pseudo-Cezarijevi Dijalozi ZR, SAN XXII 1952, 28-51.

[74] Conversio c. 6: »De Gepidia autem quidam ad huč ibi resident.. .«

[75] Diculescu pas.

vin, koji i u poznatoj, veoma karakterističnoj etnografskoj grupi Szeklera gleda potomke Gepida, a i slovačku grupu Spiš odredio je kao kategoriju gepidskih potomaka.[76] Međutim, porijeklo grupe Szeklera Györffy je definitivno odredio kao potomaka jedne od grupacija Protobugara.[77] a spiiko naseljenje i suviše je složeno, a da bi se pitanje etnogeneze ove grupe moglo ukratko riješiti.

Oba autora, Diculescu i Sevin gledaju u potomcima Gepida još uvijek nosioce onog etničkog i političkog sadržaja koji je za taj narod bio karakterističan u vrijeme cvata njegove države. Afi nosilac državne i političke moći tada je bila viša društvena klasa, dvor i njegova okolina, koja je s kraljicom Rosamundom napustila svoju zemlju. U starom zavičaju na Dunavu zaostao je niži društveni sloj, koji je pored svog gotskog jezika i imena kulturno već odavna srastao sa starim naseljenjem i od njeg u mnogome preuzeo stare vrednote i predaje, kako smo to našli i na primjeru talismana iz Simlăul-Silvaniei. A ipak taj niži sloj, to je bio onaj populacioni faktor koji je ovu zemlju napučio svojim potomstvom, osnivao naselja, obrađivao zamlju i davao joj kulturni vid pretvarajući je u svoj vlastiti zavičaj. Zato i pored toga da se u šest stoljeća boravka gepidskog naroda u Podunavlju tu udomaćio gotski jezik, a održao se i trag imena u pojedinim naseljima, teško bismo kasne etničke grupe mogli odrediti kao sigurno gepidsko potomstvo. Etničko preslojavanje koje je redom donosilo nove elemente u sastav naroda u Panonskom basenu, rezultiralo je u dugom vremenskom rasponu s onim konačno salivenim etničkim tvorbama u koje su ušle različite komponente, međusobno saživljene i ugrađene u današnjim narodnim cjelinama. Međutim na izmaku seobe naroda proces novih etničkih organizama nije bio dovršen sve dotle dok nije u se primio još i slavensku komponentu. Tragovi tog sažimanja kako ih možemo utvrditi u značajkama pojedinih etnografskih grupa unutar današnjih naroda, svjedoče o različitom porijetlu pojedinih komponenata u etnogenetskom svarivanju, a mi danas pronalazeći te tragove nastojimo po njima očitati i upoznati zakonitost etnografskog zbivanja. Taj naš zadatak pokušavamo osvjetiliti na primjeru jedne takve rezidualne etničke grupe, grupe Bezjaka.

Po svemu, našu grupu Bezjaka smatramo jednom od konačnih tvorba nastalih u okviru etnogenetskog sažimanja u rasponu ranog srednjeg vijeka. Od starijeg naseljenja, onoga koje je produživalo kulturnu faciju Latěna, Bezjaci su naslijedili značaj prigorskog stanovništva s kulturom vinove loze u težištu svoje agrarne vlastitosti. Upravo po tomu njihovi se susjedi služe riječima izvedenim iz ovoga imena za različite pojave u životu prigorskih vinogradara kako smo na to ranije ukazali. Ma da ni u kom slučaju Bezjake ne možemo smatrati potomcima Gepida, ipak ova grupa pokazuje neke značajke koje ju razvojno povezuju s ostacima gepidskog naroda. To je u prvom redu stalna prisutnost frustracione situacije i njenih efekata s kojim ova grupa reagira na širu drust* venu sredinu. Već raniji izvori navode kako su Gepidi u gotskoj porodici bili treći prezreni član.[73] Kao izraziti poljodjelci Gepidi su bili tromi i zaostali prema oba druga gotska naroda poznata po zavojevačkoj prodornosti. I Jordanes ime Gepid tumači u ovom smislu, pa iako je to pučka etimologija ipak ostaje značajna za odnos ostalih Gota prema Gepidima.[79] Kako je jezik u sva tri gotska naroda bio isti, to je u širokoj populacionoj slici samo značaj sesiluog poljodjelskog puka mogao ostati povezan *s* etničkom fizionomijom Gepida. Ostale kulturne crte pretopile su se u jedinstven kulturni i jezični sediment u kom se danas više ne može odijeliti što od toga pripada u uži posjed pojedinih gotskih naroda.[80] Kao trag gotskog jezika u prigorskom se kraju javljaju samo po neki neznatni ostaci.[81] To bi npr mogla biti riječ *his* u značenju vinogradarska klijet. Dok je riječ *klet,* klijet poznata na većem dijelu kajkavske Hrvatske, riječ i sadržaj Ais poklapa se s prostiranjem naziva Bezjak, kako smo ga utvrdili od Dobre i Kupe do Sutle i Drave.[62] Danas riječ *his* sve više uzmiče ispred riječi *klet,* klijet na čitavom ovom području isto tako kako tu sve brže nestaje i imena Bezjak.

Jedna od karakterističnih pojava kako je dobar poznavalac Ostrogota biskup Enodije lično bliz Teođoriku Velikom, u ranom 6 st. opisuje prigodom gotskih seoba,[83] zadržala se do danas u Hrvatskom Zagorju kao navika lišena opravdanja. Kad danas Zagorac napušta svoj zavičaj i seli sa svim pokretnim imanjem na drugu bolju zemlju — kako je to bilo u puiiom toku u godinama nakon rata - on odlazi sa čitavom porodicom odvodeći i stoku, ali ostavlja svoj dom, Aižu, i u njoj gotovo sve bezvrijedno pokućstvo. I sad još ovako stoje poneke razne kuće u Zagorju i tako napuštene propadaju. Ali jedan predmet iz svog starog domaćinstva Zagorac uvijek odnosi sa sobom. To je kamen iz ručnog mlina koji se u Zagorju zove *žrmlje.* Zagorci odnose u novi dom samo kamen žrvanj bez ostale drvene naprave i postolja, a to se prenosi bezuvjetno u novi zavičaj onako kako se žrvanj uz ostale oraće sprave kao nužno proizvodno sredstvo prenosio na kolima na kraju onih velikih povoraka u kojima su se gotski narodi pokretali na svojim seobama kako o tom govori naš izvor. U novom domu preseljenih Zagoraca žrvanj ostaje bez upotrebe i obično leži napušten u dvorištu, jer za nj u novoj okolini uopće nema upotrebe. Tako možemo žrvanj još i sad naći uz kuće Zagoraca naseljenih u selima Baranje i Bačke.[84] Vlasnik ovakvog žrvnja ne zna ništa reći o ovom svom

[76] Sevin 196.
[77] Györffy Gy.: Tanulmányok a Magvar állam eredetéről; Budapest 1959, navodim po recenziji Vargyas L. n AE ASH **IX,** 3-4, 1960, 422.
[78] Sevin 17.
[78] Jordanes Getica XVII. 95-96: »sed quia ut dixi, gepanta pigrum aliquid tardum designat, pro gratuite convicio Gepidarum nőmén exortum est, quod Jiec ipsud credo falsisäimum; sunt eniin tardiores ingenii et graviores corporum velocitate.«
[80] Schmidt 545.
[#] *Vaemet* M. u referatu o Niederleovu Manuelů, ZSPh II, 1925, 541: »Die Reste ostgermanischer Stämme auf dem Balkan... ihr Einfluss auf die Slaven ist ganz unbedeutend ...«
[82] Rječnik JAZU s. v. his.
[83] Enuodius, Panegyricus dictns clementissimo regi Theodorico MGH VII.
[84] Rukopisna građa Etnografskog muzeja u Zagrebu iz g. 1956, sakupile P. Gabri£ iß. Szenczi.

postupku, a nema ni tumačenja za nj i očito se taj običaj vrši sad još samo po sili prastare predaje i po zaboravljenim, nekad obaveznom obrednom postupku sa žrvnjem kao s hijeratskim predmetom u kućnom priboru, — postupku koji se očuvao samo još u tradicionalnom pokretu u prenošenju tog kamena.

I ona vrst šljive zvana u Štajerskoj *bezjača* ide u ove etnografske preostatke. To je ono stablo koje i danas tvori karakterističan *trnac* oko svakog prigorskog dvorišta. Ova trnovita voćka srodna je onom grmu koje pod nazivom grog, *trn, bijeli* ili *crni,* do našeg vremena predstavlja složeni simbol, zaostao iz kulta živog trna, zelene grane i stabla uopće.[85] Oplemenjena šljiva, Prunus domestica L. međutim potiče iz pontské ekumene, a u našim kajkavskim krajevima udomaćena je jednako kao na svom čitavom prostiranju u sjevernom dijelu Balkanskog poluotoka i na rubnom pobrđu Panonskog basena. Naš najpoznatiji varijetet je šljiva *bistrica.* Osim kod nas ovo slavensko ime za zagorsku *slivu bistricu* služi i na širokom području slovačkog jezika, gdje je to glavna voćka u snabdjevanju seljačkog domaćinstva osim svježim voćem još i dobrom zimskom hranom.[85]" Iz mnogostruke službe ove voćke kao trnovite obrane oko kuće, kao izdašne hrane i kao davaoca žestoke okrepe, jedna lokalno utvrđena, danas već zaboravljena funkcija govori o drevnoj kultnoj ulozi ovoga stabla. To je služba šljive kao božićnog drvca.[85b] U onom konzervativnom življu koji smo utvrdili pod imenom Heanzen, još je nedavno u prošlom stoljeću kao božićna grana služilo stabalce mlade šljive, obraslo sa što više trnja.

Iz širokog okvira složene službe šljive i njenih derivata na prostiranju slavenske praekumene, izdvojit ćemo dva elementa značajna za naše daljnje razlaganje. To je štajerski naziv *bezjača* za zagorsku šljivu i spomenuta služba obrednog drvca kod etničke grupe Heanzen za koju smo našli da je potisnuti ostatak inkolata iz vremena prije seobe naroda. Ova dva elementa govore o tom da je funkcija šljive i njenog trnovitog grma i pored poznavanja ove voćke u starom zavičaju, u svijet kajkavskih Slavena ušla još i kao preostatak iz onog životnog inventara što su ga slavenski došljaci zatekli naselivši se u istočno alpsko pobrđe.

Međutim samo ime Bezjak, dosljedno tomu i porijeklo one etničke grupe koja je primarno nosila ovo ime, ne možemo protumačiti samo iz ovih kulturnih ostataka.

U etimološkom tumačenju riječi *bezjak* filozofi se znatno razilaze. Daničić izvodi porijetlo ove riječi iz »srednjenjemačkog fiesz, odnosno iz staronjemačkog fizus (callidus, astutus, dolosus)« koji »u Nijemaca

[86] Rječnik JAZU s. v. glog, glogov. - Schneeweis E., Serbokroatische Volkskunde, Berlin 1961. 10. - O porijeklu domaće šljive v, Hehn, Kulturflanzen und Haustiere. Berlin 8, 1911, 382 i d. — Kovačić J., Šljiva naša najvažnija voćka. Priroda LIV, 2 - Zagreb 1967, 41-43.

[85] » Nä srednjoj Moravi uzgajaju se » ... švestky obecně trnky neboli bistřičky zvané.« Moravské Slovensko 318.

[85b] Ebenspanger J., Weihnachten und anderes. Kleine Beiträge zur Volkskunde der Hienzeu. II. BMU VI, 1898, I. 36.

dolazi u priči o vragu i o neotesanu i lukavu seljaku«,[86] no vidjeli smo da je već Jagić odbio ovo tumačenje kao neosnovano. Štrekelj i po njemu Berneker riječ *bezjak* izvode iz istroromanskog »bizgako, bezgako, Sonderling, Tölpel.«[87] Pleteršnik donosi i Trstenjakovo mišljenje[88] da se Bezjaci zovu po tom »ker .. . bize nosijo,« tj. da su to seljaci na Slovenskom Krasu za koje je karakteristična odjeća od domaćeg platna, nasuprot alpskom suknenom ruhu, ali je Mažuranić to odbio s tim da riječ *bize* potječe od njemačkog weis-bijel.[89]

Ne ćemo dalje ulaziti u ovo filološko pitanje nego ćemo rješavanje teškog zadatka o početnom izvoru imena Bezjak započeti na drugi način. Pokušat ćemo ukazati gdje i kada se to ime u ranije doba javlja u našim krajevima i na opisanom širem području na zapadnom rubu Panonske nizine. Kod tog posla morat ćemo biti na oprezu da ne zađemo predaleko po sazvučju sličnih imena. Tako npr. ne će biti lako u širokom okviru imena iz osnove *bessen naći naš traženi etnikon. Poznato je da se potomci moćnog naroda Pečenega u srednjem vijeku zovu Bissени, Bessöney, otkuda danas potiču česta prezimena i mjesna imena u Mađarskoj.[90] Ali i jezični likovi izvedeni iz osnove *bezzeg tako su blizi slavenskoj riječi *bazga-zova,* da i tu postoji opasnost od uopćavanja.[91] Jednako tako ne može se u imenima izvedenim iz osnove *fiz, *fiiz izdvojiti arhaični sadržaj, jer takva imena stoje i suviše blizu mađarskoj riječi *füz-vrba,* što se i u nas često javlja u nizinskim naseljima i uz vode.

Ipak, i pored svih tih graničnih područja gentilno ili etničko ime iz osnove *b'Bs plastično se izdvaja u medijevalnoj građi koja nam stoji na

[84] Daničić u Rječnik JAZU *s.* v. bezjak; v. o tom Jagićevo mišljenje bilj. I 16 i IV. 155.

[87] Štrekelj Zur slavischen Lehnwörtern. Denkschrift, d. kais. Akad. Wien Phil--hist. Kl. 50, 1914. - Berneker 53 s. v. bezjak. - Upor. i Meyer-Lübke W., Romanisches etymologisches Wörterbuch, Heidelberg 1935, 98 No. 1118 bis; str. 92 No. 1097 bes.

[88] Iscrpno 11 ešič 87 i d.

"• V. bilj. I, 36.

[80] Rasovskij D. A., Pečenjegi, Torki i Berendjeji na Rusi i v Ugriji. S. K. VI, 1933, za etimologiju imena »besenyő« navodi 1. bilj. 1: Gombocz Z. és Melich J., Lexicon critico - etimologicum liguae hungaricae, Budapest 1914 s. v. besenyő; Gombocz Z., Über den Volksnamen »Besenyő«. Turan III, 1918.

[81] Bezlaj v. bilj. I, 37, 38 i 39. Osim navedenih hidroma i na str. 57 s. v. Besenik: četiri hiđronima Besnica, 1. pritok Save pri Kranju 1291 Veznitz. 1315 Veznitz, 1481 Veßnitz, 1496 Veßnitz; pritok Šujice pri Dobovi; 3. pritok Mure u Prekomurju; 4. danas nepoznato, pri Rajhenburgu 1355 Vizznicz, 1477 Visnitz i imena od dva eela 1309 i 1322 Vieznicz te recentna mjesna imena (3 naselja u Sloveniji) Bezlaj izvodi iz adj. běsbnij-běsTí-Damon prema Bernekeru. Vasmer adj. besbnt, rasend' za vodeni tok. Bezlaj dodaje: «Zanimljivo pa je, da to pri nas so razmerno pogostno ime ni niti enkrat izpričano na srbohrvaškom ozemlju«; upor. i »gorsko ime Besnik (Dolina pri Trstu)«. I toponim Bezina (Btiena str. 59 s. v.) Bezlaj izvodi iz osnove buz = sambucus. - Njemačke dublete ovih geografskih imena (1. pritok Drave 1306, 1466 Hollerpach) mogle su nastati kao kasniji prijevod tada kada je prvotni etnografski sadržaj već bio zaboravljen, kao što je danas veoma teško, ako ne i neizvedivo, ova recentna imena tumačiti po njihovom postanku i tako ih razvrstati u primarne kategorije po porijetlu njihovih nosioca.

raspolaganju. Pokušat ćemo staviti čvršći okvir ovomu terminu kloneći se kod toga svih onih slučajeva koji se bilo kako približuju i stapaju s navedenim riječima i imenima.

U našim krajevima uz već navedena mjesta sa čistim oblikom *bez-biz-jak u* ovaj ćemo krug obuhvatiti imena s nepromijenjenom osnovom ali s variranim nastavcima. Tako ćemo najzapadnije u Sloveniji naći ime sela Běžena[92] u općini Ruše, i Bizelje, zaselak sela Zabukovje kraj Krškog te dva jednaka nablizu smještena naselja Bizeljsko i Bizeljska Vas,[93] zatim selo Bizovik kraj Ljubljane. U Hrvatskom ovom je liku srodno ime donedavnog sela Bizek danas na području Zagreba, a osnovu *bt.z sačuvala su i mjesna imena Bezenica,[94] zaselak sela Tenje u okolini Osijeka i (B-)zenica u Bosni.[95] Preko naše sjeverne granice na području sela Beljezna u zaladskoj županiji jedan se lokalitet zove Beznica-malom.[96]

Kako vidimo najviše se tih toponima nalazi danas u alpskoj podgorini, a manje ih je na starom kajkavskom području medijevalne Slavonije. Ne ulazimo dalje u razmatranje lika *baz koji smo međutim u Istri našli da je uporedan oblicima *bez i *biz. Na širem prostoru ranog slavenskog naseljenja, u staroj Slavoniji i u susjednim arpađovskim županijama razgledat ćemo koja bi od gentilnih i mjesnih imena, posjeda, zemalja ili rodova iz ranijeg vremena mogli uvrstiti u kategoriju imenskog lika bes-bts, bez-btz.

U arpadovskoj šomođkoj županiji današnji lokalitet Busu javlja se u 13. stolj. u grafiji Beze, Bözö, Buzu,[97] što govori o postojanju imenske osnove *b"bz i o daljnjem fonetskom razvoju ovog imena u mediju mađarskog jezika do današnjeg oblika. U Transđanubiji, u ranijim se izvorima oblik Bezzeg javlja na više mjesta kao ime roda i zemlje. Tako ime današnjeg lokaliteta Đizzigi na Dunavu nedaleko mjesta Paks,[98] Csánki izjednačuje s imenom porodice Bizzig-Bezzegh-Byzyah." Da su zemljišni posjedi dobili ime po porodičnom imenu

[92] I M 1951 selo Běžena općina Ruše; I M 1960 selo Bezene, općina Maribor. Upor. i toponim Bezina u općini Poljčane, I M 1951.

[93] Bezlaj 65 s. v. Bizeljski Potok. Bizeljsko 1251 Vizel, 1278 Visel, 1404 Vyseli, 1427 Visel, 1441 Visel, 1475 Visi, 1490 Vischl, Visi. Između Save i Sutle top. Bizeljska Vás, Bizelj, Bizelje ... »Poreklo teh imen ni znáno ...« — IM 1951.

[94] Ibid.

[95] Skok Prilog ispitivanju hrvatskih imena mjesta. Nastavni vjesnik XXI, Zagreb 1913, 3. Zenica, 243-244.

[86] Z F N 613, 158/41: »Beznica-malom, Csapó-malom«, oranica; apoziciju Beznica u nazivu ove oranice nazvane po nekadašnjem mlinu, autor ördög izvodi iz ličnog imena nekog prijašnjeg vlasnika tog mlina.

[97] Csanky II, 596: Bözö. Buzu. 1275 Bese; 1289 terra . .. Busu vocata; 1362 poss. Beuseu, 1408 Bescw, 1433 Bwsew, 1437 Bewsew.

[88] H N 1913 s. n. Bizzigi - major u komitatu Tolna. Podatke iz HN 1913 zahvaljujem Dru Gezi Karsai-u OSB u Pannonhalmi i Dru Imri L. Marko-u OSB župniku u selu Pölöskefö kraj Nagy Kanisze, koji je najbolji poznavalac naselja i historijske toponomastike u Transđanubiji, posebno u zaladskoj županiji.

[89] Csánky III, 418: Bezned (Beznet); 1314 Beznich, 1361 Beke de Beznech, 1429 Bezned; 1. c.: Bez(z)eg, (Bezzig), 1447 Bezegh, Bezzegh, 1453 Bezygh, 1471 Byzyak, 1502 Byzygh, 1517 Beezyk, - sada pusta Bezzeg kraj mjesta Paks; 461 uz isti posjed rod Đez(z)egi, Đizzigi.

vlasnika svjedoci sufiks -d koji je u mađarskom jeziku odlučan u tvorbi izvedenih toponima.[100] U toku 14. i 15. stolj., u razdoblju u kojem prema klasičnom Csánkijevu djelu imamo uvid u kretanje ličnih, rodovskih i mjesnih imena, isto ime u liku Bezzeg javlja se i u zaladskoj županiji noseći i ovdje značajku toponima nastalih po imenu vlasnika.[101] Ali u isto vrijeme i navedeno ime Beznedsvarijantama Beznichi Beznech govori o takvom ukrštavanju imena zemlje i roda[102] u ovoj imenskoj kategoriji. Po svemu tome medijevalni mađarizirani oblici s varijantama u grafiji, a bez sumnje i u tadašnjem izgovoru, daju nam pravo da ih s dovoljno opreza izjednačimo s našim imenskim likom *bez-biz-jak*. I u višejezičnom Gradišću naći ćemo analogna imena, kao što je npr. ranije ime Bessefalva danas sačuvano u derivatu Besfa Puszta,[103] dok u slovenskom Prekomurju oba današnja sela Stari i Novi Beznovci već u 14. stolj. pokazuju isti gentilni lik kao Beznouch.[104] Slavensko oblikovanje pokazuje i antroponim Be-/inek koji se u mađarskom jezičnom kraju, u arpadovskoj županiji Győr javlja u vezi s posjedom Bezi, kako se i danas zove to isto selo u slivu rijeke Rabe zapadno od Györa,[105] a i ime današnjeg sela Bezenye koje leži u dvojezičnom mađarsko-njemačkom području u nekadašnjoj mošonjskoj županiji također pokazuje slavensko oblikovanje.[106]

Isti imenski lik u službi antroponima kao Đezzegi i toponima kao Bezzeg-Bezzek javlja se u 14. stolj. na podnožju Karpata u današnjem Zemplinu.[107] Danas to ime glasi Berzeg pa je to jedini slučaj da oblik s unesenim rotacizmom možemo sigurno izjednačiti s imenskom osnovom *bez.

Pitanje imenskog lika *bT)Z u slavenskoj sredini osobito je dobro osvijetljeno u razvoju naselja Bzence u Moravskoj.[108] Na stjecištu putova na srednjoj Moravi, nad prethistorijskim se gradištem diže srednjovjekovni burg i pod njim je današnje naselje s istim imenom. U 13. stolj. ovo naselje pripada u crkveni posjed, a čitav je kraj već tada poznat po

[100] Objašnjenje o službi deminutivnog d u mađarskom jeziku u tvorbi toponima zahvaljujem dru Imre L. Marko-u.

[101] Csánky III, 36: Bez(z)eg(d); 1338 poss. Bezzeg; 1387 poss. Bezegd, 1389 poss. Bezzegh, Bezzegd, 1412 Bezegd, 1501-1506 predium Bezzegd. Prema usmenom saopćenju dra Imre L. Marko danas nema potvrde o tom lokalitetu.

[102] Ibid. v. bilj. III, 99: 1314 Beznich, 1361 Beznech, 1429 Beznet.

[toa] Ibid. II, 737: Bes(s)efalva, 1437 Besefalua, 1471 Bessefalva; danas Besfa-pnszta.

[104] Lipovšek G., Prekomurje. Seznam općin. Murska Sobota 1927, 7: Novi Beznovci, Bezuoc, Ujbeznocz; str. 10: Stari Beznovci, O-Beznocz, Buzahely. - Csănki II, 737: Beznocz, 1399 Beznoy, Beznouch.

[105] OUM IV, 464 ime današnjeg sela Bezi izvodi iz Bessenyö. Csánki III, 575 *s.* n. Poki (Puki): 1182 jedan član ove porodice je Poki Mihály Bezinek. U posjedu ove porodice među ostalima i selo Bezi (Beze) 1. c. s. n.: 1340 poss. Beze. 1428 Bezy.

[106] o UM IV, 448: Bezenye-Pallersdorf danas u mađarskoj županiji Győr.

[107] Csánki I, 343: (posjed) Bezzek (Bezzeg); 1332 Bezeg, 1446 i 1488 Bezzegh, 1489 Bezek, 1491 Bezekh, mađ. recentno ime Berzek.

[108] Moravské Slovensko 3: Bzence, općina na srednjoj Moravi; str. 31: 1213-1223 među samostanskim posjedima n tzv. falsifikatima 13. stolj., str. 323: zbog štete u velikom požaru g. 1293 mještani dobivaju vinograde iz posjeda bzenečkoga građa.

svojim vinogradima. I danas je to voćarska i vinogradarska oblast gdje je domaća šljiva jedan od važnih proizvoda u svakom domaćinstvu. Toponim B z e n c e svratio je na se pažnju istraživača ranih slavenskih etnikona pa ćemo se na ovo pitanje još vratiti.

U slovačkom jezičnom području analogan imenski lik javlja se u imenu B z e n i c a,[109] To je naselje u gornjem toku rijeke Hrona kuda prolazi put za rudarsku oblast gdje je Kremnica poznato i važno središte ovog rudogorja. U srednjem vijeku selo B z e n i c a pripada u posjed moćnog roda V e z e k é n y i, kojeg se ime sačuvalo u istom kraju u tri toponima. To su na samoj rijeci H r o n s k é "V o z o k a n y, zatim V e l k é V o z o k a n y (s uporednim M a l é V o z o k a n y) i treće, P l a v é V o z o k a n y na donjem Hronu. U 13. stolj. ovo se ime javlja u različitim grafijama koje se sve svode na temeljno V e z e k é n y.[110] U tom imenskom liku prepoznajemo v-varijantu onog imena koje smo kao B e z z e g i si. našli u Transdanubiji. Tako su u sklopu B z e n i c a-V e z e k é n y povezana dva oblika kako su se iz istog osnovnog gentilicija razvili u različitim fonetskim uslovima. O takvom ponavljanju starog imenskog lika u njegovim kasnim varijantama svjedoči i ime jednog od članova istog roda. G. 1326. kao gospodar posjeda u koji pripada i B e z e n c e - B z e n i c a javlja se *Miskolc Bes nobilis Vezekényi.*[111] Ime koje danas glasi kako vidjesmo B z e n i c a, u 19. stolj. u mađarskoj je varijanti S z e n i c a, S z e n e s f a l u,[112] pa tu nalazimo analognu eliminaciju nenaglaženog početnog sloga kao u našem imenu Z e n i c a.

Ako još nadodamo da se kratki oblik ovog imena u 14. stolj. javlja u Spisu kao B y s z, danas naselje B y z,[113] a dalje u podgorini Karpata današnje B e z ö u grafiji 15. stolj. B e z e w i B e z e n o w n a h,[114] zatim u Rumunjskoj u okolini Cluja kao antroponim B e s e,[115] pa i u Cenadu i to u ovom kraju u 13. stolj. istodobno kao lično ime, ime roda i posjeda: *»Michael et Bez, vocali de* ßezy,«[116] onda možemo pouzdano zaključiti da se gentilno i mjesno ime *bez-btz u kasnom srednjem vijeku, a bez sumnje i ranije, prostiralo na čitavom obodu Podunavlja u zatvorenim gentilnim grupama. Našli smo da se češće i značajnije javlja u zapadnoj sferi ovog basena, na posljednjim alpskim obroncima, u zavalama na području zapadnih Karpata, ali i na onom prostranom pragu koji u Transdanubiji zahvaća prvenstveno vinogradarske predjele. Veoma je značajno da to ime uopće ne nalazimo u Alföldu ni u Potisju, u

[109] G y ö r f f y 436: Bezence 1326 poss.; flumen Bezenche; u 19 stolj.: Szénésfalu, Szenica, danas Bzenica.

[110] Ibid. 485: Vezekény; 1209 villa Wezeken, 1228 Wezekuin, 1265 poss. Vezeken, 1284 terra Vezequen itd.; - str. 486: Danas: 1) Vezekény (Kis-, Nagy-), Malé Velké, Vozokany; str. 487: 2) Garamvezekény, Hronské, Vozokany; 3) Fakóvezekény, Plavé Vozokany.

[111] Ibid. 436 1. c.

[112] V. bilj. III, 109 i bilj. III, 95.

[113] G y ö r f f y 159: Bisz, 1332 poss. Bysz, - Bizs 1262 terra Bye.

[114] C *sánú* I, 388: Bezö 1292, Bezew 1427; Bezenownak 1427.

[115] Ibid. V, 437: Bese (Besse, Bese-fi) porodica; 1364 Bese, 1364 Besse, 1415 Besehe.

[116] G y ö r f f y 849: Béz: terra nobilinm de Beez-Bez; 1296 comes Nicolaus dictus Turnus nna cnm filiis suis Michaele et Bez vocatis de Bezy ...«.

ovim nekada stepskim krajevima. To se dosljedno poklapa s onim našim izvodom gdje smo oblike pučkog života u pribrežju Panonske nizine mogli pratiti kao kontinuirano naslijeđe iz rimske provincije sa značajkama produživane slike poznog Latěna.

Pred nama stoji pitanje, otkuda se ovo ime javlja u opisanom području, gdje mu je porijeklo, odnosno gdje bismo mu mogli tražiti analognu pojavu postojanja u gentilnom i etničkom smislu. U doba rimskog vladanja o ovom gentiliciju nema potvrde u našim krajevima. U Panoniji kretanje unutar stanovništva jasnije se razabire u njenom zapadnom dijelu, u kasnijoj Gornjoj Panoniji. Tim što je Pannónia Superior zahvatila još i dio negdašnjega Norika, ova provincija obuhvatila je onaj čitav prostrani prag s kojim se alpska podgorina spušta u riječno nizozemlje. Posmatrano s današnjeg stanovišta, upravo to je ono prigorje u komu se pored svih razlika u jezicima i nacionalnostima do danas održala podjednaka životna slika koja i sad ovom kraju daje značaj jedinstvene cjelovite ekumene. Pojedini ambijenti na tlu Gornje Panonije arheološki toliko su osvjetljeni da se tu pouzdano može pratiti populaciono zbivanje unutar gornjih društvenih slojeva, a donekle mogu se ocrtati i prilike u pozadinskom domaćem naseljenju. Ali ni uz profundno poznavanje mnogih pojedinosti, ne može se reći da su nam do kraja poznati svi elementi u složenom etničkom i društvenom sastavu panonskog pučanstva u onom širokom vremenskom rasponu kad ova zemlja ulazi u vidno historijsko zbivanje. Ipak i pored toga teško bi bilo opravdati potpunu šutnju izvora o nekom jačem ili brojnijem etničkom organizmu, a da se o tom ne bi osjetio bar trag n imenima, skupnim ili pojedinačnim. Treba dakle najprije iznaći one pojedinosti po kojima bi na širem području upoznali bar donekle vidljive elemente o postojanju neke skupine u kojoj bismo mogli prepoznati cjelinu srodnu ili blizu našem zadanom gentiliciju.

Na zapadu, u predrimskoj Galiji odnosno u kasnijim dvjema provincijama s onu stranu Alpa, doista postoji prostrano područje na kojem se gentilicij *bes javlja u pisanim izvorima od vremena otkad je Galija ušla u historijski vidokrug. To je prostrana podgorina na podnožju Jure, Vogeza i zapadnih Alpa, od Champagne do primorja Gote d'Or na jugu i do sliva rijeke Saóne i Loire na zapadu. Težište ovog gentilicija nalazi se u belgijskoj Galiji gdje gentilno i etničko ime *bes živi u kontinuiranom postojanju naselja do danas, kako se to staložilo u obilju utvrđenih toponima iz ove osnove.[117] Već u antiki ova imena pokazuju obje varijante početnog labijala. Holder donosi za to obilje podataka iz klasičnih i medijevalnih izvora, a porijeklo ovim svim imenima on izvodi iz keltskog gentilicija B e s s e n u s, B e s s i u s koje smatra kao izvede ničku iz narodnog imena B e s s u s.[118] U tumačenju klasičnog lika V e 8 o n t i o n koji se staložio u čitavom obilju toponima navodi se kao jedno

[117] H o l d e r I, 409: Besinum, Besiancinm, Besontio-Vesontio, Bessenacus, Bessiacus; 410 Bessua; III, 99; Vanesia; 255: Vesontion itđ.

[118] Ibid. I, 409: »Bessenacus villa ... vom gentilicum *Bessemis zu gentiliciura Bessius, abgeleitet vom V(olksname) Bessus«.

od najpoznatijih ime građa Besangon na rijeci Doubs.[119] U medijevalnim likovima ovog etnikona na tlu Francuske nalazimo doslovnu analogiju našim oblicima. Tako Holder lokaciju »in Bissiaco« razrješava u francuskom jezičnom području s pomoću današnjeg lika Bissy, a na tlu njemačkog govora s likom Besch, kako se oba lika javljaju u nekoliko toponima s obje strane jezične granice.[120] U bilingvom dijelu Luxemburga toponim Basbellain-Beslingen istog je porijekla,[121] dok našem jednostavnom medijevalnom obliku Beze odgovara današnje ime Bže u okrugu Dijona, u srednjem vijeku ovo ime glasi Besua (se. fons, aqua).[122] Pa i česti stari oblik *bessen kojega smo zbog blizine s Bissenus izlučili na našem području, u galskoj podgorini zapadnih Alpa susrećemo kao mjesno ime Đessenacus, danaa Bessenay, koji Holder tumači kao isti gentilicij *bes.[123]

Uporedo s kategorijom ovih mjesnih imena iz osnove *bes, razmotrit ćemo i nekoliko karakterističnih toponima iz osnove *bus također na francuskom području. Oba glavna lika Busi- i Bussi-acus Holder izvodi iz antroponima Bus-, Bussius.[124] U različitim oblicima ova se mjesna imena javljaju kao Busiacus (danas tri lokaliteta: la Boisselier eiBoesse leSecu departementu Sarthe u slivu rijeke Loire i treći Bouzy na Marni[125] ili kao Bussiacum (danas Boissy i Bussy),[126] a i kao Bussacum, danas Bussac u departementu Dordogne.[127] Moglo bi se reći da se radi o slučajnom sazvučju ovih imena, kad se obje kategorije ne bi grupirale u dva područja: na sjeveroistoku francuskih zemalja s prelazom u valonsku jezičnu oblast i na zapadu u širokom luku Loire, Saone i Dordogne, a jedno i drugo i danas su poznati vinorodni krajevi s nevisokim brdima i prisojnim, otvorenim riječnim dolinama.

Po svemu dakle može se izvesti da su nosioci ovog imena i njegovih varijanata pripadali u sklop onih galskih naroda koji su sudjelovali u moćnim pokretima ovog etničkog organizma i to kao jedan od unutarnjih društvenih faktora u složenom zbivanju u kojem takav faktor ostaje

[118] Ibid. III, 255: Vesontion e nizom podatka iz antičkih pisaca *s* kojima se potvrđuje mjesno i etničko ime ove kategorije u Gallia Belgica kao npr. Besancon i dr.

[120] Ibid. I, 410: »Bessiacus von Bessius, in O(rtsnamen) 1. jetzt Bissy la Mâconnaise; 2. Bissy-sous-Uxelles, Saone et Loire: in Bissiaco; 3. Besch, reg. bez(irk) Trier kreis Saarbnrg; 4. Besch, kreis Schieiden«.

[121] Ibid. I, 409: »Besiancium in pago Mosao, O(rtsnahme) J(etzt) Basbellain oder Besungen, Luxenbnrg .. .«.

[122] Ibid. I, 410: »Besua, fons j(etzt) Běže, dep. CSte-d'Or arr. Dijon, canton Mirebeau ... Actum publice, Fonte Besua monasterio . . .« i dr.

[183] Ibid. I, 409: Bessenacus. .. O(rtsname) j(etzt) Bessenay, dep. Rhone, arrond. Lyon, canton l'Arbresle.

[184] Ibid. I, 644 B. n. Busi-ăcus von M(enschennahmen) *Busius. - V. Bussiacus; s. v. Bussi-acu-s v. M. Bussing . . .

[125] Ibid. 1. c.: »Busiacus.. . Ortsname 1. auch Buxidus in pago Cenomanico j(etzt) la Boisseliere . .. dep. Sarthe, a. 625: Ad Busiacum, vicum canonicum . . . memoratum vicum Busiacum ... In pago Cenomanico, in loco qui dicitur Busiacus, vicus canonicus ... ; 2. de Busiaco . . . j(etzt) Bouzy, dep. Marne; 3. j(etzt) Boesse-le-Sec, dep. Sarthe«.

[1M] Ibid. 1. c.: »Bu88-ăcu-s . .. O(rtsname): 1. Bussiacum vicus in agro Parisiensi, j(etzt) Boissy; 2. j(etzt) Bussy, dep. Rhone . ..«

[117] Ibid. I, 644: s. n. Buss-ăcu-m, O(rtsname) j(etzt) Bnssac, dep. Dordogne.

nosilac skrivenih gentilnih svojstava i ne zadobiva historijskim faktima utvrđenu fizionomiju ni u dugom postojanju. Keltski gentilicij Bessenus (Bessius, Bussius) ostaje jedan od učesnika u pozadinskom društvenom zbivanju onako kako su mnoga plemena i narodi oduvijek sudjelovali u pokretima i etnogenetskim procesima, a da nisu izbili u prednji plan vladajućih etničkih grupa, U pozadinskom zbivanju, iza nekog drugog vodećeg imena takav etnički faktor ostaje historijski neoblikovan, a ipak kako smo našli po kontinuiranom leksičkom sedimentu imena *brbs i poslije, nakon davno svršenih preseoba uporno produžuje tradiciju iz svog starog zavičaja ostajući i dalje u sjeni agrafičnog anonimiteta.

Upravo ova društvena zakonitost koja se očituje u trajnoj povezanosti između nosioca političkog zbivanja i pozadinskog proizvođača agrarnih dobara odgovara onoj specifičnoj ekonomici kako je iziskuje kultura vinove loze kao visoko razvijena agrarna djelatnost. Nakon što je vinova loza iz Sredozemlja unesena u zapadnu i srednju Evropu, obrađivanje vinograda i postupak s vinom sve se više izdvaja kao specijalna grana sesilnog poljodjelstva.[128] Ranije, u nezavisnoj Galiji italsko je vino jedan od glavnih produkata s kojim rimska trgovina prodire u još neosvojene barbarske zemlje. Nepuno stoljeće kasnije to se dešava i u Panonskoj nizini gdje rimski osvajači nalaze trgovce iz sjeverne Italije kao stalne prebivaoce u tadašnjim jačim naseljima Norika i zapadne Panonije, jer je vino i tu kao nekad u Galiji bilo ono traženo piće za koje su Kelti rado plaćali visoku cijenu.[129] Pa i promet tim skupim tovarom toliko se prilagodio putovima i saobraćaju u zemljama preko Alpa da je osjetljive mediteranske vinske sude, dolia i amfore doskora zamijenila keltska tunna-bačva izdjelana od hrastovih dužica,[130] kako je do danas ovaj vinski sud zadržao svoju drevnu službu. No dok su se na našem primorju u kulturi vinove loze održale značajke helenskog vinogradarstva s terasastom obradom tla i s čuvanjem vina bez prizemnih podruma, jer je vino južne loze mnogo stabilnije, a to sve značajno je za mediteransku ekumenu uopće, u Podunavlju ampelokultura pokazuje one crte koje je zadobila na zapadu, tada kad je u dolini Rhone vinova loza vještim postupcima oplemenjena u nove vrsti i aklimatizirana u strožem podneblju, gdje je grožđe dozrijevalo zajedno *a* jesenskim mrazom, kako to Plinije opaža za glasovita »vina allobrogica«.[131] Položaj prvorazrednih vinograda na brdovitim stranama nad nekom većom rijekom, s jedne strane zbog osobito povoljnih uslova na kvalitetu uroda u ovakvoj mikroregiji, kako se to držalo u antičko doba, a s druge zbog olakšanog prevoza vina na vodenom putu, do danas je značajan u vinarskim regijama zapadne i srednje Evrope. I kod nas na dunavskim pritokama vinogradi npr. U Fruškoj Gori, na moslavačkim i posavskim brdima a i u glasovitom Tokaju nad Tisom, odgovaraju ovoj antičkoj tradiciji.

[128] Dion pas. - Savoy II, 446 i d.

[l]* Dion 102 prema Diod. Sic. u nezavisnoj Galiji mijenjalo se amforu vina za jednog roba.

[1M] Savoy II, 263 i 264. - Dion 86.

[131] Ibid. 119 i 120; još danas poznati crni pinot u okolici grada Vienne.

I u društvenoj strukturi vinogradarstvo zadržava se u konservativem okviru stečenom još u rimsko doba. Za carstva uzgoj i posjedovanje vinove loze privilegij je najvišeg društva. Poznato je kako rimski patricij voli otići u svoj vinograd na odmor i u berbu čak radije nego u jesenski lov, a ljetnikovci, villáé s pripadajućom ladanjskom ekonomijom, u Italiji i u sve tri Galije, smješteni su uvijek usred vinograda koji tvore široku okolinu većim gradovima.[132] U srednjem vijeku vinogradi ostaju u podjednakom posjedovnom odnosu naslijeđenom iz antike, pa u Franačkoj prve biskupije i benediktinske opatije nastaju u izrazito vinorodnim predjelima,[133] a vinogradi isprva su samo u posjedu crkve i dvora da tek postepeno pređu u ruke predstavnika feudalne klase u širem smislu, a istom u kasnom srednjem vijeku, nakon agrarnog uspona u 12. i 13. stolj. postaju svojina građana i to najčešće samo u bližoj okolini urbanih naselja. Taj smo proces našli i na primjeru naselja Đzence u vinarskom kraju na srednjoj Moravi. Ima mnogo opravdanja da u tom naslijeđu iz ranog razdoblja srednjoevropskog vinarstva tražimo začetke onih posebnih odnosa između zemaljskog gospodara i njemu podložnog obrađivača vinograda, koji svojim radom i vještinom jamči obilat i kvalitetan prinos od ove dragocjene kulture. Kako uzgoj i njega vinove loze uz relativno visok ulog sirove radne snage zahtjeva još i sasvim vješt postupak u specijalnim poslovima oko loze i vina, a i bogato iskustvo u poznavanju trsa i čokota te svih ostalih zahvata u ampelokulturi, to je u vinorodnim oblastima nužno prisutan onaj sesilni agrarni živalj koji će u svom konstantnom bavljenju s ovim poslovima prenositi predajom stečene radne zahvate i iskustvo u ovoj veoma specijaliziranoj djelatnosti. Prelazi izvan okvira našeg razlaganja studij onog zbira normativa s kojim se pravno ustanovljuje odnos u složenoj hijerarhiji feudalnog društva, u kom seljak vinogradar trajno zadržava funkciju proizvođača u vinarstvu srednje i zapadne Evrope.[134] Kod nas je ovo opširno poglavlje pravnih uredaba okupljeno pod različitim nazivima koji manje više svi sadržavaju riječ *gora, gorica,* kako se u kajkavskom govornom području taj specifičan naziv za vinogorje sačuvao do danas. To su *literae guerales, gornji list,* kako pod tim i sličnim nazivima ove norme[135] ulaze u kasnije urbare sve do retardiranih feudalnih odnosa u prošlom stoljeću.[136] Ne ulazeći dalje u to mi samo možemo pouzdano utvrditi da u toj posebnoj gospodarskoj grani određen stalež seljaka vinogradara kontinuirano postoji kao stabilan izvor one naturalne rente koja kvalitetnim vinom snabdjeva gornju društvenu klasu svoje zemlje. Nezamjetan u političkom zbivanju, pokriven s imenom, etnosom i društvenom

*$H

klasom svog zemaljskog gospodara, ovaj stabilan seljački živalj ostaje n agraru srednje Evrope nosilac specifične vinogradarske situacije, u kojoj po prirodi posla zadane tradicionalne vrednote tvore životni okvir zasićen konzervativnim formulama. To je ambijent u kojem smo zatekli posljednje ostatke gentilicija *bi>s u našim krajevima.

Po svemu dakle ostaje otvoreno pitanje ne krije li se i u staroj Panoniji pozadinski etnikon *bts u onom puku koji sačinjava poljodjelsko naseljenje, neimenovano u do sada poznatim izvorima a stavljeno duboko u društvenu pozadinu iza urbanog stanovništva pa i iza višeg sloja onih domaćih plemena, koja kao npr. Boji politički i ekonomski preslojuju ostalo indigeno pučanstvo u zapadnom dijelu Podunavlja, kako smo to već upoznali. Konačno, tek naslućujemo koji je to etnikon, vjerojatno složen, krije pod imenom Belgites, koje pleme prema Pliniju nastava negdje u Panoniji, a o kojemu osim ove Plinijeve vijesti ništa ne čujemo iz ostalih izvora.[137]

Nezamjetno u izvorima mora da se gentilicij *bTbs zajedno s ostalim keltskim plemenima pomakao na istok u toku onih velikih i dugih seoba, koje u 1. mileniju prije n. e. keltske narode prebacuju preko Alpa, do Dunava iJKarpata, a i do Crnoga mora. Ostavljajući po strani keltsko napredovanje na jug i jugoistok, u našem posmatranju zaustavit ćemo se na situaciji ovog etnikona u opisanom području na zapadnom rubu Panonske nizine. Tu mora da je unutar jednog od onih etničkih organizama koji su naslijedili i produžili poljodjelsku raciju iz retardiranog Latěna u rimskoj provinciji, sudjelovala i grupa keltskog etnikona *bus, koje potomci produžuju ovo ime u različitim varijantama, ali svagda blizu svom prvotnom imenu. U noričkoj epigrafici svega jedno ime upućuje na eventualno porijeklo iz ove osnove. To je žensko ime *Bussugnata.* Prema Holderu i Katičiću ovo lično ime pripada u indigeni keltski jezični sloj.[138] Srodan imenski lik u grafiji *Bussignaci* susrest ćemo kasnije nakon seobe naroda kao ime jednog roda u Jadranskom primorju, ali još na prostiranju starih galskih imena.

Od gegrafskih imena u ovo poglavlje treba uvrstiti hidronim B u s i n e a, kako se javlja u 2. pol. 5. stolj. kao ime neke, danas nepoznato koje, rijeke u Gornjoj Panoniji.[139]

Po svemu tomu mi stičemo uvid u to kako se odvija onaj historijski tok po kojem se u ranom srednjem vijeku izgrađuje novo evropsko

[131] Ibid. 169.

[135] S a v o y III, 394 i d. - D i o n 175.

[134] S a v o y II, 453: u antici vještina i posao vinogradara osobito se cijeni; prema Columelli cijena je roba - vinogradara 8000 sesteraca razmjerno visoka prema 300 sesteraca prodajne cijene jedne mjere (culeus = 5,20 hl.) vina.

[135] M a ž u r a n i ć 377 s. v. gora, gorčak; 238 s. v. gorica i dr.; 365 gnerales literae, str. 1576 s. v. vinograd et pas.

[188] D o l e n c N., Do kedaj so veljale »Gorske bukve« na Slovenskem? ČZN XX, 1-2, 113, gdje među ostalim donosi (str. 116) dokumenat iz sela Podgrađe kod Stubice u Hrvatskom Zagorju iz g. 1811 s kojim su seljaci dobili »Praviczu illiti Gorni Lizt«.

[137] M ó c z y 15 i 78: »Unter den von Plinius aufgezählten Stämmen kennen wir das Siedlungsgebiet der Arviates und der Belgites nicht... - G r a f 26: »Von den Namen, die uns in den Quellen erhalten sind scheinen zwei aus den keltischen erklärbar zu sein. Diese sind: 1. die Belgites (bei Plinius), die denselben Namen führen, wie die Belgáé in Belgien, nur in einer illysierter Form: mit dem ein t enthaltenden Suffix, das nach Krähe ... sich im Illyrischen besonders häufig in Stammesnamen und Ortsnamen auffinden lässt. Über ihren Wohnort innerhalb Pannoniens besitzen wir keine Angaben ...«

[138] Dva nalaza iz Norika: CIL III, 3930 i CIL III, 5355. - K r o m e r: Brezje AKS II, 2, 1959, 79. - H o l d e r I, 645. - K a t i č i ć B., Keltska osobna imena u antičkoj Sloveniji AV- SAZU XVII, 1966, 156.- Upor. i ime B u s s na srebrnom galskom novcu iz Panonije; H o l d e r I, 645 upućuje na ime Bus-, Bussumarus.

[130] H o l d e r I, 644: »Eugippius, Vita Severini 15, 1) Fiúmén, cuius Businca nőmén est«.

društvo. Raniji, n izvorima nezamjetni predantički oblici izdižu se iz svog agrafičnog postojanja i ulaze u historijski vidno zbivanje. Analognu zakonitost naći ćemo u jednom od osnovnih problema u velikim etničkim promjenama kako ih je izazvala seoba naroda. To je iznenadno javljanje novih naroda i njihovih imena u krajevima gdje je staro stanovništvo otprije bilo poznato po svojim imenima i po etničkoj pripadnosti. U 9. stolj. najednom se tako u historijskom svjetlu javlja intenzivno slavensko naseljenje na velikom prostoru srednje Evrope sve do ušća rijeke Labe, a da izvori ne registriraju ovo naseljavanje. No već i ranije u prehistoriji tako ulaze u Podunavlje neka keltska plemena kako smo to našli za nosioca imena *bi>s, a kasnije jednako nezamjetno tu započinje život poljodjelaca gepidskog imena. U toku seobe naroda nezamjetno naseljuju Podunavlje slavenske etničke skupine i to kako je danas usvojeno već u ranim pokretima ovog velikog etničkog pomicanja.[140]

U opreci prema osvajačkim pohodima ratničkih naroda što ih suvremenici uočuju kao katastrofalne događaje svoga vremena i po tomu značajne da ih se zabilježi za potomstvo, nezamjetno naseljavanje sesilnih etničkih cjelina nastojalo se protumačiti kao tiho slijevanje seljačkih rodova, plemena i naroda u njihov novi zavičaj. Bez sumnje u svim je vremenima bilo takvog useljavanja u novu sredinu, nezamjetnog u historijskom toku. Ipak s ovakvim polaganim imigracijama etnička struktura nekog kraja ne bi se mogla relativno brzo izmijeniti. Nasuprot tomu, mirni došljaci uraštavaju u zatečenu etničku sredinu i podlažu se njenom jezičnom, kulturnom i etničkom uticaju. U epilogu seobe naroda sa slavizacijom dijela srednje Evrope prevladao je jezično i etnički novi sloj naseljenja na taj način što su došljaci u svom novom zavičaju u mnogome usvojili starinačku životnu sliku i kulturne tradicije svojih predšasnika. U rješavanju ovih pitanja, nakon svih postava slavističke škole od Niederlea dalje, Preiđel protivno teoriji o mirnom useljavanju slavenskih plemena nastoji rješenje u ovom problemu relativno brzog, a nezamjetnog poslavenjenja velikih prostora, naći u novoj formulaciji. Svoje poglede na tok ovih etnogenetskih zbivanja on obrazlaže tako da: ». . .. dosta neposredna pojava Slavena u istočnom dijelu srednje Evrope nije posljedica organizirane doseobe slavenskih plemena, nego se javlja kao rezultat onog društvenog preobrata, koji se ukazuje kao etnička izmjena po tome, što su proizvodne ljudske sile govorile pretežno slavenskim idiomima«.[141] Ipak i nakon ovako postavljenog rješenja, i dalje ostaje otvorenim pitanje u toku kojih, odnosno kakvih društvenih

[140] Cibulka 151-157. - Ponovno postaje aktuelno Nieđerleovo naučavanje o naseIjenjn Slavena u Podunavlje i pored svih napora neslavenskih autora (Melich, Kollautz, Atlheim i dr.) da Slavene u rano i srednje doba seobe naroda tu učine neprisutnima. Bariiić o. c. Popović o. c.

[141] Preidl Anfänge II, 146: » ... das ziemlich unvermittelte Auftrauchen der Slawen im östlichen Mitteleuropa nicht als Ergebnis einer wohlgeordneten Einwanderung slawischer Stämme, sondern als Ergebnis eines sozialen Umschwunges« (hinzustellen) »der sich deshalb als Umwolkung erweist, weil die produktiven Kiäfte wohl vorwiegend slawische Idiome sprachen«.

događaja »proizvodne ljudske sile«, u našem slučaju to je sesilni poljodjelski puk, u relativno kratko vrijeme usvaja slavenski govor, po kojem se u 9. stolj. naseljenje istočnog dijela srednje Evrope neposredno javlja kao slavensko?

Analogni problem kako ga Preiđel postavlja za slavizaciju srednje Evrope u 9 stolj., u panonskom basenu uočujemo znatno ranije još u prvim migracionim pokretima Seobe naroda u 2. pol. 4. stolj. Kada i kako ulaze Slaveni u Podunavlje gdje ih bizantinski promatrač smatra domaćim pukom, koji je toliko urasao u drevnu sojeničku faciju ove zemlje s njenim karakterističnim priborom (monoksil, proso), da tu ovaj puk tvori onu populacionu jezgru koja svojom proizvodnjom osnovnih dobara snabdjeva tada sve osvajače ove zemlje? Ne ulazeći za sad u pitanje slavenskog doseljenja, pokušat ćemo osnovno pitanje etničkih smjena u nekoj regiji osvijetliti s našeg dosadašnjeg gledišta Po svem do sad izloženom vidimo da sesilna populacija i pored svih katastrofa i tuđih osvajačkih naleta ostaje na zemlji doista kao osnovna proizvodna snaga i tu kontinuirano produžuje usvojene ekonomske i kulturne tradicije, a u isto vrijeme podliježe promjenama što ih novi, možda malobrojni, ali »nažniji došljaci nameću tom starom stanovništvu. Te se promjene u prvom redu očituju u izmjeni komunikativnog jezika, ili točnije tako ih mi vidimo i utvrđujemo. U historijskom se zrcalu jezična promjena odrazuje samo u jednom nama dostupnom vidu, tj. kao bitna etnička izmjena u naseljenju neke zemlje. Zbog toga nove etničke cjeline uočujemo najprije samo po njihovu imenu ili po rijetkim jezičnim glosama, rjeđe po prostoru njihova postojanja, a u najmanjoj mjeri po njihovom društvenom zbivanju o kojem savremenici iz literarnog svijeta malo što doznavaju i bilježe.

Analogan asimilacioni proces unutar agrafične društvene sredine u dugom je vremenskom toku izmijenio i keltsku populaciju, koja je u Podunavlju ušla u složene etničke odnose. Po tomu i pored dosljednoga održavanja životne slike kasnog Latěna, u toku više od jednog milenija, tj. u vremenu od 2. pol. I. milenija prije n. e. pa do izmaka seobe naroda, resimo poljodjelsko naseljenje u Panonskoj nizini doživljava jezične, dosljedno tomu i etničke promjene u više navrata. Već u prvom kontaktu s ilirskim i venetskim supstratom keltski je jezični idiom podlegao promjenama koje u vidnom sektoru registriramo npr. kao ilirokeltske, kako je danas uobičajeno nazivati Japode ili kako se služimo u tumačenju današnje etničke grupe Brajci.

U našim su krajevima keltski jezični ostaci u doba romanizacije postojali samo još u tragovima. [142] Osim onih nekoliko riječi koje su nam iz keltskog inventara došle posredovanjem latinskog jezika, jer su Rimljani preuzeli predmet i njegov naziv od Kelta,[143] keltski jezični ostaci saču-

[142] Ako se i ne može određeno reći da je »barbarski« jezik kojim se govori u kraju oko Stridona po svjedočanstvu Sv. Jeronima bio sasvim sigurno »ilirski«, (Petru 93), sigurno je da je sv. Jeronim sam poznavao keltski, i to jedan od govora stare Galije Transalpine, jer on neke stare izraze Galata u Maloj Aziji uspoređuje s govorom Trevira, koji su porijetlom Belgáé. Hubert II, 64, 81 i 334.

[143] Ş o f e r J., Das keltische Wortgut in den klassischen Sprachen. CV II, 1936. - Holder I, 501 s. v. bracq i str. 502 8. v. bracae.

váli su se samo u jezičnim okaminama, u imenima geografskih lokaliteta, mjesta i voda.[144] Nakon romanizacije u naše zemlje sa seobom naroda nadolazi etnički priliv istočnih Germana, ali je u epilogu seobe naroda slavizacija moćno preslojila starinačko žiteljstvo Podunavlja ušavši duboko u Alpe. Ovo kontinuirano slavensko naseljenje Podunavlja doživjelo je lom s formiranjem Arpádové države i konačno s pokrštenjem Mađara koji su ušavši time u zapadnu kulturnu sferu sačuvali svoj jezik i etničku samostalnost unijevši ove vrednote kao osnovni element u svoju političku tvorbu.

U izvorima iz 9. stolj. u imenima slavenskih plemena ili naroda jedno od njih prepoznajemo kao nastavak starog keltskog gentilicija. To je ime Besunzane, kako se u popisu naroda javlja u tzv. Bavarskom Geografu, iz sredine 9. stolj.[145] Ovo ime javlja se uporedo s imenima ostalih slavenskih naroda na prostoru od Labe na istok i sigurno se odnosi na jedno od slavenskih plemena. Već je Šafařík locirao ovo ime u Gornju Lužicu izjednačivši ga s današnjim imenom Klein Biesnitz, koje prema Thietmaru uli. stolj ima oblik Businc.[146] Međutim Vaněček izjednačuje staro plemensko ime Besunzane s današnjim imenom naselja Bzence na rijeci Moravi[147] koje smo ime našli u kategoriji toponima iz osnove *bt>z.[148] Konačno Jecht prema Šafařiku pleme Besunzane opet ubicira u Gornju Lužicu i ostaje kod tumačenja toponima Businc-Biesnitz iz ovog starog plemenskog imena.[149] Ne ulazeći dalje u pitanje ovog slavenskog plemena, mi samo možemo iz toga utvrditi analogiju između oba toponima kako se to očituje u oba lokaliteta, jer i naselje Biesnitz leži u močvarnoj nizini a nad njim se uzdiže predhistorijsko gradište Landes-Krone kao što je nad mjestom Bzence u Moravskoj gradište Stari Hrad na nevisokom uravnjenom brdu, a nad raskršćem putova. Ovo sve govori za to da su imena ovih naselja ostaci starog razbijenog etnikona iz prvotne osnove *bus. Široko prostiranje ovih imena govori za to da je etnikom *bl>s dosizao, i ako ne u kontinuiranoj cjelini, i dalje od alpsko-karpatskog rubnog područja, gdje smo ga utvrdili u medijevalnom postojanju. Po promjeni osnovnog vokala vidimo da je u tom bio aktivan slavenski fonetski zakon koji je kratki početni vokal shvatio kaopoluglas da ga zatim u nekim slučajevima odbaci kako smo to do kraja provedeno našli u imenu Zenica.

Kako su se geografska imena s osnovom *b-Bs, *b'bstn, u toku vremena mijenjala, razabire se po recentnom hidronimu Pesnica, pritoka Drave u Štajerskoj, koje ime Kos i Hauptman izjednačuju *s* imenom mjesta Businica, gdje je za Pribine bila posvećena jedna od pokrajinskih crkava.[150] Ovom hidronimu odgovara iz predslavenskih vremena spomenuto ime rijeke Đusinca i ako ova dva imena ne možemo izjednačiti jer se izgubljeni hidronim Businca ubicira u slivu Dunava između Passau-a i Beča.

Gotovo s doslovnim ponavljanjem onog noričkog imena kako smo ga u obliku Bussugnata našli na spomenicima iz rimskog doba, javlja se imenski lik *bus o početku 9. stolj. ili nešto ranije. U popisu porodica koje su se u to vrijeme doselile u Veneciju iz kraja oko Trsta i Kopra mletačka kronika navodi među ostalim i rod »Busignaci qui Germani apelați sunt de Budeš venerunt«.[151] Kako vidimo ovaj puta to se ime javlja u prisustvu germanskog (da li gotskog ili vjerojatnije langobardskog) superstrata. Lokalitet Budeš ubicira se s Udom Bušo na ušću rijeke Adige[152] pa i tu nalazimo da je toponim sačuvao trag starog etnikona do danas. U svom starom zavičaju rod Busignaci pripadao je u više društvo, a ipak, što je veoma značajno za naše izlaganje, mletački kroničar popratio je ovo ime s primjedbom da su Busignaci »in sensu tardi et nimium obscuri« pa je u tom tekstu to jedina takva nimalo laskava ocjena o novim mletačkim rodovima. Da li je to ona ista značajka koja je pratila Gépidé, da li su je s gotskim jezikom Gepidi predali usvojenom etničkom imenu, dalje, smijemo li u toj osamljenoj vijesti gledati onu istu porugu koja i danas prati našu grupu Bezjaka? U svakom slučaju s toponimom Bušo i s imenom roda Busignaci možemo utvrditi južnu granicu prostiranja etnikona *b"bz i to u kraju koji nije daleko od današnjeg postojanja imena Bezjak u Istri s varijantama u oba jezična područja hrvatskoslovenskom i furlanskom.

U jednoj vijesti iz 10. stolj. ponovo se etnikon *bi>z javlja među slavenskim imenima. Hebrejska kronika s kraja 10. stolj. navodi među ostalim i ime Bzjmjn kao jedno od slavenskih narodnih imena na prostoru od tadašnje bugarske granice u Panoniji do Venecije na zapadu i dalje na sjever do granice šaške zemlje i do »velikoga mora«.[153] Ako ime Bzjmjn obuhvatimo u krug etnikona kako smo ga do sada utvrdili B porijeklom u osnovi *btz*, to nije potrebno tražiti korekturu ove semitské grafije u imenu iz osnove *boh, kako to predlaže Flusser, a za njim i Preidel.[154] Ako nosioce imena Bzjmjn smjestimo u prostor u kojem taj izvor navodi i ostale slavenske narode, u toj cjelini već kompaktno slavenskoj, svoje mjesto imaju i slavizirani potomci etnikona *b'Bz otprilike onako razasuto u slavenskom mediju kako smo mjesna

[144] Kranzmayer 183 i đ.
[149] Slownik 113 s. v. Điežunczanie 1. i 2.
[148] Ibid. 209 s. v. Businc.
[147] Vaněček pas.
[148] V. bilj. III, 108.
[14g] Jecht R., Erste Erwähnung der Oberlausitz. N. Lausitz 1920, 188. - SIownik 1. c.

[180] Conversie 137 i 87, gdje se redaktor navodeći svu literaturu o tom imenu, konačno odlučuje za ovo tumačenje, koje je već Kos Gradivo II, 129 postavio u svom tumačenju ovog mjesta u Conversie. Filolozi ne usvajaju ovo izjednačenje v. Bezlaj II, 84, s. n. Pesnica s odnosnom filološkom literaturom, a s analogijama od kojih bi neke mogle ući u krug promatranih imena *b*bs i po svom geografskom smještaju. — Upor. ime sela Besnica u općini Ljubljansko Polje, IM 1960.
[151] Kos Gradivo II, 28: Oko 840. »Chronicon Venetum vulgo Altinate: ... Nomina tribunorum et civium Veneticorum qui exierunt de... Busignaci, qui Germani apelați sunt, de Budeš venerunt; tribuni anteriores fuerunt; in sensu tardi et nimium obscuri«. i» Ibid. I. c. bilj. 4.
[15>] Flusser G., Zpráva u Slovanech v hebrejské hronice z X. století. ČČH 48/9, 1947/8, 238 id.
«* Ibid. 1. c. - Preidel Anfänge II, 60.

imena iz ove osnove našli na ovom istom prostoru, doista u širim granicama od Venecije na moru do tadašnje bugarske granice, koja je tada zahvatala veći dio nizozemlja na velikim dunavskim pritokama.

Na prostoru gdje smo zatekli gentilicij B e s u n z a n e živi recentna riječ koju bismo mogli staviti uz zagonetno B z j m j n hebrejskoga teksta. Protiveći se Daničićevu tumačenju, Jagić uz riječ bezjak stavlja niz mogućnosti za etimologiju ovog naziva.[155] On gornjolužički zov za govedo, poklič *byzelelele* dovodi u vezu s nazivom za govedo istog kraja *bězman, byzman,* a ta se riječ odnosi tamo i na čovjeka tupa i nepokretna, teška kao govedo, zaostala, onako kako taj pejorativni sadržaj ima i naše *bezjak*. No ova bi metafora mogla poticati i iz suprotne postave i to tako da se staro ime potisnutog, prezrenog etnikona prenijelo na govedo iz koje riječi dalje slijedi poklič s onomatopejskom reduplikacijom. Riječ *běz-byzman* kao ime doista stoji nablizu izrazu hebrejskoga teksta, sa značenjem etnikona tada već do kraja slaviziranog.

Ostaje da napomenemo još neke jezične fragmente koji bi mogli ukazivati na fosilno produživanje stare riječi s osnovom *b"Bz. Adjektiv *bzl* kako ga je zabilježio Strohal u Gorskom Kotaru ima pejorativno značenje.[156] Jezično ovom pridjevu odgovara nadimak *bzel* kako ga donosi Bezlaj iz Kamnika.[157] Konačno: otkuda Della Bella zna za femininum naziva *Bezjak* u obliku *Buza?*[156]

Za sada ostaje bez daljnjeg rješenja pitanje u koji odnos prema postavljenom problemu treba staviti nosioce onog imena koje entički izvori donose kao B e c ö o i, B e s s i, B e s s e n i, B i s s e n i.[159] Taj je etnikon danas u nauci određen kao trački. No dok autori od Herodota nadalje govore o narodu B e G o o i - B e s s i kao o stanovništvu središnjeg Balkana, Ptolomej etničku grupu B i E c r O o i smještava Jtapá TOV Kapital tov TO opoţ zajedno s još tri etnikona, od kojih 'ApcirJTcu Vasmer određuje kao keltsko ime, dok ostala tri Sccß&KOt rhevyíTai i Bíeööoubraja u tračku etničku cjelinu.[160] U Karpatima su prema svim izvorima od Kelta sigurno imenovani samo Cotini, koje Tacit navodi kao rudarski živalj. Ipak i tako udaljeno naselje kao što je Kamienec Podoski nosi staro ime Kccppoöoűvov koje je sigurnoga keltskog porijetla.[161] Za narod Bessa na Balkanu, Hubert ističe hijeratsku organizaciju njihovog svećenstva i uspoređuje je s druidizmom, i ako zakonitost ovakovog grupiranja on nalazi u društvenim normama zajedničkim indoevropskoj etničkoj i jezičnoj grupi još u pradoba.[162]

[159] J a g i ć o. c. nađovezano na citat u bilj. I, 16.: »Ich erwähne das slovenische Verbum bezgati und bezgetati im Trabe laufen . .. olä. byzelelele Ruf wenn die Kühe fortlaufen, daher bězman (ausgesprochen... byzman), Ochsennahme_ ein ochsiger Mensch, Dummrian, Lümmel, diesem bězman der Oberlausitz-serbischen steht sehr nahe bezjak = Tölpel, man vergl. racman und racak«.

[158] S t r o h a l R., Hrvatskih narodnih pripovijedaka knj. III, Karlovac 1904.

[167] B e z l a j I, 63 s. n. Bizeljski Potok; ». .. v Kamniku . .. priimek Bzel«.

[168] V. bilj. I, 29.

[169] S ! o w n i k 109 s. n. Beseowie.

[160] V a s m e r M., Zur alten Geographie der slavischen Länder. ZSPh IIT, 155.

"» Ibid. 1. c.

[m] H u b e r t II, 283.

IV

B e z j a c i] a - dolina Sutle, oblast zatvorenih etnogenetskih zbivanja. — Potok i selo **Skarnik-Škrnik,** *izjednačenje s imenom vode i sela* **Kumrovec.** *— Prevođenje mjesnih imena u Kranzmayerovu lancu tradicije: pojava u sporednim alpskim dolinama. - Zavjetište* **Svete Gore** *nad Sutlom sa centralnim ženskim likom* i *četiri zaštitnika; zavjetište* **Stare Gore** *s tri ženska lika; sediment prokuha na brdskim vrhovima.-Natpis na crkvici sv. Jur ja na Svetim Gorama: praznina u natpisu - ime damnatae memóriáé- — Ime brisano za karolinških misija sinkrono* s *izmjenom toponima *sk arn u* ***kumr.*** *— Uloga iroškotskog misionarstva u odnosu na ranije pučke religijske predstave; unošenje tradicije u kristianizaciju. — Tragovi karolinških misija u crkvama zapadnog djela Hrvatskoga Zagorja: posvetilo, karakteristika patrocinija. — Toponimi *sk arn u Hrvatskom Zagorju. Pitanje Jordanesove S c* **arniun** *g e i rijeke N e d a o. — N e d a o — B e dn j a? — Kontinuitet tradicije usredotočen na starim kultnim mjestima — Značenje zavjetista na vrhuncima s tri svetitelja, običaji uz takva mjesta u alpskoj zoni. —* ***S v. Križ nad Dobrom,*** *primjer lokalnog uporišta predaje. - Samostan i crkva* **Svetice** *kraj Ozlja, staro središte svoga kraja: tri ženska lika reziduum prakulta triade;* **Svetice** *žarište drevnih tradicija do protureformacije. — Imena i nadimci svjedoci etnogenetskih procesa u prošlosti, ostaci negdašnjih grupa uraslih u cjelinu današnjega naseljenja.*

Uvid u historijsko zbivanje u toku kojeg su se zbivale etnogenetske promjene u ranom srednjem vijeku pružit će nam detaljno proučavanje jednog od opisanih područja Bezjaka, onog područja koje je u najužem opsegu do danas zadržalo naziv *Bezjačija*. To je dolina rijeke Sutle uzvodno od Kraljevca na ovoj rijeci do Zagorskih Sela i Huma blizu štajerske granice. Karakterističan dio ove regije čini kotlina na srednjoj Sutli s današnjim selima Risvica, Brezje, Kumrovec, Kladnik, Škrnik i Razvor, u kojim smo selima zatekli ime *Bezjak* kao porodično prezime i kao etnografski nadimak određene grupe.

Ime rijeke Sutle u pisanim se izvorima javlja u 1. četvrti 11. stolj., kad ova rijeka već tvori granicu između Savinjske marke i medijevalne Slavonije,[1] granicu koja ima svoje duboke historijske osnove davno prije naseljenja Slavena u ovu zemlju.[1] Vidjeli smo već da se pojedina na-

[1] K l a i ć Sutla, 130 i d. - K o s Gradivo III str. XLIV, LVIII, i 24: G. 1016 u Bambergu car Henrik III daje grofu (comiţi) Vilhelmu posjed »inter fluenta Soouue. et Sounţ, Zoll«; et Nirine.« (Save, Savinje, Sutle i Mirne). - S t e k l a s a I-, O mejah Savinjske marke. ČZN X 3-4 140.

selja u ovom dijelu Zagorja s današnjim imenom javljaju kasno, tek pri kraju srednjeg vijeka u 14. i 15. stolj. Ipak neki od lokaliteta po svom značenju i imenu nose svjedočanstvo svoje starine. To je i selo Kumrovec (si. 4), a i potok na kojem u donjem toku pred ušćem u Sutlu leži ovo selo. Taj se potok zove Skarnik ili Škrnik,[2] ali stari ljudi i danas ovaj potok zovu dvojnim imenom Škrnik i Kumrovec. Ma da ne znaju značenje prve riječi izjednačuju ga s imenom Kumrovec, za koje se kod kajkavskih Hrvata dobro zna pojmovni sadržaj.[3] U povirju ovoga potoka leži razasuto selo Gornji i Donji Škarnik[4] (si. 5) koje kao i selo Kladnik na susjednom brdu ima sve opisane značajke bezjačkih naselja. Oba imena Skrnik i Kumrovec imaju slavenske dočetke, a obje riječi sadržavaju isto sematično značenje. Staronordijska osnova *skarn tvori osnovicu

[1] U ovim selima čuju se svi prelazi od otvorenog izgovora Skarnik. Škarnik, Skeriiik i Škernik do Stbrnik i Škbrnik, čemu još najbolje odgovara Škrnik pa ovaj oblik pridržavamo u daljnjemu.

[3] Stariji kajkavski rječnici nemaju riječi kunVbr, ni njenih izvedenica kao npr. pridjev kunťbrni, jer su vjerojatno to njima bile tuđice. Ipak se u Hrvatskom Zagorju i kajkavskom Prigorju ove riječi razlikuju od svježe njemačke pozajmice. U tim je krajevima dobro poznat sadržaj ovih riječi, koji se uvijek odnosi na neko loše stanje ili uopće na nešto loše i bijedno, sa specifičnim afektivnim značenjem nečeg veoma zaostalog i opskurnog u materijalnom i moralnom smislu, pa i do posve apstraktnog: krajnja psihička mizerija, ali i to ekstremno konkretnog: stercns, foecalia, pa se po tom kajkavsko kumir uđaljuje od književne njemačke riječi ktimmer = briga, pečal, jad, v. Samšalović G. Njemačko-hrvatskosrpski rječnik 1. Zagreb, - U Zagorju je čest toponim Komor (Sv. Vid na brdu Komor u župi Začretje, selo Komor u župi Mače, brdo Komor nad Sutinskim, brdo Komor u Donjoj Šemnici i staro ime Komor danas Bedekovčina. Feudalni gospodari ovog posjeda tek se od 14. stolj. zovu Beđekovići, koje je ime prešlo na naselje, dok je staro ime ostalo kao ime crkvene župe. U 13. stolj. ime ovog posjeda javlja se u grafiji Kumur, Kumor, pa je još u 18. stolj. predikat porodice Bedekovića de Kumor, Szabo Izvještaj II 131 i 132. - Dok se u Zagorju još zna za značenje imena Kumrovec, toponima grupe Kumor ne dovodi se u vezu s pridjevom kumbrni, ali upor. mađarsku riječ komor = taman, mračan, Halász o.e. 420 s. v.

[4] Sabljar 419. ova dva sela navodi kao 1. Škernik (Škarnik) Razvorski, 25 kuća, 272 stan. i 2. Škernik (Škarnik) Selački, 16 kuća, 136 stan. oba u županiji varaždinskoj, a takva podjela ovog kontinuiranog razasutog naselja na brdima na potoku Škrniku odgovara drevnoj podjeli kako je sačuvana u crkvenoj organizaciji gdje Dolnji Škrnik s bližim Razvorom pripada u tuheljsku župu, a Gornji Škrnik u župu u Zagorskim Selima. Sabljaru je očito bila poznata oscilacija u lokalnom izgovoru ovoga imena. IM 1960 185 navodi samo Gornji Škrnik (općina Klanjec, srez Krapina, pošta Zagorska Sela). — Toponim Škarnik kao ime sela javlja se nedaleko od Varaždinskih Toplica. Sabljar I.e. izjednačuje ovo selo (tada 10 kuća sa 103 stanov.) 8 bližim zaseokom Horvatovec, pa na str. 135 ima »Hervatovec, pustara, utjelovljen selu Škarnik, kotar Novi-marof, žup. križevačka«. IM 1960 421 ima doduše ime sela Škarnik (općina i pošta Varaždinske Toplice, kotar Varaždin), ali atribut povezuje s imenom susjednog sela Horvatićevi Jarki na lijevoj strani rijeke Bednje na obroncima Topličkih brda. Na specijalnoj karti (list 14) razlikuju se ova tri naselja. Selo Škarnik sa svojih 7 kuća leži na desnoj strani rijeke Bednje na nešto uzdignutom pragu nad močvarnim poljem, a lijevo od potoka Velinec, koji se niže od tog sela lazlijeva na svom ušću u Bednju. Potok Velinec prolazi između brda s imenom Gradec s desna i nižeg oblog humka s lijeva, na kojem zaselak s nekoliko kuća i sad nosi ime Horvatovec. U ovom kraju, gdje u gustom slijedu prevladavaju imena naselja i voda na -ec i -već, nešto uzvodno jedan zaselak nosi ime črnile, a aelo na močvarnom terenu nasuprot opisanom Škarniku zove se Tuhovec.

gotskim riječima koje sve u mjesnim imenima znače zamuljeni, blatni, tamni vodeni tok, kako to nalazimo iz vremena seobe naroda u Panonskoj nizini.[5] Ovakav je potok Škrnik doista u svom najđonjem dijelu, gdje se na ravnom polju razlijeva u zamuljenu močvaru na svom ušću u Sutlu, pa mora da je tako bilo i u vrijeme kad su ga tako nazvali gotski došljaci u ovaj kraj. Ali ovaj potok nije takav u svom gornjem toku gdje na njegovim brdovitim stranama uz bistru čistu vodu leži istoimeno selo. Ovo ime dakle ima svoj postanak u dolini, u močvari uz rijeku Sutlu, a tek kasnije s povlačenjem svoga stanovništva povuklo se u gornja naselja.[6] Prema tome mora da je prvotno naselje ovoga imena ležalo na donjem toku potoka koji je zaista močvaran. Tu je naziv od vode prenesen na selo, i to na ono starije naselje, koje je još na sojenički način ležalo u plavljenom polju na ušću potoka Škrnika, kako tu još i sad stoje kuće zaseoka Gmajne na maloj uzvisini, ugroženoj za svake malo veće vode. Ime Kumrovec kako se danas zove selo na donjem toku ovog potoka, ali poviše od plavljenog polja na prvoj terenskoj stepenici nad ravnim tlom, očito je kasniji njemački prijevod starijeg gotskog imena s istim sematičnim sadržajem.[7] Za Korušku, no uzevši pri tom u obzir širu oblast istočnih Alpa, Kranzmayer je ukazao na to kako je prenošenje prvotnog sadržaja u mjesnim imenima osobito u nazivima vođa, značajno upravo u sporednim dolinama. Dok se na glavnim tokovima, u otvorenim dolinama i na jačim saobraćajnicama izmjena stanovništva vršila bez saživljavanja, pa je novo stanovništvo preuzelo stara imena a da im nije upoznalo značenje koje se zatim izgubilo, dotle se u zabačenim i od prometa udaljenim mjestima jezična izmjena odvijala postepeno, tako da je u prevođenju toponima mogao nastati čitav lanac predaje.[8] To ujedno ukazuje na postojanost naselja u tim krajevima od ranih početaka sjedilačkog inkolata. U izmjeni etničke strukture više je odlučivala promjena govornog idioma nego uklanjanje starijeg populacionog življa koji je po toj inerciji nužno ušao u nove etničke tvorbe svoga zavičaja.

[8] Grienberger Th., Ostgermanische Flussnamen bei Jordanes ZDA 55 1917, 41. - Schwarz E., Flussnamen und Völkerbewegungen in Oberpannonien. ZSPh I 1925, 329, usvaja Grienbergerov izvod da je hidronim Scarniunga gotsko *u* st. nord. skarn, Mist (334), i ako bi trebalo očekivati oblik Skarnunga prema ostalim imenima -ing, -ung. Ovo usvaja i Vasmer u svojoj recenziji cit. Grienbergerova djela u ZSPh VI 1929, 183. Nije li u Jordanesovu obliku već prisutan uticaj slaviziranja ove riječi s unesenom palatizacijom kao elementom tvorbe adj., poss.? — Pleteršnik 8, v. tumači riječ skarnik kao »der Dachsparren«, dakle onaj vez roženica na krovu, koji se u Zagrebu zove škare (Rječnik JAZU s. v.), a škarnica po njem je polovica škara. Slovenski naziv škarnjak (Pleteršnik s. v.) za pticu škanjac, kanjac, govori upravo za prisustvo staronorđ. osnove *skarn u semantici naziva za ovu pticu suroga perja.

[6] Kako se pomicanje naselja odnosno nastajanje novog naselja i odvajanje od prvotnog imena reflektira u pridjevima sa suprostavljenim značenjem (donji-•gornji, stari-novi, veliki-mali) v. Niederle u Moravske Slovensko 27.

[7] Scwarz o.e. icrpno donosi primjere za onomastičku pojavu da nov etnički sloj došljaka usvaja od starinaca geografska imena po njihovu sadržaju i prevodi ih u svoj jezik, dok stari oblici zaostaju kao jezični fosili.

[8] Kranzmayer 193 i 194

Pitanje je, kada je i u kakvim prilikama moglo doći do prevođenja imena Skrnik u Kumrovec, a da je kod tog sačuvan stvarni sadržaj stare riječi? Do rješenja ovog pitanja vođi nas nalaz na obližnjem vrhuncu, koji se s 621 m nadm. visine uspinje nad susjednim naseljem Sv. Petar, danas Bistrica ob Sotli. To je nadaleko poznato zavjetno mjesto Svete Gore, koje se sa svojih pet crkava nadvisuje nad kotlinom srednje Sutle.[9] Na ovaj strmi istaknuti vrhunac lako se dolazi s ceste koja od Sutle vodi na Savu kod Brezica i Krškog i služi kao lokalni, dosta frekventirani prelaz iz Zagorja, odnosno iz Dravskog polja od Ptuja u dolinu Save. Kao obično kod takvih zavjetnih mjesta u istočnim Alpama glavna je crkva posvećena Marijinom kultu s patrocinijem Male Gospe, 8 rujna. To je prostrana monumentalna crkva kojoj je protureformacioni barok dao posljednje oblikovanje. Barokna je adaptacija izvršena na kasnogotičkoj crkvenoj zgradi, o čem govori i ograda nad strmim istočnim obronkom, u kojoj ima mnogo lijepo klesanih ploča, a i jedan fragmenat s ostacima uklesanih pismenih znakova (si. 16). Obilje kamene građe i ruševnog materijala sasutog niz taj strmi obronak i obraslog vegetacijom mora da potiče od ranijih građevina koje su tu stajale možda kao neko utvrđenje ili bar jaki cintor oko negdašnje male crkve. Iza svetišta ove glavne crkve sasvim nablizu je kapelica sv. Fabijana i Sebastijana pa je očito da je prvotno bila situirana na većem prostoru.

Lokalitet Svete Gore javlja se u pisanim spomenicima g. 1265 kao xMons sancte Marie virginis apud Chunegsperch«. Nedaleko na strmom obronku nad Sutlom, nad njenim ulazom u sutjesku Zelenjak i sad stoje ruševine srednjovjekovnog burga Kunšperga. Već u 2. pol. 11 stolj. taj je grad srušen, ali su ga nedugo zatim vlasnici opet uspostavili kao svoj grad pa po njem isti rod nosi ime sve do posljednjih odvjetaka u 14. stolj. Tada se burg Kunšperg i njegove zemlje uključuju u posjed grofova Celjskih. Jedan član roda Kunšperga daruje spomenute g. 1256 samostanu Studencima u Štajerskoj selo Razvor na lijevoj obali Sutle.[11] To je prva vijest o jednom od sela na srednjoj Sutli. Našli smo da se selo Skrnik javlja g. 1397. dok se naselja Risvica Kumrovec, Kraljevce, Tuhelj i Klanjec prvi put spominju g. 1463 u pripadnostima Cesargrada, koji je u 14. stolj. kao silan burg porodice Celjskih podignut na lijevom pobrđu Sutle.[12] Ipak se iz ove darovnice, odnosno iz njenog podatka »in monte sancte Marie« ne može doznati gdje je bilo to utvrđeno mjesto po kojem je darovnica datirana. A mora da je bilo utvrđeno, jer na tom gorskom prelazu usred šume,

[8] Sliku brda B pet crkava i opširan opis i historijat objekata v. Stegenšek 129 i d.

[10] Ibid. 141

[11] Ibid. 218: Oton od Kunšperga daruje s dozvolom krškoga biskupa Ditrika kao svog feudalnog gospodara studeničkim dominikankama »villám nomine Razbor« ... »acta sunt bec in Monte sancte Marie apud Chunegsperch, a. d. 1256, indik. 8. — U listini izdanoj u samostanu Studeníce 4. I. 1256: »fratres de Monte sancte Marie virginis apud Chungsperch.«

[18] Klaić Sutla 136

neko boravište s uvjetima za duži ili kraći boravak zemaljskog gospodara u tadašnjim je prilikama moglo biti samo iza zidina. Da li je takvo zdanje stajalo na samom vrhu, o čemu bi govorila množina ruševnog materijala, ili na širem prostoru podno vrhunca, gdje i sad stoji barokna crkvena kuća i novija gostionica nekad zvonareva kuća s gospodarskim zgradama, a koji je prostor uvijek činio cjelinu sa zavjetnim crkvama? Kad je nedavno proširivan put do tih kuća. otkriveni su neki stari grobovi, ali nisu određeni ni sačuvani.[13] Ipak mora da je ranije neka veća građevina ili fortifikcija stajala na samom vrhu i prije nego što je u 16. stolj podignuta velika crkva, jer o tom svjedoči taj silan ruševni materijal, a i obrađeni kameni fragmenti u spomenutoj ogradi.

Četiri kapelice podijeljene su tako da po dvije stoje u glavnoj osi velike crkve. Najdalje je na sjeveru na istaknutoj glavici nad dolinom, crkvica danas posvećena Gospi Lurdskoj, s ranijim dvostrukim patronicijem Djevice Marije i sv. Bolfanka-Wolfganga. Ali i ta novija crkvica nadograđena je na ranijim zidovima, kako se to vidi po klesarskim znakovima na ugaonim kamenim kvadrima svetišta, koji odgovaraju analognim znakovima na glavnoj crkvi. Kao iz kakve dobro smještene vidjelice, koja je s ove strane iz doline nepristupačna, s ove se glavice pogled otvara daleko na istok preko Sutle sve do uravnjenog brda Gradišća nad Risvicom na ulazu Sutle u sutjesku Zelenjak i do šumom pokrivenih brda nad kojim dominiraju ruševine Cesargrada. Već samo ime, a i oblik uravnjenog Gradišća upućuju na to da se tu radi o predslavenskom gradištu.[14] S druge strane na zapad pogled seže daleko na pobrđe Kozje. Tu se nad današnjim mjestancem Podsreda dobro vidi još jedan analogan zavjetišni lokalitet. To je brdo s tri crkve koje se zovu Podsreške Stare Gore.[15] Nad alpinskim naseljem Podsreda nasuprot istoimenom gradu porodice Windischgrätz, na lijevoj strani rječice Bistrice koja teče u Sutlu, diže se brdo koje se samo o sebi zove Gradišče, a tako se zove i zaselak s nekoliko rasutih kuća na obroncima ovoga brda. Na rijeci od glavnog puta odvaja se »križna pot« i vodi uza strmenitu stranu mimo baroknih postaja, kako je to već obično na alpskim zavjetišnim mjestima. No posljednja postaja, od koje se dalje nastavlja otvorena zaravan ovoga brda, nije barokna. To je skromna nevelika kapelica sa slikom Pieta na oltaru. Takve su gotičke prvotno bile i obje crkvice dalje na toj zaravni. Od tih dviju, glavna je ona zavjetna, koja također ima jednu od varijanata madonskog lika, a na gotičkim temeljima vidi se kako je nadozidavana. Treća kapelica, opet sa ženskim patrocinijem sv. Ane, u koji je uvijek uključen i Marijin lik, jednaka je onoj na četrnaestoj postaji. Očito su ove tri crkvice prvotno bile jednake po gradnji, ali, što je za naše razmatranje važnije, i po sadržaju sa svoja tri kultna lika s marijan-

[18] Cevc 233

[14] Kos M., Gradišće in Gradec v slovenskom srednjem veku. P. O. GMDS X-XII, 1941, 116-124

[16] Stegenšek 138 bilj. 2

skim likom u središtu. Podignute u doba kad kod nas retardira gotika, jedna je od njih kasnije u doba protureformacije preuzela službu posljednje postaje na križnom putu. Po lokalnoj predaji Podsreške Stare Gore su »najstarija majka Božja« u ovom kraju po čemu je ovaj lokalitet dobio ime. S prostrane zaravni, koja nešto dalje od crkvice sv. Ane završava s nasipom pod ledinom, otvara se pogled u dolinu Sutle a osobito dobro vidi se glavica Svete Gore sa svojim bijelim crkvama.

Podno ova dva vrha s istovrsnim svetištima teče rječica Bistrica u kojoj dolini leže sela *Gornje i Dolnje Trebče*. Šumom pokriveno gorsko bilo u kojem brdo Svete Gore tvori jedan od istaknutih vrhunaca zove se *Kozje*. Sva ova imena ponovno govore o značenju ovoga kraja kao području s kulturnim lokalitetima.[16] Dva vrhunca udaljena nepun dan hoda oba sa centralnim ženskim likom i sa dva svetačka lika, koja su na Svete Gore doživjela reduplikaciju, a na Stare Gore zadržala su trinitet ženskog lika, sve to uvodi nas u krug istočnoalpskih lokaliteta gdje se tradicija drevnih svetišta održala do danas, s najbližom analogijom u Koruškoj.[17] Za protureformacije funkcija votivnih zavjetišta osvježena je i ojačana, ali na štetu starih običaja nekad povezanih s ovim mjestima, a danas kod nas posve izgubljenih. Osim kultne službe oba su vrha od davnine služila kao straža nad prometnim putem koji je izbjegavajući poplavljeno polje prolazio prisojnim, nešto uzdignutim pragom na sjeveroistočnom obodu ove kotline. Tu se duž puta redaju sela Risvica, Brezje, Kumrovec, Razvor, Plavić i Miljana, a dalje vodi put za Podčetrtek i za gornju Sutlu, gdje je nekad stajao grad Vrbovec, castrum Urboczsa crkvom sv. Vida.[18]

Dvije crkvice na vrhu Svete Gore, koje stoje niže od glavne crkve na zapadnom grebenu, posvećene su donja sv. Martinu i gornja sv. Jurju. Obje crkve Stélé određuju prema njihovim konstruktivnim elementima kao predromaničke.[19] Ujedno je Stele prvi donio natpis, uklesan na dovratniku crkvice sv. Jurja[20] (si. 13) i ukazao na to da se u natpišu nalazi nekoliko znakova iz ninskog alfabeta i da tekst prema običaju gotskog pisanja vjerojatno teče s desna na lijevo.[21] Osim reprodukcije fotosnimke Stele i po njem Cevc razvili su ovaj natpis linearno pa stoga kad govore o tom kako nakon prva tri znaka (gledajući 8 lijeva na desno) postoji praznina,[22] promakla im je značajka koja se dobro opaža kad se natpis promatra na samom luku. Praznina naime nije slučajna ni primarna. Na kamenu ovog nevelikog luka dobro se vide tragovi klesarskog dlijeta kojim je na tom mjestu dio teksta iz natpisa otklesan, izbačen, brisan. To se najbolje može provjeriti gledajući na sam luk s njegove donje unutarnje strane stojeći na pragu crkvice. Tada se dobro vidi kako je na tom mjestu vanjski lučni rub nešto uvučen, očito zbog toga što je tu tanki sloj kamena naknadno plošno otklesan. Time se sigurno može utvrditi činjenica da je taj dio natpisa hotimice izbačen i izbrisan. Po analogiji s ovakvim brisanjem imena iz javnih akata koja su nomina damnată memoria, tu je moralo stajati jedno takvo ime. Možemo pretpostaviti da se u natpisu radi o kratko sažetoj arengi utemeljiteljnog akta ove crkvice, kako je to obično na takvom mjestu. Ako tekst teče s lijeva na desno, onda bi prvi znakovi mogli biti invokacija ili datacija, nakon čega bi slijedilo ime donatora i dalje u najkraćem podaci o dedikaciji crkve. Analogiju ovakvom natpisu pruža nam, iako bez prvog elementa invokacije, natpis Sv. Križa u Ninu, koji potiče iz vremena prije g. 800.[23] Ukoliko je međutim natpis pisan obratnim smjerom, samo ime moglo je opet doći na ovo brisano mjesto. Iako iz znatno kasnijeg vremena, ali iz Bosne, iz zemlje u kojoj se dugo i ustrajno produžuju jednom usvojeni oblici, imali bismo i za taj slučaj analogiju. To je natpis bana Kulina na crkvi u Muhašinovićima kod Visokog, u kojem se natpisu ime donatora nalazi na kraju.[24] Ako dakle praznina u našem natpisu znači izbrisano ime, a samo tako može se protumačiti ovo isklesano mjesto, ova nam činjenica može poslužiti kao uporište u daljnjem razmatranju. Ovo je ime naime moglo pripadati samo nekom arijanskom vladaru. Ne ćemo se upuštati u nagađanje koje je to ime, odnosno koji je to vladar bio. Za nas je važnije da bi to najvjerovatnije mogao biti jedan od vladara Istočnih Gota. Goti kao arijanski narod ovdje su bili toliko udomaćeni da im je moglo biti poznato ovo starinsko kultno mjesto. Ono je doduše u šumskoj zabiti, ali pored važnog puta koji povezuje Ptujsko Polje s dolinom Save. Natpis na crkvici sv. Jurja

[16] Niderle ŽS II 186 i bilj. 6. tťbbiti od kor. terbl-necessarius, třeba - negotium, potom i obět... trebime poganbsko ... IX-X stol. itd.« i ako 187 bilj. 2 toponime n slavenskim zemljama iz ore osnove tumači kao »krčevina,« »očišćeno tlo«. - Bezlaj II 270 s. v. Trebnik.- Hubert II, 256; staroslavenski trebiti, đefricher, stavlja uporedo s italokeltskim tribus; galski tref, dio plemena, rod; irski treb, kuća, dom, ali i rod i njegova krčevina. - Jedno od poznata 4 »sveta brda« u Koruškoj zove se danas Göseberg, g. 961 Coziae, dakle Kozje; danas tu stoji crkvica sv. Vida. Schmidt Leopold 722.

"Andree - Eysn M., Volksundliches, Braunschweig 1910 25: Kultstätten und Bildnisse der heiligen drei Jungfraunen. U Koruškoj nad Rožnom dolinom, kota 511 lista Villach Austrijske specijalne karte 1 : 50.000 s njemačkim imenom »St. Gertraud bei Srajach« slovenski zove se Sveta Gora. Uz ovo se brdo na kojem stoje ruševine neke tvrđave vežu legende. I. eber P., Sagen von den heiligen Bergen Karntens. Carinthia 141, 1951, I, 767. - Zender 173 br. 766.

[18] Klaić Krapinski gradovi 19 bilj. 3. - Szabo Zagorje 36

"Stele 367-382.

[20] Ibid. 375 91. 8 i 379 sl. 9.

[11] Ibid. 376 i 377

" Ibid. 376. - Cevc 224.

[11] Šišić Priručnik 118: »Između g. 788 i 800. Natpis na vratima kapele sv. Križa u Ninu: Godes(l)av iuppano qui isto domo cö(struxit).«

[24] Anđelić P. Revizija čitanja Kulinove ploče. GMS NS XV-XVI, 287, gdje je ujedno sva prethodna literatura, 293: »Siju crkvb bani KulinT> zida ... i postavi svoi obrazi, (nad) pragom ...«. - 289: »Crux coronata kao simbolično-ornamentalm motiv potiče iz starokršćanske umjetnosti. Relativno najčešće susreće se u predromaničkoj ornamentici... Vrlo bliske analogije... poč. IX stolj. - X v .. .*. »Stihzovani krug, pojedinačno ili u nizovima, jedan je od najčešćih ornamentalmh motiva predromaničke umjetnosti uopće;« ovo sve govori za arhaičnost toga spomenika i za konzervirano produživanje formula i likovnog izraza, prenesenih u tradiciju.

mora dakle da potiče iz rane Seobe naroda, i najvjerojatnije je gotski, u jednoj od provincijskih ili lokalnih varijanata pisma srodnog futarku.[28] Da se doista tu radi o nekom vladaru kao utemeljitelju ove crkve, možemo zaključiti i po drugom kamenom spomeniku koji se nalazi na pročelju iste crkvice (si. 14). To je kvadratna, donekle nepravilna ploča uzidana lijevo nad dovratnikom koji na svom luku nosi natpis. Ova je ploča od istog kamena kao i luk *s* natpisom.[26] Primitivnom linearnom rezbom tu je ucrtan lik nekog vladara koji sjedi na prijestolju u pozi oranta.[27] Kao odjeća raspoznaju se toraks i kratki rub tunike na golom stegnu. Da li krug oko kruškolike glave ima da znači nimb, teško je raspoznati. Ali u slučaju da se doista radi 0 aureoli, ipak ne mora to biti lik Krista, koji se do kraja 6. stolj. jedva javlja ikonografski kao Christus Imperator.[28] O ranokršćanskom liku oranta tu se također ne može raditi. Ali u tom bi nam mogla pomoći uporedba, ma da sa znatnom retardacijom, s navedenim natpisom u Bosni, kad Kulin nakon utemeljiteljnog sadržaja nadodaje: »postavi svoj obraz (nad) pragom«. Pisani znakovi na ploči na crkvici sv. Jurja s jedne i druge strane lika nemaju ni približne srodnosti s futarkom i bitno se drugačiji nego znakovi na luku.[29] Da je takvih i sličnih natpisa iz doba Seobe naroda tu na ovom starom svetištu bilo i više, svjedoče dva ulomka s veoma erodiranim ostacima linearnih pismenih znakova, možda blizih znakovima na ploči kraj lika. Jedan takav mali odlomak leži danas kraj kamene ograde, drugi veći ugrađen je u nju kojih dvadesetak metara od početka ograde desno od crkve, gledajući s pročelja prema crkvi[30] (si. 16).

Uz naše prvo pitanje kad je moglo ime Kumrovec preslojiti stariji oblik Skarnik, postavlja se sad i drugo, kad je moglo doći do brisanja arijanskog vjerojatno gotskog imena u ovom natpisu, odnosno kad su prilike u ovom kraju pogodovale čišćenju posljednjih ostataka arijanstva. To se moralo zgoditi u vrijeme kad se još znalo značenje natpisa i kad je još postojala živom želja da se izopćeno ime

[25] Stele 376—377: »Die Verwandschaft in ein paar Fällen sogar die Indentität unserer Zeichen mit den Zeichen der Runnenalphabette neigt zur Annahme, dass es sich um eine Variante der Runnenschrift handelt.«

[2]» Ibid. 377 i d. - Cevc 214 i d., si. 1.

[27] Cevc 216 donosi mišljenje Stegenšeka da je to prikaz Stojećeg Veličanstva, ali na str. 217 sam iskazuje mišljenje da se radi o liku vladaoca.

[28] Gerke F., Cristus in der spätantiken Plastik. Berlin 193Q, 80 bilj. 1.

[26] Stele 377 si. 10: ». . . und eine Reihe unlesbarer Zeichen enthält«. — Cevc 216: »Na leví i na desni strani glave so zařezaná neka znamenja: na levi dva, na desni tri:« (slijedi nacrt tih znakova); str. 244: »Toda ta znamenja so nam prav taka nganka kot upodobitev sama in vprašenje je ćelo, če gre res za pravo pisavo, ali pa za neka druga znamenja.« Dalje uspoređuje natpis na vratima u kojem kao 1 Stele vidi neke runske elemente, s ilirsko — venetskim alfabetom, ali s time da su rune primile pobude iz sjevrnoitalskih alfabeta. »Vprašanje je ćelo, če so znamenja na portalu in reljefu nastala istočasno in pod isto roko. Ne isključujem docela možnosti, da ništa oba kosa, reljef in portálni blok popolnoma istočasni, čeprav sta oba iz istega kamena, kakršnega je pač polna sva okolica«.

"Stélé ni Cevc ne spominju ovih ulomaka. U međuvremenu manji je ulomak pohranjen u Posavskom muzeju u Brezicama. Zahvaljujem direktoru muzeja Stanku Skaleru na mogućnosti snimanja i objelodanjenja.

briše. Najkasniji rok, a uz najpovoljnije uvjete za takvu akciju, bilo je vrijeme karolinških misionarskih pohoda kad je pokret kristianizacije zahvatio čitavu istočnoalpsku oblast.[31] I ako je dolina Sutle izvan dohvata salcburške nadbiskupije, kako je granica između ove dijeceze i akvilejske patrijašije ustanovljena g. 811. na Dravi,[32] ipak se djelovanje misionarskog centra u Salzburgu širilo i u krajevima južno od Drave. Već sam spor oko granica između zainteresiranih dijeceza, Salzburga i Akvileje proistekao je zbog nastupanja salcburških misionara na širem području nego što su im to pružale dijecezanske granice, tada veoma relativne. Očiti franački uticaj vidi se i u patrociniju obližnje, druge male crkve sv. Martina, koju Stele također određuje kao predromaničku.[33] Pored sv. Jurja koji je poznati patron na starim kultnim mjestima, gdje ovaj legendarni solunski vitez ima zadaću da suzbije poganske demone, sv. Martin Turski oficijelan je pratilac franačkih misionara i njihove crkvene organizacije.[34]

Nema opravdanja da bi ovakva propagandna akcija mogla biti izvršena kasnije. Nakon što je provala Mađara nanijela katastrofalan udarac ovim krajevima, tek oko god. 1000. dolazi do sređivanja prilika u akvilejskoj patrijaršiji,[35] a nešto kasnije u 1. pol. 11. stolj. religiozna djelatnost domaće velikaške sv. Heme čitavu Savinjsku marku unosi u moćnu crkvenu organizaciju[36] u kojoj neko odavno zaboravljeno ime nije moglo više privući pažnju onih koji su tada živo sudjelovali u svjetskom zbivanju u toku borbe za investituru. U to se vrijeme pod svojim imenom javlja naselje San Peter — Sv. Petar na Bistrici.[37] Ovo samo ime govori o znatnom djelovanju salcburških misija u ovom kraju na Sutli. Već pojava da naselje nosi crkveno ime svjedoči da je tu kolonizacija izvršena u mreži crkvene organizacije,[38] a patrocinij sv. Petra veže ovo naselje sa starim misionarskim sjedištem u Salzburgu, jednako kao što ime sv. Sebastijan, kom je posvećena treća crkvica na Svetim Gorama, nosi naslov župne crkve u Salcburgu.[39] Sve to pouzdano nas vodi do vremena zamašnih franačkih akcija, s kojima započinje bajuvarsko prodiranje među Slavene u Alpama, a koje je u tom prvom valu zaustavljeno s prodorom Mađara.

"Kos Zgodovina 66

[32] Ibid. 67

[33] Stele 368: Obje crkve predromaničke, ali ne sinhrone; str. 381: » ... vorromanische oder wenigstens sehr frühromanische Entstehungszeit anzunehmen ...«

[84] Cevc 232. - Kovačić 128

[35] Kos M., K postanku ogrske meje med Dravo in Rabo. CZN XXVIII, 1933, 145. - Kovačić 134

"Kos Zgodovina

[37] Prema Draganović K., Shematizam Sv. Petra na Sutli javlja se prvi put g. 1054. - G. 1251 tu je vikarijat župe u Pilštajnu, Kovačić 140. - Orožen I., Das Bisthum und die Diözese Lavant. I - VI Maribor 1875-1887; V. dio Das Dekanat Drachenburg 1887, str. 374 kao godinu posvećenja župe 1257.

[38] Ibid. 131

[39] Crkva benediktinskog samostana, od g. 798 metropola salcburike nadbiskupije posvećena je sv. Petru; Conversie 27, 33 i 127.-Gugitz.Das Jahr, HVerehrung und Brauchtum des hl. Petrus, 1-17; I Verehrung des hl. Sebastian 49-55.

Ako brisanje arijanskog imena u natpisu sv. Jurja datiramo najranije s pokrštenjem Karantanskih Slavena za domaćih knezova Gorazda i Hotimira, što ipak nije vjerojatno uzimajući u obzir udaljenost ovoga zabitnog kraja od jačih crkvenih središta i otpor domaćeg življa kako o tome čujemo iz izvora,[40] kao postquem moramo uzeti vrijeme misionarskih akcija salcburških nadbiskupa u 9. stolj. od Arna do Adalvina. U tom rasponu gotovo bismo djelovanje Luiprama (836—859) i Adalvina (860—873) mogli smatrati kao najaktivnije u franačkom zadobivanju ovoga kraja.

Tim smo ujedno našli vrijeme kad je najvjerovatnije novonjemačka riječ *kummer* u jednom od sitnih naselja na podnožju Svetih Gora preslojila ranije gotsko *skarn, koje je ime još tada moralo biti razumljivo stanovništvu ovoga kraja.[41] Ujedno smo našli odgovor na oba naša pitanja, naprijed postavljena. Ime u natpisu na crkvici sv. Jurja koje je također moralo biti poznato bar posljednjim potomcima staroga stanovništva, brisano je uporedo s prevođenjem ranijeg gotskog toponima u novu bavarsku riječ.

Našli smo dakle da je na dva vidno istaknuta, a nablizu smještena vrhunca nad srednjom Sutlom postojao kontinuitet Marijina kulta s očitim tragovima drevnog ženskog božanstva. Oba svetišta mora da su živjela već u ono doba otkada su poznata kultna mjesta iz analognih pojava u Koruškoj, gdje su takvi lokaliteti sačuvali svoju prastaru funkciju do naših dana.[42] Upravo zbog natpisa i njegova sadržaja mora da je svetište na Svetim Gorama privuklo na se pažnju misionara, čemu je uslijedilo brisanje imena i posvećenje crkava salcburškim zaštitnicima. Tek četvrta crkvica na ovom vrhu u kojoj se opet javlja marijanski kult napominje da je i tu negda glavna služba bila pridržana za kult ženskog božanstva. Međutim na nedalekom svetištu Stare Gore arhaika je u cjelini održala spomen na ženski trinitet. Bez nekog heretičkog spomenika tu se u pučkoj predaji negdašnje žensko božanstvo pretopilo u Marijin kult, a da i nije trebao posredovati neki jači crkveni zahvat. U tom mora da je izvor pučke predaje koja je održala prednost po starini ovog zavjetišta.

[40] Cibulka 142 - K o e Zgodovina 59 i d. - C o n v e r s i o 43 i 44.

[41] Da je riječ kunťbr u Hrvatsko Zagorje ušla s kolonizacajom bavarskog elementa prije provale Mađara, vidi se po tom što je po svom sadržaju kajkavsko kumir bliže gotskom *skarn nego današnjem značenju ove riječi u njemačkom, v. bilj. IV 3 i 5. Rani bavarski utjecaj zamjetan je u govoru sutlanske doline, npr. u riječi *lojpa,* kako se zove zatvoreni ulazni prostor u zagorskoj kući. — S c h w a r z v. bilj. II 42: 471/2 uopa)Iaube (loupa), upućuje na to da je posuđivanje izvršeno do kraja 11. stolj. — Š t r e k e l j K. Razlaga nekternih krajevnih imen po slovenskom rlajeru, ČZN III 1/2 Maribor 1902, 41, izvodi toponim Kumer iz antroponima Goj»ner navodeći kao analogiju toponim Gomirje u Gorskom Kotaru. Tako on tumači mjesna imena: Kumerska Graba, Kummersberg (njemačko ime za predio kod Ptuja) i još neka u govornom njemačkom području. Za navedeni vinorodni kraj Knmmersberg kod Ptuja kaže (str. 52): » . .. rodi v i n o ... ni zlahka misliti na nemško Kummers. Po karakteru kraja ovom toponimu odgovaraju u Zagorju oni lokaliteti, koje smo našli *s* imenom Komor i Kumor (bilj. IV 3) koji su doista svi vinogorje.

[43] G r a b e n pas. - G u g i t z Wallfahrten, 188 i d. - S c h m i d t Leopold s iscrpnom literaturom.

Da je i šire područje oko rijeke Sutle također moglo sudjelovati u franko-bavarskim misionarskim akcijama, mogli bismo nazrijeti u još nekim naoko neznatnim indicijama. Ma da su to samo slabi fragmenti, osvrnut ćemo se na njih u našem razmatranju, jer se ovaj naš kraj, rekli smo, javlja tek kasno u srednjem vijeku. Dok se u našim ostalim krajevima obično glavna seoska svetkovina drži na dan crkvenog titulara pa se tad održavaju poznata proštenja kad u takvo selo dolazi narod iz čitave okolice, u zagorskim se župama po starijem običaju slavi dan crkvenog posvećenja pa se na *posvetilo,* kako se taj dan zove u Hrvatskom Zagorju drži i seoski zbor. Tako crkva u Pregradi svoje *posvetilo* slavi u prvu nedjelju poslije Uskrsa, i ta se nedjelja zove *dominica pregradensis* dok je slijedeća nedelja *tuhelska nedelja,* dan posvećenja susjedne crkve u Tuhlju, u dolini Velika Horvacka.[43] Ovu crkvu nema Ivan arhiđakon u svom popisu i ako je tu po crkvenoj tradiciji župa ab immemorabili. Mora da je to jedna od onih crkava u vrbovečkom arhiđakonatu za koje se tada, u 1. pol. 14. stolj. znalo da ih treba nanovo podignuti. To je sigurno i izvršeno u vrijeme kad se kod nas gradilo u zakašnjelim gotičkim oblicima, kako se to vidi na današnjoj crkvenoj zgradi gdje su se pored kasnijih baroknih promjena očuvali elementi jednostavne gotičke arhitekture.[44] Ali prigodom restauratorskih radova na ovoj crkvi, u godinama prije prvog svjetskog rata nađeno je da crkveni temelji stoje na drvenim pilonima u podvodnom zemljištu.[45] Mora dakle da je u svom nepoznatom ranom početku tu stajala jedna od onakovih drvenih crkava usred velikih šuma i močvara u još gotovo sojeničkoj raciji, kakove nam prilike tada u prostranoj zemlji naseljenoj Slavenima predočuje Spis o konverziji. U istu sredinu uvodi nas i dan posvećenja ovih dvijvt seoskih župa. Kako se naime u tamošnjem misionarskom radu pokrštenje puka održavalo obično na Uskrs ili Duhove, ali najpogodnije vrijeme za to bila je uskrsna nedjelja s prethodnom korizmenom pripravom katehumena,[46] to je najvjerojatnije da su ove dvije crkve bile posvećene u toku jednog takvog događaja, a njihovoj posveti mora da je na sam Uskrs prethodilo posvećenje neke nepoznate nam veće crkve u ovom kraju ili na širem prostoru. To bi odgovaralo onom radu posvećenja područnih crkava kako to donosi Spis o konverziji za crkve u

[43] Na ove pojave upozorio me pokojni kanonik M a r c e l N o v a k, župnik u Tuhlju. - L i b e r m e m o r a b i l i u m i z g. 1773 iste crkve, § X: »Duas olim celebritates ecclesia Tuhelensis in usu retinet, quibus tertia recentius accessit. Prima cădit in dominicani secundam post Pasha, velut anniversarium dedicationis ecclesiae hujua.. . Vocat vulgus hane dominicam Tuhelszka nedelya seu Tuhelensem Domiiiicam, sicut precedentem qua Pregrada similis solemnitas recolitur Pregradensem Dominicam... Altera celebritas agitur fešto Assumptione B. V. Mariae, utpote patrocinii ecclesiae hujus.« Treća svetkovina sv. Ivana Krstitelja utvrđena je g. 1772.

[44] S z a b o Izvještaj

[45] I ovaj podatak zahvaljujem kanoniku Marcelu Novaku, koji je nekad sam prisustvovao ovim radovima.

«S c h n ü r e r 384 i 399. - K n i e w a l d D., Liturgika, Zagreb 1937, 152 i d.

Koeeljevoj državi na Blatnom Jezeru.[47] Pojava da župne crkve u zapadnom dijelu zagrebačke nadbiskupije i sad još slave god svoga posvećenja poklapa se s tipičnim slijedom patrocinija, to su Velika Gospa (u manje slučajeva koja druga Marijina svetkovina) sv. Juraj, sv. Križ, Trojstvo i Tri Kralja kao nosioci teoloških dogma i sv. Martin, pratilac franačkih akcija pokrštenja, u ovom istom prigorskom dijelu sjeverne Hrvatske.

Ma da su to tanki tragovi o počecima ovih seoskih crkava, ipak nam ti podaci pomažu da zagledamo u početke slavenskog naseljenja. Ukazali smo na to kako neke organizacione pojedinosti upućuju da je Vrbovečki arhiđakonat doživljavao promjene koje svjedoče o velikoj starini crkvenog života na ovom tlu. Ponavljanje imena sv. Jurja kao patrona u dvije od četiri najstarije crkve župe ovog arhiđakonata, kapela sv. Vida na mjestu negdašnjeg castrum Urboucz, koji je već u 14 etolj. napušten, a koji je dao drevno ime ovoj crkvenoj oblasti, česta lokacija sv. Križa, sve to govori za starinu početne crkvene organizacije u ovom kraju.[48]

Kad je jednom slavensko naseljenje u staroj Slavoniji privedeno kršćanstvu i kad je ova granična zemlja uključena u karolinški imperij, tu se nisu mogli zadržati okviri negdašnjih nacionalnih crkvenih cjelina pa ni ostaci arijanizma ukoliko su tu još persistirali među zaostalim tragovima različitih hereza iz ranog srednjeg vijeka. No baš taj oficijelni franko-bavarski pokret, koji je uglavnom zahvatio vodeće društvo,[49] mora da je ostatke Gota i Gepida približio njihovoj slavenskoj sredini. Antagonizam između društveno viših i politički snažnijih bavarskih rodova, predstavnika franačke vlasti i seljačkih potomaka starih razbijenih etnikona mora da je ubrzao stapanje ovih posljednjih sa slavenskim poljodjelskim pukom. Bez obzira na teološka razmimoilaženja koja su u tadašnjem svijetu bila od presudne važnosti, činjenica da su arijanci nosioci ideje o nacionalnoj crkvi u kojoj postoji liturgija na vlastitom jeziku i pismu,[50] mora da je u zapadnom dijelu Panonske nizine, i bez obzira na uticaje iz Bizanta, među Slavenima pripremila tlo za jednako shvaćanje kršćanstva, osobito u pogledu crkvenog jezika. To je ranije, prije ofenzivnog franko-bavarskog nastupanja u 9. stolj., moralo biti opće usvojeno jer su i misionari irskog pravca u tom bili veoma širokogrudni.[51] Po svemu ostaci negdašnje gepidske cjeline uz ostale sta-

[47] Conversio 97 i d.: G. 865 nadbiskup Adalvin boravi na Božić (864 = Nova Godina) u Koceljevu Blatogradu, zatim posvećuje crkve ovim redom: Na Štefanje crkvu Wittimarovu (= Vitomir), na božićnu oktavu crkvu na Koceljevu posjedu Ad Ortah, u slijedeću subotu crkvu Ad Weride i odmah u nedjelju crkvu Ad Spizzun. Kako se za karolinških misija u slavenskim zemljama krštenje zbog masovnosti obavljalo i u druge nedjelje osim na Uskrs i Duhove (Schnürer 399), mora da su takvom jednom prilikom posvećene crkve u Pregradi i u Tuhlju, obje s patrocinijem Uzašašća Marijina, poslije 813 g. najčešći patron na zapadu.

[48] Na ovom obavještenju zahvaljujem prof. dr Josipu Buturcu.

[48] Preidel Altertumskunde I 126 i d.

[5»] Schniirer 142 i d.

[51] Finsterwalder 203 i d.

rinačke sjedilačke skupine, postali su onaj prenosnik koji je tradicionalnu životnu sliku i ambijent poljodjelskog puka zajedno s kompleksom duhovnih predaja unio u naslijeđe svojim poslavenjenim potomcima i predao ga u posjed konačnoj etničkoj tvorbi koju od tog vremena čine Slaveni, u užoj regiji Hrvati kajkavci.

Našli smo da kod nas nema mnogo mjesnih imena s likom **skarn -škrn,* ali zato na čitavom obodu istočne alpske podgorine i s njom povezane nizine ima mnogo hidronima s istim značenjem. To su brojni potoci i močvare s kajkavskim nazivima *crn, črnec, crna voda i* si. u našim krajevima. Preko jezične granice, na mađarskom i njemačkom jezičnom području postoje svi prelazi iz slavenskih oblika do takvih mađarskih i njemačkih imena. U okolini Blatnog jezera i starom Gradišću u zapadnoj Mađarskoj, na starom kulturnom tlu takva su imena najčešća.[52] Zbog toga mađarski istraživači Jordanesova imena Scarniunga i Aqua Nigra ubiciraju u mađarskim imenima voda na području između Blatnog jezera i limesa na Dunavu.[53] No mjesna imena sa sačuvanom osnovom *skarn sačuvala su se upravo u ovom našem kraju. U Sloveniji ime *Skrnik* dolazi jednom kao hidronim u slivu Škocijanske Reke i Bezlaj ga prema Vasmeru uspoređuje sa slavenskom osnovom *skv't>rn,[54] a ipak oblik toga imena upućuje na svoje porijetlo iz još neslaviziranog supstrata. Na prostoru Hrvatskoga Zagorja toponim s oznakom **skarn* javlja se na tri mjesta. Osim već opisanoga pritoka Sutle i sela na njem, ime sela Škarnik nalazi se i na sjevernom podnožju Kalničke gore pola sata hoda udaljenog od Varaždinskih Toplica. U pluralnom liku kao Velike i Male Škrnike zove se u našoj specijalnoj karti onaj šumski predio pod gradom Trakošćanom[55] s kojeg se slabiji potočni tokovi slijevaju na nekad močvarne livade uz jezero koje je sad uređeno. Domaći svijet a ni šumari danas više ne znaju za taj naziv. Ali kao Škarniktoje ime uneseno u starim katastarskim mapama posjeda Draškovića u arhivu tamošnjeg muzeja i to kao naziv za zemljišnu česticu na donjem toku potoka Jamno,[56] a uz cestu koja vodi od nedalekoga Cvetlina, odnosno od Ptuja podno grada Trakošćana u dolinu rijeke Bednje i tako spaja Ptujsko polje s kotlinom u kojoj leže Varaždinske Toplice, antičke Aquae Jasae. Nešto niže od grada Trakošćana u natopljenoj dolini na Bednji jedno od jačih sela nosi ime Ples, pa i to je jedan od starih naziva za močvaru. Duž čitavoga toka rijeke Bednje u seoskim imenima prevladava oblik patronimičkog toponima na -ec. To govori da su u vrijeme intenzivnog zauzimanja ove natopljene doline slavenski rodovi dali karakterističnu jezgru ovih sela. Ipak i tu, kao ono u sporednim alpskim dolinama, u gustoj slavenskoj sredini

[52] Npr. hidronimi Marcal Sár-viz, Fekete-viz i dr. - Steinhauser 846.

[53] Barb A., Die Römerzeit im Burgenlande. Burgenland III, Einsenstadt 1930, 36 i d.

[54] Bezlaj II 187.

[65] Specijalna karta list 14.

[68] Za ove podatke zahvaljujem prof. Vilímu Leskošeku, direktoru muzeja na gradu Trakošćanu koji mi je stavio na raspolaganje i ekicu terena iz katast. mape u arhivu Draškovića.

održao Be niz starih imena koja svjedoče o kontinuiranom saživljavanju slavenskih naseljenika sa zatečenim jezičnim, odnosno etničkim življem. Po ovoj svojoj značajki ova duga dolina u kojoj je nekoliko uporišta moglo služiti u prenošenju kontinuiteta populacije, — to su već spomenuti prelaz pod Trakošćanom, zatim Lepoglava, Ivanec i Varaždinske Toplice, - pokazuje da su se etnogenetska kretanja tu odvijala složenije nego što smo to našli u zatvorenoj dolini Sutle. Dok je naime Sutla zaostala na periferiji alpskog zbivanja. Bednja je, široko otvorena prema Dravi, primala prodiranje iz Panonskog nizozemlja s karakterističnom slikom slavenskog naseljavanja, gdje se na neprekinutom prostoru redaju.naselja tipa -ec, -vci.

Ako je danas u nauci dozvoljeno da se ime rijeke N e d a o protumači s pomoću pisarske greške i slučajne zamjene znakova mi i lambda u pretpostavljenoj ligaturi hipotetskog grčkog izvora, koji mora da je poslužio Jordanesu, i tako se bitku na rijeci Nedao ubicira uz rijeku Leithu-Litavu,[57] više opravdanja moglo bi se naći u tom da se ovo staro ime potraži u kraju gdje se kontinuitet u nazivlju održao od ranog srednjeg vijeka do te mjere da se i u intenzivnoj slavenskoj populaciji uspjelo održati mnoštvo rezidualnih imenskih likova, kako smo to našli u dolini rijeke Bednje. Ime N e d a o moglo se preoblikovati po zakonima slavenske fonetike s unesenom zamjenom početnog konzonanta. Etimologija imena B e d n j a iz osnove *bed (beden, badanj)[58] ne odgovara terenskoj slici ove rijeke, osim ako se uzme da je svaki riječni tok neke vrsti vodni recipijent. Ovo je značenje moglo ući u smisao ovoga imena nakon toga što je u usvojenom imenu izvršena fonetska zamjena. Za ubiciranje rijeke Nedao u ovaj kraj na Bednji mogla bi govoriti i situacija u koju nordijska Hervarar-saga stavlja odlučnu bitku između Gepida i Huna, kad pobjedu gotskog kralja stavlja u Podunavlje negdje pod »širokim brdima Jaza[59] Maenchen-Heffen dovodi ovaj podatak u vezu s poznatim lokalitetom A q u a e j a s a e,[60] a upravo tu rijeka Bednja u svom donjem toku ostavlja iza se »široka brda« koja čine pozadinu starom naselju Aquae Jasae.[61] Prema svemu dakle ukoliko autori izjednačuju ime N e d a o s imenom rijeke Leithe, pritoke Dunava, utoliko s više vjerojatnosti možemo rijeku Nedao tražiti u kraju pod brdima Jasa, gdje su se u tim brdima kako smo to našli zadržali i drugi fosilni nazivi iz vremena seobe naroda. Osim toga preko donje Bednje prolazio je važni put poznat u rimsko doba, jer su se nedaleko na Dravi sticala dva smjera, od Poetovije i Savarije da zatim dalje preko Bednje produže na jug prema Sisciji.[62]

Već smo ukazali na to kako se naglo dizanje novih državnih tvorba na tlu nekadašnje rimske Panonije može protumačiti samo ako se životna obnova ovoga kraja[63] posmatra kao nastavak ranije stečenih i u populacionom supstratu održanih životnih navika. Brzo zahvatanje ovog područja u sferu tadašnjeg aktuelnog historijskog zbivanja i jak interes sa zapada kako ga karolinški imperij pokazuje za ove krajeve, osobito se ističe u poredbi sa zemljom s one strane Dunava, gdje su se nakon diaspore Avara doskora pojavili novi nomadski osvajači Bugari. U isto vrijeme uspon slavenskih zemalja u staroj Panoniji može se razumjeti samo tako da se vladajući sloj novog slavenskog etnosa oslonio na starinačko poljodjelsko žiteljstvo koje se uzdržalo na mjestima zaklonjenim sa šumama i močvarama, na položajima nepodesnim za nomade. Tu su se uspjele zadržati stare proizvodne i kulturne tradicije. Takova su mjesta npr. Blatograd na ušću Žale u jezero i onaj na Vrpskom jezeru, pa i predrimska Segesta, kasnije slavenski Sisak, sjedište Ljudevita Posavskoga.[84] Da su se ubrzo nakon svog doseljenja Slaveni udomaćili u ovim lugovima i dubravama, tada rijetko naseljenim i u mnogome vraćenim u raniju još gotovo sojeničku sredinu u odnosu na uspon u rimsko doba, odgovara onoj komponenti u slavenskoj etnogenezi, koja je i sama još bila nosilac sojeničke kulturne racije. Narod priviknut na život uz poplavne vode, nasuprot prigorcima vinogradarima i stanovnicima pobrđa, najprije je naselio polojne riječne nizine, jezerska pribrežja i predjele na rubu povodnih polja. Naši prigorci i sada nizinsko stanovništvo zovu poljanima, *Polajnicima* i porugljivo *žabarima,* kako se to i danas čuje i kako u 17. stolj. Frano Krsto Frankopan zove žitelje oko Karlovca na Kupi i Savi.[65]

No putovi etnogenetskog razvoja idu različitim smjernicama. Nisu sve migracione skupine u seobi naroda ostale nosioci ove tad već veoma zaostale kulturne racije. Vidjeli smo kako se u Gornjoj Panoniji rano razvio sistem velikog posjeda i kako se u to uključio i vodeći sloj indigenog stanovništva. Za taj je agrar značajan sistem dvopolja i tropolja s ugarom,[66] kako ova razvijenija poljodjelska faza daje općenito osnovicu agraru u rimskim provincijama i kako ovaj način obrađivanja tla ulazi u srednji vijek. Tomu uporedo ide i osvajanje novog kulturnog

[57] S t e i n h a u s e r 868 uz svoje tumačenje Nedao-Leitha, navodi i mišljenje Mommsena o tom što je Jorđanes mogao crpsti iz Friskove Historije, ali to nije pasus 0 bitki, za koji podatak, drži Mommsen, Jorđanes zna iz vlastitog poznavanja zemlje 1 po pričanju domaćih ljudi.

[58] B e z l a j I 51 i 52 s. n. Bednja s odnosnom literaturom za taj hidronim. - Zamjena konsonanata n u b, mogla bi se opravdati s analogijom domina "C đuvna s ekvivalentom b : v.

[58] S e v i n 73 i d.

[so] Navodim po djelu M i t s c h a - M ä r h e i m H. Đunker Jahrhunderte goldene Spuren, Wien 1963, 61 i 62.

[91] G o r e n c M. — V i k i é B., Die Aquae Jasae und ihr Verhältnis zum pannonisehen Limes. V. CLR - ADA III JAZU 136.

[82] P a h i č S., K poteku rimskih čest med Ptujem in Središčem AV SAZU 15-16 1964/5 301 i d.; 318.

[M] C o n v e r s i o 77.

[61] Da je Sisak Ljudevita Posavskog bio na mjestu utvrđenom od prirode i građen na domaći način, da je to dakle drveni grad u močvarnom kraju, svjedoči pođatak^da su mu iz savezničke Aquileje izaslani graditelji za podizanje utvrđenog očito zidanog grada, koji se zatim spominje kao posljednje utočište otpora »neki tvrdi grad na strmom brdu«. — Š i š i ć Povijest 314 i 315.

[85] R a č k i F., Izprave o uroti bana Petra Zrinjskoga i Franje Krste Frankopana, 68 i 69: Novigrad. 8. III 1670 Krsto Frankopan u pismu kapetanu Čolniću »... se ne bojim karlovačkih žabarov.«

[•"] S a v o y III 269 i d.

tla na krčevinama i podizanje naselja na iskrčenim obroncima. Taj se proces očitava čak i u bezimenoj povijesti takvog sitnog naselja, kakovo je *Šlcrnik-Kumrovec,* kako smo to našli da se prvotno sojeničko seoce *Skarnik-Škrnik* u ranom srednjem vijeku pomaklo iz močvarnog polja na uzdignute prisojne obronke.

Karolinška kristijanizacija u toku 9. stolj. konačno je slavenske alpske zemlja i njihovo pobrđe uključila u rimsku crkvenu sferu. Poznato je kako je s pristankom Franaka uz rimski katolicizam odlučena sudbina germanskih nacionalnih crkava i kako je s tim arijanizam osuđen na nestanak.[67] S reformama Karla Velikoga negdašnje regionalne kršćanske zajednice obuhvaćene su u okvir crkvenih dijeceza,[88] a s tim se, uporedo sa salcburškim misijama širila i franko-bavarska kolonizacija među alpskim Slavenima. Ipak i ovo konačno pokrštavanje Slavena nije više moglo izbrisati neke pojave u pučkom životu, koje su upravo s pomoću nove vjere iz poganskih vjerovanja i običaja ušle u nove odnose. To se izvršilo joi u prvo doba irskih misija kad su ovi gorljivi vjerovjesnici pojedinačno, često kao putujući propovjednici i bez hijerarhijske organizacije, pronosili kršćanstvo u udaljene i zabitne krajeve.[69] Kad za biskupovanja Virgila i Arna, iroškotska misionarska škola dobiva pristanak odlučujućih rimskih krugova, Slaveni u Alpama i blizom nizozemlju dolaze definitivno pod uticaj salcburške metropole.[70] Za razliku od kasnijeg franko-bavarskog nastupanja s očitim osvajačkim namjerama, iroikotski monasi dosizali su i do najdubljeg društvenog sloja, do seljaka poljodjelaca u rijetko naseljenim krajevima.[71] A upravo tu usred teško prohodnih šuma, u zabačenim gorskim dolinama i na rubu poplavnih zavala, kolektivne duhovne manifestacije živjele su od predaje, toliko potrebne u održavanju osamljenih i zaostalih društvenih skupina. Ovakovo društvo i pored svih odozgo usvojenih religija i dalje ostaje pri svojim nepisanim, u svoje etničko biće duboko usađenim društvenim i duhovnim normama, po kojima običaj postaje zakon. Tek postepeno u ovaj se ustajali skup vjerovanja i pravnih formula ubacuju impulzi iz višeg društvenog zbivanja iz onih regija, gdje se u historijskom težištu događaji nižu brže i razvoj odvija naglije poprimajući dinamičan tok u usvajanju novih proizvodnih i društvenih tekovina. U zabiti međutim, novi impulsi ne brišu starinu nego uraštavaju u njenu tradicionalnu cjelinu, pa tako i sami postaju dio naslijeđenih duhovnih dobara.

Iz sukoba između dva misionarska pravca u 8 stolj., koji se vodi među njihovim protagonistima između salcburškog biskupa, Irca Virgila i Bonifacija, predstavnika rimskog oficijelnog pravca, doznaje se kako su irski misionari tolerantno usvajali po neke pučke navike u novopokrštenim zemljama s očitom namjerom da najširi puk pridobiju za se.[72] Tako posredno doznajemo da su se u istočnim Alpama pod tankim pokrovom usvojenog kršćanstva u širokim redovima i dalje mogli održavati ukorijenjeni običaji i stare predaje. Bez sumnje žarišta oko kojih se zadržala predaja, to su bila ona stara kultna mjesta, kako o tom još i sad svjedoče fragmenti negdašnjih obreda održani u folklornom naslije' đu ovih zemalja. Nije slučajno da baš u istočnim Alpama u predaji ima znatnih ostataka iz keltskog svijeta, kao npr. gorska zavjetišta na isticknutim vrhuncima povezana s kultom izvor-vođe, kamena i stabla,[73] često *f,* tri svetitelja od kojih je bar jedan, obično srednji ženski patron,[74] uz to česti motiv s tri ženska svetačka lika,[75] zatim svetišta na susjednim brdima između kojih se na određene dane vrši obredna trka[76] dalje, složeni kompleks običaja povezanih s uzgojem konja[77] u kojem natjecanje i igre na konjima imaju određenu službu.[78] Zaštitnici s atributima iz seljačkoga života supstitucija su nekadašnjih mitoloških personifikacija' a i čitav krug poljodjelske godine, u kojem sv. Martin dobiva prvenstveno mjesto, potiče, kako smo to već rekli iz ovog istog religioznog naziranja.[79] S mnogo pojedinosti ovakve su se manifestacije održale u sklopu narodnih običaja, pokrivene s kršćanskom interpretacijom pa i prostorno vezane na lokaciju crkvenih zavjetišta. Sve govori za to da ih je već rana iroškotska kristijanizacija usvojila kao jedno od bitnih sredstava u svom osvajanju poljodjelskog društva.[80] U tom se ambijentu uspomena na arijanstvo mogla održati još i u 8. i 9. stolj. Bez sumnje gotsko arijanstvo bilo je još tolerantnije

[87] Finsterwalder 203 i d. - Cibulka 175

[88] Cibnlka 78 i d., 289. Finsterwalder 225 Preidel Altertumskunde 121.

[M] FinsterwaIder 210 i d. - Cibulka 75.

[70] Kos Zgodovina 60 i 61. - Cibulka 135 i d.

[71] Cibulka 75 i d. - Finsterwalder pass.

"Kos Zgodovina 76. - Preidel Altertumskunde 132. - Schnürer 385. - Conversie: Dobro se vidi kako je većina posvećenih crkava na slavenskom tlu bila drvena, jer se za gradnju zidane crkve u Blatogradu izašilju iz Salcburga graditelji i izvađači. I prije salcburških misija, običaj irskih misionara da grade skromne crkve za puk, najčešće drvene (»opus scoticum« - Cibulka 79-90 et pass; - Schnürer 385) lako se prislonio na praslavensku tradiciju drvenih svetišta, »kapišta« (Niederie Manuel II 155) kako se to produžilo kod nas sve do naših dana.

[73] Gugitz Wallfahrten 199 et pas. - De Vries 115, 183 i d. Moreau 11 i 112.

[74] Rosenfeld H., Sagentradition, Kulttradition und Völkerschichtung BJV 1957 147 i d.

[7 S] DeVriesl20id. - Moreau 107. - Andree-Eysn35id.

[7]« Graben pas. - Gugitz Wallfahrten pas. Hubert 293. - Rosenfeld 1. c.

[77] Hubert 1. c. - Gugitz Das Jahr 280-289.

[7]» Kotnik F., O svetom Stefanu, zaščitniku konj. CZN XXIII 250 i d. - De Vries 225

[7]« Lehmaeher G. P., Das altkeltische Jahr ZE 78 1953, 113 i 114: Podjela godine i svetkovine: 1. XI svršetak ljeta (dovršenje berbe), možda početak godine, kasuiia supstitucija Svisvete-sv. Martin: 1. V početak ljeta, kasnije ostaje dan vegetacionog kulta i izvora. Između toga: sredina ljeta (svršetak žetve) supstitucija Velika Gospa; «edina zime 1. H, supstitucija na zapadu sv Brig.ta kod nas Svećnica - Upor. i Hubert II 285 i 292. - De Vries 224 i *A.:*, U Irskojji blagdana svaki na početku godišnjeg doba; I II (supstitucija sv. Brigita), I V (uskršnji kriješ), I VII (svečanost žetve od 15 VII - 15. VIII, a to je i rok za skupljanje trava, I XI blagdan mrtvih, konac godine.

8» Cibulka 179 i 180.

prema starom zatečenom i usvojenom pučkom vjerovanju, već stoga itö je s jedne strane u svojoj eliti arijanstvo kao sve tadašnje hereze bilo zasićeno potrebom orijentalnog duhoborstva za sektarstvom i virtuoznim raspravama o apstraktnim dogmama, a *s* druge strane pozadinske je društvo i nadalje zadržalo duhovnu strukturu složenu iz straha i potrebe za prizivnom magijom koja je do danas imanentna društvu neposrednih proizvođača osnovnih životnih sredstava i koja svoj korijen ima u odnosu tog primitivnog društva prema prirodnoj sredini i njenim pojavama kao prema neumitno zadanoj dominanţi samog postojanja.

Na tom se kolosjeku, na kom su se sastajale mnoge uporedne komponente, odvijao proces asimilacije u jezičnom, etničkom i duhovnom smislu između ona tri etnička organizma, različita po porijeklu, kako smo ih dosad mogli utvrditi u etničkoj slici naše prigorske zone. U podjednako istom životnom ambijentu a u vremenskom rasponu od preko pola tisućljeća tu se od ostataka već odavna diskontinuiranog starog keltsko-panonskog etnosa nastavilo potomstvo koje je za seobe naroda neko vrijeme bilo nosilac gotskog jezika ili bar nekog srodnog govornog idioma, da konačno bude preslojeno moćnim superstratom slavenske populacije koja je u ovoj sredini našla svoje konačno boravište. Jednaki ekonomski úsloví i uporedo tomu snaga intenzivno održavanih duhovnih norma sažimali su ovaj jezično i etnički raznolik živalj u jedinstven etnički organizam, u kojem se samo još u tragovima krio daleki spomen na negdašnje porijeklo pojedinih grupa, različito od etničkog porijekla susjeda, s kojim se ipak ta ista grupa konačno slila u cjelinu jednog te istog nacionalnog bića.

Ne smijemo uopćavati kao da je taj proces proticao homogeno na čitavom području kajkavskih Hrvata. U složenom sastavu kako se naseIjenje ovih naših krajeva javlja na izmaku seobe naroda, ovaj smo razvojni tok mogli slijediti samo za onu grupu koja je i sad još nosilac drevnog etnikona *6ez i koja pod imenom *Bezjaki* predstavlja zadnje ostatke negdašnje etničke cjeline. U svemu tom treba još jednom istaknuti ulogu faktora koji je najviše doprinio održanju tradicije, a to su bila ona lokalna uporišta oko kojih su se okupljali ostaci prestarjelih etničkih grupa, održavajući predaju o svom zajedničkom porijeklu. To su u pravilu starinska kultna mjesta onako kako smo to našli za lokalitete Svete Gore i Stare Gore s ostacima drevnih obreda i s veoma starim seljačkim naseljima na svom području.

Treba još dodati da su na ovakvim mjestima često nastajali rani samostani od kojih su neki iz srednjeg vijeka ušli u protureformaciono vrijeme. Tada i još više u doba prosvjetiteljstva naglo nestaje starih predaja pa crkva predvodi zatiranje starinskih običaja. Ulogu pavlinskog reda u brisanju starih prigorskih tradicija upoznat ćemo u našem drugom području Bezjaka u porječju Dobre i Kupe.

Vidjeli smo kako je teren triju crkvenih župa novogradske, završke i lipničke do danas sačuvao tragove negdašnjeg etničkog pomicanja i preslojavanja. Nad današnjim selima Stative, Netretići, Brajačko Brdo i njihovim zaseocima gdje smo našli i Bezjake, sa svih onih naseljenih kosa i brdašca nadaleko je vidna crkva s v. K r i ž a na brdu Z a v r i j e.

Temeljni zidovi ove seoske crkve ukazuju na gotičke, ako ne još i romaničke, i ako veoma rustične građevne elemente. Ova crkva je nosilac stare župe, jedne od onih koje postoje u 14. stolj.[81] Crkva stoji na brdu koje je po svim znacima prehistorijsko gradište. Oko današnjega novijeg groblja uz crkvu, osim dobro vidnih brazda od nekad uzoranih njiva i tragova seoskih kuća u temeljima danas obraslim ledinom, sam vrh je onakova uravnjenja zaravan kakva je karakteristična za stara gradišta. Ta je zaravan na istočnoj strani brda omeđena oblim nasipom. Tri dobro vidna koncentrična kruga očuvana u jednom lučnom segmentu očito su ostatak nasipa pod ledinom koji je omeđivao dvije terase među njima. Sve to govori o tom da je tu nekad morao stajati onakav neki castrum antiquum paganorum, kako se to od 14. do 17. stolj. zove jedan lokalitet u jugoistočnom pobrđu gore Medvednice nad Planinom i Kasinom,[82] a kako takvih analognih gradišta ima na brdima nad našim riječnim nizinama. Jedno od njih utvrdili smo i nad Sutlom na brdu Gradišće nad Risvicom nasuprot vrhuncu Svete Gore, a i dalje na Gradišću s tri crkve Stare Gore nad Posredom. Pa i patrocinij crkve na Završju uvodi nas u rano doba postanka seoskih župa kod nas.

Ipak uz tako neznatne ostatke iz starih vremena kako se nalaze tu na Završju neka jača tradicija nije mogla ostati povezana u domaćem puku. Drevna predaja mogla se sačuvati samo uz neko jače kultno mjesto. U ovom kraju na Kupi postoji doista jedno takvo starinsko žarište predaje. To je pavlinski samostan S v e t i c e nad Ozljem.[88] Bijela izdaleka vidna crkva Male Gospe u današnjem obliku postoji tek iz sredine 17. stolj. kad je tu podignut poznati samostan pavlinskog reda. Kad je god. 1627. zagrebački biskup Domitrović ovdje ustoličio redovnike pavline, uradio je to dosljedno prema svojim humanističkim namjerama da pavlini posluže kao prosvjetitelji naroda i kao uporište crkvi u borbi s protestantskom propagandom. Do tog vremena tu je stajala starija, sigurno mnogo manja crkva s glagoljaškom službom. Lopašić misli da je Domitrović kao sin pravoslavnih roditelja bio nesklon hrvatskim popovima i da je za to »poradio na tom da se na tako udobnom i svetinjama razglašenom mjestu osnuje manastir tada u Hrvatskoj veoma uglednog i popularnog reda pavlinskog.«[84] No teško bismo u 17. stolj. takav lični moment mogli pripisati jednom katoličkom poglavaru. Ta u ono vrijeme kad se čitav zapad pokreće u geslu »cuius regio, illius religio« humanističko stremljenje u oba tabora, katoličkom i reformiranom, sve više traži visoku obrazovanost i religioznu disciplinu i kod predstavnika seoskih crkava. Povod ovom Domitrovićevu činu ponikao je bez sumnje iz želje da se u ovoj doista poznatoj i uglednoj crkvi ukloni ona konzervativna ustanova kako su je po humanističkim na-

[81] B u t o r a c 30, g. 1334: »Item «ancte cruciş de Zauerha«.
s» K l a i ć V., Castrum antiqum Paganorum VHAD NS VII, 1903/4 10 i d.
[85] L o p á s i é 292-303.
[84] I b i d . 297 i 298.

zorima tada u sjevernoj Hrvatskoj predstavljali popovi glagoljaši.[85] No i pored toga ne treba u pavlinima gledati tuđince latinaié u hrvatskoj sredini. Ta prvi pavlinski prior u samostanu Svetice bio je domaći sin Ivan Belostenec čije su zasluge za naš kulturni život dobro poznate. Nije međutim bez značenja za nas da Belostenec, ma da i sam kajkavac, u svom bogatom rječniku ne pozna etničkih pučkih naziva, a riječ bezjak nema ni u apelativu, a ipak je ovo ime kako smo vidjeli upravo tada živjelo u ovom kraju. No razumljivo je da prosvjećeni pavlin ove riječi nije mogao unijeti u svoju pismenost, jer su njemu takvi nazivi mogli biti samo stigma zaostalog seljačkog puka.

U održavanju pučke tradicije međutim važna je bila baš uloga domaćih glagoljaša kao nosilaca starinskih vrijednosti u narodu.[86] Vidjeli smo kako se u davnini na ovakvim kultnim mjestima crkva srasla sa svojim pukom i kako su još dugo s ovih tačaka zračile stare norme u svakodnevnom životu i pučkom vjerovanju. Na takvim je mjestima crkva u svom ranom napredovanju preuzela baštinjene obredne oblike, nalegla na raniji supstrat kulturni i etnički, upila ga i usvojila, a s tim ujedno očuvala u njegovu daljnjem postojanju još i kasnije, kad je drugdje ta starina već odavna prognana s njenih negdašnjih uporišta. Proces brisanja arhaike u našem se kraju dovršava u toku protureformacije. Jedno od takvih tačaka bilo je i zavjetište Svetice nad Kupom.

Barokna crkva, uklopljena u prostranu samostansku zgradu još govori o negdašnjoj vodećoj ulozi pavlina na širokom sektoru njihova djelovanja u doba protureformacije. U prošlom stoljeću samostanska je zgrada služila kao sjedište crkvene župe osnovane u vrijeme jozefinskih promjena, a zatim kasnije u lijepim je prostorijama bila osnovna škola. Danas je sve to prazno i napušteno te bez potrebne pažnje propada nekad kićeno crkveno pokućstvo u crkvi i refektoriju. Samo na Malu Gospu kad je tu proštenje, oživi ovo samotno mjesto, jer tada dolazi ovamo seljački puk od svih strana. Više pristupa vodi ovamo od ceste koja na pragu pokupske nizine prolazi od Ozlja prema Duhovcŭ i Karlovcu. Bijela sela i negdašnje kurije i dvorci, od kojih je nedaleko Hrašće primjer primorskog ljetnikovca danas napola propalog, sve to utonulo je u zelenilo njiva, voćnjaka i vinograda, nekad nadaleko poznatih *gorica,* a sva su ta nevelika naselja međusobno povezana dobro utrtim kolnim putovima. S tog istaknutog položaja i ako svega *B* 299 metara nadmorske visine, brdo Svetice vlada s dalekim pogledom nad Pokupljeni na svom podnožju i nad pregledním prisojnim pobrđem u svom zaleđu. Takav položaj govori da je tu moralo biti prastaro kultno i strateško uporište, a o tom svjedoče i tragovi nestalih građevina na prostranoj zaravni oko samostana i ovećeg seoskog groblja. Kako je ovo mjesto doživjelo mnoge promjene i pregrađivanja osobito u vrijeme

[85] Za antagonizam između popova glagoljaša i latinaša u 16. stolj. u kraju na Kupi v. L o p a š i ć 135.

[88] O s t o j i ć L, Benediktinci u Hrvatskoj. I Split 1963, 89 i 90.

turskih ratova,[87] tu se danas ne mogu utvrditi pojedinosti u terenu onako, kako smo to našli kraj susjedne crkve sv. Križa na Završju, koja je ostala pošteđena u zabiti seoske župe. Ipak se i na Sveticama može raspoznati da je vrh brda vještački uravnjen i ako nema mogućnosti da se taj zahvat vremenski utvrdi. Zna se da su tu ranije, prije podizanja zgrada za pavlinski samostan i današnje crkve, stajala tri svetišta. Samo brdo zvalo se još god. 1572 »na Smolču vrhu«, a ime Svetice dobilo je po tomu što su tu stajale tri crkve s tri ženska patrona, sv. Marija, Magdalena i Katarina.[88] Već smo spomenuli kako tri svetačka lika, u prvom redu tri ženska lika, u istočnim Alpama prate tradicionalna keltska kultna mjesta uz koja se nastavljaju stare obredne forme i posebni običaji. Ma da u ovom našem kraju nema traga takvim običajima jer ih je u posljednjem postojanju zatro upravo protureformacijski pokret, ipak važnost starog kultnog mjesta zadržala se u seljačkom puku i očuvala se u vodećem položaju ovog samostana, a samo ime S v e t i c e ostalo je posljednji spomen na prvotnu triadu pradavnog svetišta.

To je dakle bilo ono žarište oko kojeg su se održavali tradicionalni odnosi u etničkom konglomeratu kako smo ga utvrdili u pobrđu na Kupi i Dobri. Etničke grupe konačno su i tu pretopljene i slivene u jednu narodnu cjelinu, ali tako da su ostali sačuvani tragovi tog procesa u etnografskoj slici ovoga kraja, kako smo je upoznali i kako se održala do naših dana. U istom krugu konzervirane tradicije uključen je tu i najstariji etnički sloj B r a j c i a i B e z j a k i, potomci nekad rasprostranjenog ali razbijenog etnikona, koji je jedino u svom imenu i svom pasivnom stavu prema okolini sačuvao svoju vlastitost. Konačno su Hrvati zaposjeli ovu zemlju još tada kad su se u seobi naroda tu naselila slavenska plemena. Ta su plemena kao svjež, a ujedno najjači etnički faktor dala temeljne crte u fizionomiji svim zatečenim supstratima přetopivši ih u svoj jezični, dosljedno i u svoj nacionalni organizam. Proces nezamjetan u pisanim izvorima i dug u vremenu, odvijao se tako da su se i posljednje komponente ranijih etničkih grupa pretopite sa slavenskim naseljenjem u jedinstven etnički amalgam, koji je na našem tlu rezultirao u današnjoj cjelini kajkavskih Hrvata. U tom amalgamu skupina pod imenom B e z j a k i dugo je i uporno čuvala posljednji trag o onom historijskom toku u kojem su se u ovoj našoj zemlji preslojivali migracioni talasi, donosili svagda iznova svježu prinovu i prekrivali njom starije slojeve u kojima se ustaljena tradicija prenosila s koljena na koljeno unoseći usvojene vrednote u materijalni posjed i u kulturni lik naše zemlje i njenog naroda.

•' L o p a S i ć 293.

[88] Ibiđ. 296: g. 1572 iz oporuke kneza Stjepana Frankopana » ... u crikvi blažene dive Marie na Smolču vrhu, ka se zove Svetica...«.

ČEŠĆE NAVAĐANA DJELA:

Adamček - Adamček J., Građa o susjedgradsko-stubičkom vlastelinstvu 1563-1574 AV VII-VII Zagreb 1964/5

Ândree-Eysn - Andre-Eysn M., Volksknndliches. Braunschweig 1910

Bächtold-Stäubli - Bächtold-Stänbli, Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens. Berlin-Leipzig 1929/30

Bassermann-Jordan — Bassermann-Jordan F.v., Geschichte des Weinbaues I—III Frankfurt a/M 1953

Delostenec - Bellosztenecs J., Gazophylacium I-II Zagreb 1740.

Belošević - Belošević S., Županija Varaždinska i slob. kralj, grad Varaždin. Zagreb 1926.

Berneker - Berneker E., Slavisches etymologisches Wörterbuch I Heidelberg 1924.

Bezlaj - Bezlaj F., Slovenska vodna imena I-II Dela ISJ SAZU Ljubljana 1956.

Bloch - Bloch M., La Societě féodale - Feudalno društvo. Preveo M. Brandt Zagreb 1958.

Buturac - Buturac J., Popis župa zagrebačke biskupije od god. 1334. ZZB 407-454.

Car - Car L., Kmetstvo. ZNŽO JAZU XXIII 1918.

Cevc - Cevc., E., Dvoje zgodnjesrednjeveških figuralnih upodobitev na slovenskih tleh. AV SAZU III 2.

Cibulka - Cibulka J., Velkomoravský kostel v Modré u Velehradu a začátky křesťanství na Morave. MA ČSAV VIL, Praha 1958.

Conversia — Conversio Bagoariorum et Carantanorum, ediđ. Kos M., Ljubljana 1930.

Csallány - Csallány D., Archäologische Denkmäler der Gépiden im Mittelđonaubecken AH SN XXXVIII ASH Budapest 1961.

Csdnki - Csánki D., Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. I-V ASH Budapest 1890-1913.

Della Bella - Bella A. della, Dizionario italiano-latino-illirico. Venezia 1728.

De Vries — De Vries, J., Keltische Religion, Die Religionen der Menschheit 18, ed. Ch. M. Schröder, Stuttgart 1961.

Diculescu - Diculescn C. C., Die Gépiden. Leipzig 1933.

Dion - Dion R., Histoire de la vigne et du vin en France. Paris 1959.

Eben - Ebert M., Reallexikon der Vorgeschichte.

6rich-Beitl - Erich O.A. - Beitl R., Wörterbuch der deutschen Volkskunde. Stuttgart 1955.

Filip - Filip J., Keltové ve střední Evropě. MA V. ČSAV Praha 1956.

Finsterwalder - Finsterwalder W. P., Wege und Ziele der irischen und angelsächsischen Mission im fränkischen Reich. ZK 47 1928

Gabrovec I — Gabrovec S., Srednjolatensko obdobje v Sloveniji. AV SAZU XVII 1966, 169-242.

Gabrovec II - Gabrovec S., Latensko obdobje na Gorenjskem. AV SAZU XVII 1966, 243-270.

Graf — Graf A., Übersicht der antiken Geographie von Pannonién. DP ASH I 5 Budapest 1936.

Gugitz das Jahr — Gugitz G. Das Jahr und seine Feste in Volksbrauch Österreichs I-II, Wien 1949-1950.

Gugitz Wallfahrten - Gugitz G., Kärtner Wallfahrten im Volksglauben und Brauchtum. Po Carintoia I 1951. 181 - 241.

Graber G., - Die Vierberger , Carinthia I, 102, Klagenfurt 1912.

Györffy - Györffy Gv., Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. ASH Budapest 1963.

Haberlandt - Haberlandt A., Ergologisches und Mythologisches zur Schatzkette von Szilagy-Schomlau. JÖAI XVI 1954, 97-110

Halász - Halász E., Magyar-német kéziszótár.' ASH Budapest 1966.

Hampel - Hampel J., Altethümer des frühen Mittelalters in Ungarn. I-III Braunschweig 1905.

Hoops - Hoops J., Reallexikon der germanischeu Altertumskunde. Strassburg 1913.

Holder - Holder A., Alt-celtischer Sprachschatz I-III Graz 1961/2.

Hubert I - Hubert H., Les celtes et l'expansion celtique jusqu" ä l' époque de la Tčne. Paris 1950.»

Hüben II - *Hubert* H., Les Celtes -depuis l'epoque de laTene et la Civilisaiion celtique Paris 1950.»

Hubschmid - Hubschmid J., Schläuche und Fässer RH 54 1955.

Hunyadi - Hunyadi „ Die Kelten im Karpatenbecken DP III 8 ASH 1924

Ilešič - Ilešič F., »Bezjak« i »Bezjaci«. Rasprave i građa. 2. Srpski dialektološki zbornik III SAN 1927, 73-91.

Iveković - Broz - Iveković F., - Broz L, Rječnik hrvatskoga jezika I-II Zagreb 1901.

Kenner - Kenner H., Zur Kultur und Kunst der Kelten. Carinthia I 141 Klagenfurt 1951, 566-593

Kirfel - Kirfel W., Die dreiköpfige Gottheit. Bonn 1948.

Klaić Bezjačija - Klaić V., Topografske sitnice. Bezjačija. VHAD NS IX Zagreb 1096/7, 192.

Klaić Krapinski gradovi - Klaić V., Krapinski gradovi i predaje o njima. VHAD NS X Zagreb 1908/9.

Klaić Sutla - Klaić V., Sutla. Hrvatsko Kolo Matice Hrvatske VI Zagreb 1910, 120-150.

Klemenc - Klemenc J., Keltski elementi v Šempetru v Savinjski Dolini. AV SAZU XVII 1936, 337-359.

Kociančič — Kociančič S., Zgoď'ovinske drobtince po Goriške nabrane v letu 1853, APJ III.

Kos *Gradivo* - Kos F., Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku I-V Ljubljana 1904-1953.

Kos Zgodovina - Kos M., Zgodovina Slovencev od naselitve do reformacije. Ljubljana 1933.

Kovačič - Kovačič F., Slovenska Štajerska in Prekomurje, Ljubljana 1926.

Köves - Köves T., Les Vates des Celtes. AE ASH IV 1-4, 1955.

Kranzmayer - Kranzmayer E., Doppelnamen im Kärtner Flussystem. BEK III 1954, 180-198.

Kraute - Krauze W., Die Kelten. Bertholet A., Religionsgeschichtliches Lesebuch 13. Tübingen 1929

Kumer - Kumer Z., Panova piščal v Sloveniji. RKFJ Ohrid 1964, 261-267

Laszowski - Laszovski E., Povjesni spomenici Turopolja I-IV Zagreb 1908

Lebzelter - Lebzelter V., Eine rassenkundliche Übersichtsaufnahme des Burgenlandes. MAG LXVIII 5-6 1937 294-350

Lopásié — Lopásié R., Oko Kupe i Korane. Zagreb 1895

Mažuranić - Mažuranić V., Prinosi za hrvatski pravno-povjesni rječnik JAZU 1908 do 1922

Melik - Melik A., Slovenija I 1935, II 1954, Ljubljana

Mócsy - Mócsy A., Die Bevölkerung von Pannonién bis zu den Markomannenkriegen. ASH Budapest 1950

Moreau - Moreau J., Die Welt der Kelten. Grosse Kulturen der Frühzeit. Zürich 1958

Moravské Slovensko - Moravské Slovensko I,[2] Národopis lidu čehoslovenského, redakcija L. Niederle Praha 1923

Můrko - Můrko M., Die Schröpfköpfe bei Slaven. WS V, 1913 1-43

Niederle 2S - Niederle L., Život starých Slovenu II Praha 1916

Niederle Manuel - Niederle L.,Manuel de l'antiquité slave. I-II Paris 1926

PahiČ - Pahič S., Keltské najdbe v Podravlju. AV SAZU XVII 1966 271-336

Pârvan - Pârvan V., Getica o protoistorie! a Daciei ARM ser. III. t. III 2 Bucuresti 1926

Pavičič Vukovska Župa - Pavičić S., Vukovska Župa I. Hrvatska naselja I JAZU 1940

Pavičić Podrijetlo - Pavičić S., Podrijetlo hrvatskih i srpskih naselja i govora u Slavoniji. Djela JAZU 47. Zagreb 1953

Petru - Petru P., Nekateri problemi provincialno rimske arheologije v Sloveniji, AV SAZU XV-XVI 1964/5

Pleiner - PleíSer R., Základy slovanského železářského hutnictví v českých zemích. MÁ ČSAV VI 1958
Pleteršnik - Pleteršnik M., Slovensko nemški slovar I-II. Ljubljana 1894
Plopşor - Nicolaescu-Plopsor C. S., Le collier de Şimlăul Silvaniei. VI Congres International des Sciences anthropologiques et ethologiques II. Paris 1963, 447 do 450
Preidel Anfänge - Preidel H., Die Anfänge der slawischen Besiedhing Böhmens und Mährems. I-II Gräfelfing-München 1961
Preidel Altertumskunde - Preidel H., Slawische Altertumskunde des östlichen Mitteleuropas im 9. und 10. Jahrhundert. I-II Gräfelfing-München 1957
Řečník SAN - Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika SANU Beograd 1959
Rječnik JAZU — Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika JAZU. Zagreb
Sabljar - Sabljar V., Miestopisni riečnik Kraljevinah Dalmacije, Hervatske i Slavonije. Zagreb 1866.
Savoy I — Savoy E., L'Agriculture â travers les Ages. Pariš 1935
Savoy H - Grand R., - Delatouche R., L'Agriculture au Moyen Age de la fin de l'Empire Roman au XVI« siecle. Collection fondée par Savoy E., L'Agriculture â travers Ies Ages. III, Paris 1950
Schmidt Leopold - Schmidt L., Der norische Himmelbootfahrer. Carinthia I 141 Klagenfurt 1951, 717-764.
Schmidt - Schmidt L., Geschichte der deutschen Stämme bis zum Ausgang der Völkerwanderung, Die Ostgermanen.[8] München 1934
Schnürer — Schnürer G., Kirche und Kultur im Mittelalter[2] I. Padeborn 1927
Schwarz - Schwarz E., Slov p<altbair. p (<b, w). ZSPh II 1935
Sevin — Sevin H., Die Gebiden. München 1925
Slownik — Slownik starožitnosci slovianskich I—II KS PAN Wroclav—Warszawa—Krakow 1961-1964
Smičiklas - Smičiklas T., Codex diplomaticus JAZU II-XV Zagreb 1904-1934
Stegenšek - Stegenšek A., Svete gore na Štajerskom. Voditelj v bogoslonih vedah. XIV 2 i 3, Maribor 1911.
Steinhauser — Steinhauser W., Der Name der Leitha und die Hunneschlacht am Nedao. Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich NF XXXVI Wien 1964, 844-880.
Steré - Stele F.,Vorromanisches aus Slowenien. BEK I 1952, 367-382
Slrohal - Strohal M., Jezične osobine u kotaru karlovačkom. Rad JAZU 146, 1901.
Szabadfalvi — Szabadfalvi J., Die Ornamentik der ungarischen Schwarzkeramik. AE ASH IX 3-4 1960
Szabo Izvještaj I — Szabó D., Izvještaj o radu zem. povjerenstva za očuvanje umjetnih i historičkih spomenika u god. 1911. - III Spomenici kotara Klanjec i Pregrada, 207-240. VHAD NS XII 1912
Szabo izvještaj II — Szabo Đ., Izvještaj o radu zemaljskog povjerenstva za očuvanje umjetnih i historičkih spomenika u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji u god. 1912 i 1913. 2. Spomenici kotara Krapine i Zlatara, 103-204. VHAD NS XIII, 1914
Szabo Zagorje — Szabo Đ., Kroz Hrvatsko Zagorje. Zagreb g. .a
Šišić povijest - šišić F., Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara. Zagreb 1925
Šišić priručnik - Šišić F., Priručnik izvora hrvatske historije. Zagreb 1914
Vaněček - Vaněček V-t Prvních tisic let. Předstátni společenská organisace a vznik státu u českých Slovenu. Praha 1949
Vincze Hist. Schichten — Vincze L, Historische Schichten und Kultureinflüsse in der ungarischen Weinkultur. EH 173-180
Vincze *Rebmesser* - Vincze L, Rebmesser inUngarn. AB ASH VII 1-2 1958 61-95
Vinski - Vinski Z., Kasnoantička baština u grobovima ranoga srednjega vijeka kao činjenica i kao problem PO VI. KJA
Vuk - Karadžič Vuk Stef., Srpski rječnik. Beč 1818; Beč 1872[2]
Zender - Zender M., Räume und Schichten mittelalterlicher Heiligenverehrung in ihrer Bedeutung für die Volkskunde. Düsseldorf 1959.

KRATICE:

ADA	Acta et dissertationes archaeologicae JAZU
AE	Acta ethnographica ASH
AH	Archaeologia Hungarica ASH
AK	Antropophyteia, edid. Krausz. Leipzig
APJ	- Arhiv za povjestnicu jugoslavensku edid. Kuknljević-Sakcinski. Zagreb
ASH	- Academia scientiarum Hungarica
ASPh	- Archiv für slavische philologie. Berlin
AV	- Arheološki Vestnik SAZU. Ljubljana
AVj	- Arkivski Vjesnik. Zagreb
AWW ph. bist. Kl.	- Akademie der Wissenschaften in Wien, philosophisch-historische Klasse
BEK	- Beiträge zur älteren europäischen Kulturgeschichte - R. Egger Festschrift **I-III**. Klagenfurt 1963
BH	- Bnrgenl'andische Heimatblätter. Eisenstadt
BJV	- Bayerisches Jahrbuch für Volkskunde. Regensburg
CNI	i Cadastre National de l'Istrie. Sušak 1946
CV	- Commentationes Vindobonensis
CSAV	- Československa akadémia věd
CSJKZ	- časopis za slovenski jezik, književnost in zgođovino. Ljubljana
CZN	- Časopis za zgođovino in narodopisje. Maribor
DP	- Dissertationes Pannonicae ASH. Budapest
EH	- Europa ét Hungária. Congressus ethnographicus in Hungária 1963. Budapest 1965
EIG	- Etnografska istraživanja i građa. Zagreb
EMU	- Ethnologische Mitteilungen ans Ungarn. Budapest
FULK	- Forschungen zur Volks- und Landeskunde AR. Bukurešt
GMDS	- Glasnik muzejskog družtva Slovenije. Ljubljana
GZMS	- Glasnik zemaljskog muzeja n Sarajevu
HE	— Hrvatska enciklopedija. Zagreb
HZ	- Historijski Zbornik. Zagreb
IM 1951	— Imenik naseljenih mesta u FNRJ. Beograd 1951
IM 1960	- Imenik mesta. Beograd[2]
ÎP	- Index Patronymique. Supplement au CNI. Sušak 1946
ISJ	- Institut za slovenski jezik SAZU
JAZU	- Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti
JÖAH	- Jahreshefte des österreichischen archäologischen Institus. Wien
KS PAN	— Komitet slowianoznawstwa Polskiej akademii nauk
MA	- Monumenta Archaeologica ČSAV
MAG	- Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft. Wien
MW	- Magyarország Varmegyei és Varosai. Csánki, Somogy varmegye Budapest s. a.
NU	— Narodna umjetnost edid. Institut za narodnu umjetnost. Zagreb
OUM	- Die Österreichisch-Ungarische Monarchie in Wort und Bild IV. Wien 1896
RAFCh	- Römische Antike und frühes Christentum. Ausgewählte Schriften von R. Egger, edid. Betz A. - Moro B. - I-II. Klagenfurt 1963

RH - Romanica Helvetica. Bern
RKFJ - Rad kongresa folklorista Jugoslavije
SÁNU - Srpska akademija nauka i umetnosti
SAZU - Slovenska akademija znanosti in umetnosti
V. CLR - Quintus Congressus internationalis limitis romani studiosorum ADA III JAZU Zagreb 1963
VI. KJA - Materijali VI. kongresa jugoslavenskih arheologa. Beograd 1964
VAHD - Vjesnik za arheologiju i historiju Dalmacije. Split
VHAD - Vjesnik hrvatskog arheološkog društva. ZagreJi
VZA - Vjesnik zemaljskog arhiva. Zagreb
WMBH - Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und Hercegovina. Wien
WS — Wörter und Sachen. Heidelberg
Zc — Zgodovinski časopis. Ljubljana
ZDA — Zeitschrift für deutsche Altertumskunde
ZE — Zeitschrift für Ethnologie. Braunschweig
ZFN - Marko I. L. - Ördög F. - Kerecséeyi E., Zala megye földrajzi nevei Zalaegerszag 1964
ZK - Zeitschrift für Kirchengeschichte.
ZNŽO - Zbornik za narodni život i običaje JAZU
ZR ili ZRVJ - Zbornik radova Vizantološkog instituta SANU
ZSPh - Zeitschrift für Slavische Philologie. Leipzig
ZZB - Zbornik zagrebačke biskupije 1094-1944. Zagreb 1944